

ANALELE ACADEMIEI ROMANE

SERIA II. — TOMUL XVIII.

1895 — 1896.

MEMORIILE SECȚIUNII LITERARE

BUCURESCI
INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE, CAROL GÖBL
FURNISOR AL CURȚII REGALE
16, STRADA DÔMNEI, 16
1897

CUPRINSUL

	<u>Pag.</u>
Românii bănațeni din punctul de vedere al conservatismului dialectal și teritorial, de <i>B. P. Hasdeu</i>	1
Teatrul la Români. Partea I. Datine, năravuri, jocuri, petreceri, spec- tacole publice și altele. De <i>Dimitrie C. Ollănescu</i>	71

ROMÂNII BĂNĂȚENI

DIN PUNCTUL DE VEDERE AL CONSERVATISMULUI DIALECTAL ȘI TERITORIAL.

DE

B. P. HASDEŪ

Membru al Academiei Române.

Sedința de la 2 Februarie 1896.

P R E F A Ț A

În anul acesta 1896, Ungurii serbeză jubileul lor de 1000 de ani, de când sêlbatecul Arpad devenise stăpân al Pannoniei. Un jubileu avem și noi, Români, tot în anul acesta 1896; un jubileu nu de 1000, ci de 1500 de ani, și nu un jubileu de victoria sêlbăteciei, ci un jubileu de rêsândirea civilizațiunii. Sunt acum 1500 de ani, la anul 396 după Crist, sântul Nichita, Român din Dacia și episcop al Daciei, după ce propagase cultura creștină printre Iluni, a făcut o călătorie la străbuna Romă, pentru ca pe malurile Tibrului să salute Columna lui Traian în numele Daciei. Este un jubileu mai lung și mai frumos decât jubileul lui Arpad. Acestui jubileu al Daco-românului sântul Nichita, civilisatorul Ilunilor, un far de lumină în mijlocul barbariei, îi închin eu lucrarea, pe care o presint acum Academiei Române.

2 Februarie 1896.

Din toate regiunile locuite astăzi de Români la nord de Dunăre, *Bănatul* și *Oltenia*, cu prelungirea lor cea comună în țera *Hațegului*, sunt singurele care reprezintă o continuitate neîntreruptă geografico-istorică a neamului românesc, — un cuib de unde se romaniză treptat țărilor spre apus, spre crivăț și spre resărit, ba indirect și cele de peste Dunăre, cuibul mereu descărcându-și prisosul, dar rămânând tot-d'a-una plin.

Și nici nu putea să fi fost un alt cuib, într-un cât Bănatul și Oltenia aș fi fost cele dintâi porțiuni, pe care le cuceriseră în Dacia legionarii Romei și fără menținerea cărora ei nu puteau stăpâni restul Provinciei Traiane. Ar fi o curată absurditate de a crede cine-va că colonizarea romană a fost mai compactă și mai solidă în Transilvania saș pe așuri, unde ea era mai depărtată de Italia și tot-odată mai apropiată de lumea cea barbară din Orient.

Deși învecinate, totuși Bănatul și Oltenia nu se confundă într-un cât-va decât numai pe la Orșova și pe la Mehadia, având o linie de demarcațiune firească pre bine determinată prin acel crescet al Carpaților, care tocmai între ele se lasă jos și trece Dunărea, pentru a se uni de dincolo cu Balcanii. Din această cauză expansiunea elementului românesc din Bănat se operă mai în specie spre Pannonia, iar a elementului românesc din Oltenia tindea mai cu samă spre Nistru

Migrațiuni dela Olt spre Timiș și vice-versa, firesce, s'au întâmplat nu odată, și una din ele bună-ora, în timpuri modernă, a dat naștere în Bănat unei populațiuni oltenescă, așa numiților *Bușani*, care nici până astăzi nu s'au confundat cu *Frățuții* saș Bănățeni propriu diși. Tocmai acesta însă dovedesce că Oltenia și Bănatul, deși se întăriaș din când în când reciproc prin revărsarea

prisosului poporațiunii într'o parte sau în cea-laltă, totuși își păstra fie-care câte o individualitate deosebită.

Lăsând acum la o parte Oltenia, despre care se poate vedea mai ales în studiul meu «Basarabi», să ne oprim cu tot dinadinsul asupra Bănatului, examinând în privința-i mai de aproape:

- I. individualitatea dialectală;
- II. individualitatea teritorială.

I. Individualitatea dialectală a *Bănatului*.

Acastă cestiune ni se presintă sub două puncturi de vedere:

1. elementul lexic;
2. elementul fonetico-morfologic.

Este ciudat că pentru ambele aceste puncturi, fruntașii literaturii române din Bănat: Iorgovici și Țichindél, fără a vorbi de scriitorii cei noui de acolo, nu ne oferă aproape nici un material, căci dinșii n'au scris *bănățenesce*, ci în limba literară cea tipică, răspândită la toți Români prin cărțile bisericesci. Tot atât de puțin se poate culege din gramatica cea scrisă de Bănățenul Diaconovici-Loga.

1. *Elementul lexic.*

Intr'o scrisoare din Pesta dela 1 August 1871, publicată atunci în Columna lui Traian pag. 117, eu diceam între altele:

«Scólele fiind în vacațiune, Biblioteca Universității din Pesta «este închisă Mulțumită amabilității d-lui Dr. Francisc Toldy, profesor, bibliotecar și unul dintre învățații cei mai renumiți ai Ungariei, ea mi-se deschise pentru vre-o trei ore. Acest interval, mai mult decât scurt, mi-a procurat totuși ocasiunea de a face două «descoperiri foarte prețioase, mai cu samă din punctul de vedere «al lingvisticei române. Cea dintâi este un manuscript cu totul «necunoscut, intitulat: *Dictionarium Valachico-Latinum...*»

Mai târziu, pe la 1878, același manuscript ademenise în trecăt băgarea de samă a d-lui N. Densușianu, care 'l menționează în

interesantul seš raport despre misiunea sciinţifică ce i se încredinţase din partea Academiei Române, Anale ser. II. t. 2 secţ. I. p. 202.

Nici eš însă la 1871, nici d. N. Densuşianu mai în urmă, nu studiarăm manuscriptul în cestiune mai de aproape, ci numai dóră în pripă, ceea-ce ne răţacise pe amîndoi, ast-fel că eš îl consideram de proveninţă transilvană şi anume de pe la 1700, iar urmaşul meš îl credea scris la 1742 şi cuprîndînd «166 pag. + 9 foi»; patru aserţiuni — două ale mele şi două ale d-sale — de o potrivă inexacte.

În vara din 1883, eš mă oprisem în Pesta mai multe zile pentru a trage o copią de pe o bună parte a manuscriptului. De aci, întorcîndu-mă în ţeră, el mi s'a trămis chiar la Bucuresci, graţiă extremei amabilităţi a capilor Bibliotecei Universitare din Pesta, dd. Dr. Szilágyi şi Dr. Szádeczky. În acest mod eš am putut să-mi întregesc lucrarea şi s'o mai revăd, avînd originalul de 'naintea ochilor.

Înainte de 1742, *Dictionarium Valachico-Latinum* formă un volum nelegat de 172 pagine, aruncat unde-va cu ne'ngrijire, aşa că ultimele şese foi, începînd dela pagina 161, mucediseră de ume-délă. Ajuns în acéstă jalnică stare, manuscriptul a fost dat ca să se lege în pele la un loc cu 92 foi de hărtiă albă. Legătorul era atăt de nedibaciu, încât din unele foi a tăiat câte un rînd scris, saš cel puţin o parte din litere. După ce s'a legat bine-reš, posesorii succesivi aš început a scrie câte ceva pe foile cele albe, dintre carí unul: «Itinerarium An. 1742 à 28 9bris ad 16 10bris. Cibinium. Szelendek vel Stolczenburg. Markseg etc.», iar altul: «Connotationes ex Adagiis. Anno Salutis MDCCLXX.» Aceste diverse notiţe fiind scrise tóte în urma legării, rîndurile lor aš rămas intacte la mărghni. Faptul este dară că *Dictionarium*, muced dejă în parte pînă 'a nu fi trecut prin fórfecile legătorului, e cu mult anterior anului 1742.

Înainte de a se da la legat, manuscriptul pare a fi colindat prin diferite mîni. Scris de autorul seš cu o cernélă rădăciniă, aproape gălbuiă, şi cu o ortografiă propriă, mai mult saš mai puţin raţionată, despre care noi vom vorbi mai la vale, el s'a completat

apoî din când în când cu câte un cuvînt scris la margine de alt cine-va, ba chiar de alți doi și trei, cu o cernelă generalmente négră saŭ negricioasă, cu ortografia curat ungurască și cu o învederată neprecepere a foneticeî române. Cel mai vechiŭ dintr'acești adăugători a scris întregile două pagine 171 — 172 dela fine. Un altul și-a însemnat numele «Loncsa Josika» pe pag. 20. Mai sînt vr'o câte-va adausurî cu mîna posesorului dela 1742, care tot el pe primele patru pagine s'a încercat a da sinonimica ungară a cuvintelor române, de ex.: «Abure. Vapor. (Goz. Parah).»

Iată și un fac-simile de pe pag. 16:

Bébérk Obscurator Bebury.
 Bènuieșk Vili-co
 Bedi vel Bide Frater major natus
 Bègèrsk Imporator Bateria. Regis Frabis
 Bègetus. Lano oculund pp uniolas.
 Belos Bhoros. Phyzomathicus
 Benyèsk Humos cudo
 Benyèsk Humos ciodens Zingangrygubund
 Benyeshk
~~Bènuieșk~~
 Bèlesh. Excorio Decurco
 Bèliè. Excorians Deromians
 Bèlinè. Excorians Deromians
 Bèlietor. Excoriator
 Bèlony. Bos albus
 Bèlgadul Ungursh Alba Regalis
 Bèlgadul Tuscush. Alba Regalis. Taurum
 Bèlgadul Adalulij. Alba Julia
 Bèl. - Albus Belusagus Vantas
 Bènuieșk Doleo
 Bènuieșk. Apoc ad aliquo Tracro Gubageon
 Bènuieșk -
 Bènuieșk -
 Bènuieșk -
 Bènuieșk. Amicus

În acest fac-simile totul e scris de aceeași mînă și cu aceeași cernelă, afară de:

«Vel Báde. Frater major natu».

«Badicza. Uxor Fratris».

«Belusagul. Vanitas»;

adaosuri doveditoare că acela care le făcuse — şi este anume adăugătorul cel mai vechi — nu sciea bine româneşte, după cum o scieau şi mai puţin ceilalţi adăogători posteriori; pe când autorul primitiv poseda limba română în perfecţiune, adică dialectul său provincial.

Dacă vom considera acum că:

1. manuscriptul a fost legat nu mai târziu de anul 1742, probabilmente însă înainte de acel an;

2. pînă a nu fi fost legat, el trecuse prin vr'o doi sau trei stăpâni, cari îl adăuseră pe rînd;

3. înainte de a fi fost adăus în acest mod, el zăcuse un timp ore-care în umedélă, unde cât p'aci eră să se strice;

4. în tesă generală, manuscriptele schimbă pe posesorii lor cu mult mai încet decât cărţile tipărite;

dacă—dic—vom lua în samă toate acestea, atunci va fi o socotélă foarte cumpătată de a pune data dicţionarului în cestiune, aşa cum eşise din condeiul primului autor, cu vr'o cinci-şeci de ani înainte de 1742, adică în a doua jumătate a secolului XVII.

Sub raportul hârtiei, primele 172 pagine, adică Dicţionarul propriu zis, se deosebesc cu totul de cele 92 foi adaose la legarea cărţii. Aceste din urmă sînt de o hârtie grosă fără nici un semn de fabrică. Cele dintăi sînt de o hârtie fină, avînd ca semn de fabrică: de o parte, două chei încrucişate; de alta, acele trei glónţe şi două litere, cari aprópe tot aşa figuréză în documentele române de pe la începutul secolului XVII şi chiar de pe la capătul secolului XVI, de exemplu în actele dela 1596, 1605 şi 1636, reproduse în «Cuvente den bătrăni» t. 1, p. 66, 140 şi 229. Acelaşi semn peste tot, atât glónţele cu literele precum şi cheile, ba încă întocmai aceiaşi calitate de hârtie, ne întimpină într'un zăpis inedit din 30 Decembre 1680 al Episcopiei de Argeş, aflător în Archivul Statului din Bucuresci. Iată-ne dară iarăşi în a doua jumătate a

secolului XVII, ca și pe temeiul celor patru considerante de mai sus. Aci însă, ca și acolo, rămâne deschisă posibilitatea ca manuscriptul să fie mai vechi.

Să se observe, că singurul oraș din Moldova, pe care 'l menționează Dictionarium, este Sucéva. Acastă particularitate, la prima vedere, ar permite a urca data manuscriptului pînă la anul 1600 și chiar mai sus, căci de atunci încôce Sucéva perde orî-ce însemnătate față cu Iașul, noua capitală a Moldovei. Noi totuși nu punem un mare temei pe acastă împregiurare, de óră-ce autorul putea să fi cunoscut numele Sucevei din fântâne mai vechi, în cari nu va fi găsit nimic despre Iași. Nu avem decît a cită un exemplu. Intr'o carte a lui Paul Conrad Balthasar Han, intitulată «Alt und Neu Pannonia» și tipărită în Nürnberg la 1686 in-4°, se dă următoarea enumerațiune a orașelor Moldovei: «Die vornehmsten Märkte (dann es gibt keine Stadt darinnen) in der Moldau sind Zuccavia oder Soczova (ein anderer Author nennets Suchana) da sich der Fürst aufhält, Niemeck, so allein mit dem Schloss Romaniwiwar unter allen andern mit einer Maur umgeben, Vasluy, Totras, Barlaw, Varna (?), Orazzonja, Cutinari und Cocina». Pe prima liniă Sucéva ca reședință princiară, apoi despre Iași — nicăiri, și acésta la 1686! Iată dară că rămânem și aci de o cam dată plus-minus în a doua jumătate a secolului XVII.

Un criteriū interesant în aparință, este că autorul cunoște deja porumbul: «kukurudz», pe care primul seū adăugător îl are de asemenea în lista plantelor dela finea manuscriptului: «turcicum triticum — kukuriza.» În România porumbul, moldovenesce popușoiu, s'a introdus cam pe la începutul secolului XVIII. Mai 'nainte, rolul acestei cereale jucă la noi meiul, după cum o spune un misionar catolic din Moldova într'o scrisóre din 1670: «totus ille populus pane ex milio vescitur» (ap. Kemény, Ueb. d. Bisthum zu Bakov in Kurz's Magazin t. 2 p. 76). Acésta însă nu forméază o obiecțiune seriósă contra vechimii manuscriptului. În mai tótă Europa, porumbul a fost bine cunoscut încă din secolul XVI, dacă nu în cultura de câmp, cel pușin în grădinăria (cfr. Hehn, Kultur-

pflanzen, ed. 3, p. 443 —4). Afară de acesta, în manuscript figurează «kukurudz» fără nici o explicaţiune. Cuvîntul mamaligă nu e de loc. Vorba malaiŭ, «mēlaj», e tradusă prin «milliaceus panis», adecă pâne de meiŭ, «panis ex milio» după expresiunea misionarului de mai sus. Mai pe scurt, ne aflăm tot în secolul XVII.

Dacă nu timpul, încăi locul unde s'a scris Dictionarium, iar prin urmare dialectul pe care 'l represintă, se pôte precisă cu destulă certitudine; şi iată cum.

Din Moldova, precum am văduţ, autorul cunoşce numai Sucēva.

Din Ţera-Românescă, el indică trei localităţi, tôte de o însemnătate istorică:

«Argish. Oppidum în Valachia Transalpina».

«Bukureshty. Oppidum Valachiae Transalp».

«Kraiova. Oppidum Transalpinæ».

Pe lîngă acestea, o particularitate interesantă:

«Olt. Aluthas fl.»

«Oltan.»

Din Transilvania următoarele:

«Bēlgradul Ardalului. Alba Julia».

«Deva. Arx in Transylvania».

«Haczeg. Districtus sub Comitatu Hunyad».

«Koloshvar. Claudiopolis».

«Sibiny. Cibinium».

«Strej. Fluviu Haczagiensis».

Din acest tabel de un-spre-şeci numi, noi ne încredinţăm dejă că partea occidentală a Ţerei-Românesce (Craiova — Olt. — Oltan) şi a Transilvaniei (Sibiny. — Deva. — Haczeg. — Strej), adecă partea cea apropiată de Bănat, era mai familiară autorului, căruia Clujul îi este cunoscut numai sub forma ungurască Koloshvar, iar Braşovul şi Făgăraşul de loc.

Dacă trecem acum la Bănat, Dictionarium ne dă următoarea nomenclatură:

«Kricsova. Nomen pagi».

«Logosh. Logassium. Oppidum Hung. Infer.»

«Macsově. Pagus în districtu Sebesiensi».

«Marga. Pagus în fine Portae ferreæ».

«Marmure. Porta ferrea. Angustiæ Transylvaniæ ex parte Hungariæ inferioris».

«Strem. Sirmium. Plateæ Caranseb. nomen».

«Teius. Tilietum. Promontorium Caransebesiense».

«Timish. Themisius fl.»

«Timishan. Themisiensis».

«Timishora. Themisvarium. Themisiopolis».

Să mai adăogăm:

»Krish. Fluvius Chrysus».

«Krishan. Accola Chrysij».

«Krishenesk. Chrysiensis».

Din toate acestea rezultă nu numai că autorul era Bănăţen, dar încă anume din regiunea Lugoşului.

În manuscriptul întreg nu sînt nicăiri menţionate nisce simple sate sau puncturi topografice fără vre-o importanţă, afară de cele cinci: Criciova, Maciova, Marga, Strem, Teiuş, şi mai încă altele trei, despre cari vom vorbi mai la vale, toate în vecinătatea Lugoşului, precum nu departe de acolo şi Marmure. Căutând în Ilor-nyánszky (Geograph. Lexikon d. Königreichs Ungarn, Pest, 1858), noi vedem că Criciova (Kricsova) este un sat românesc cu vr'o 900 locuitori; Maciova (Macsova) un alt sat românesc cu vr'o 300 locuitori; Marga, ăisă şi Vama-Margă, iarăşi un sat românesc cu vr'o 1200 locuitori; câte-trele în așa numitul «cerc al Lugoşului» (Bezirk Lugos), la marginea Haţegului, de unde vine cunoştiinţa mai de aproape cu această singură parte a Transilvaniei.

Autorul dară, cu o perfectă siguranţă, este un Bănăţen din Lugoş.

Şi tocmai acesta ne deschide un câmp de cercetări, căci tocmai regiunea Lugoşului, cuprindînd Caransebeşul cu hotarul Haţegan, şi tocmai în a doua jumătate a secolului XVII, între 1640—1700, eră din partea Românilor teatrul unei remarcabile mişcări literare ore-cum omogene, adecă româneşte cu litere latine.

Pe acest teatru ne sînt cunoscuţi pînă aci trei actori: Ştefan

Fogarasi, Mihaiu Haliciu şi Ion Viski, cătră cari se mai adaugă acum un al patrulea, ba încă cel mai preţios.

Despre Fogarasi, a se vedé Cuvente den bătrâni t. 2, pag. 724 — 27. Preut din Lugos, «Symista Oppidi Lugas», el a publicat la 1647 în Alba-Julia: «Catechismus Latino-Ungarico-Valachicus», 48 foi in-8°, unde se scrie românesce cu litere latine, de ex.:

«Cred entrun Dumnedzeu, en Tatel ă tot Puternik, roditorul «tseruluj şi ă poementuluj etc.»

Halicu, din Caransebes lingă Lugos, a publicat în Basel la 1674 un vers în onórea amicului seú dr. Franciscus Papai, retipărit apoi în «Succincta Medicorum Hungariæ et Transilvaniæ Biographia», Leipzig, 1774, p. 127 — 8, de unde l'a reprodus într'un mod cu totul greşit răposatul Pumnul în «Lepturariu românesc» t. 3 pag. 67—8, şi pe care noi îl dăm aci după o copiă corectă, făcută de d. N. Densuşianu:

Kent szenetate, szerund la voi, Romanus Apollo,
La totz, ketz szvente 'n Empereczie sedetz,
De unde kunostince asteptem, si stince: fericese
De Amstelodam, pren chetz szte 'n omenie tipar.
Legse derapte au dat frumosze csetate Geneva;
Ecz vine Franciscus, cinete Leyda, Paris!
Prindetz mæne sorory, ku cseszt nou oszpe: 'nainte;
Fratzi, Fretaczi, Nymphele, pasze kurund
Domny buny, Mary Doctory, Daszkeli, 's bunele Domnæ
Cu patse ej fitz, cu payne si szare rugem.

În fine, Ion Viski este o interesantă descoperire a d-lui Dr. Silasi în biblioteca Colegiului Reformat din Cluj, unde d-sa a dat peste un gros manuscris intitulat:

«A luj szvent David kraj si prorokul o szutyé si csincs dzecs de soltari, cari au szkrisz cu menile lui Viski János en Boldogfalva 1697».

A se vedé studiul d-lui Silasi în revista Transilvania, 1875, No. 12, 13 şi 14, unde d-sa constată că Psaltirea lui Viski a fost «scrisă «parte în Sântă-Măria (Boldogfalva) lingă Haţeg, parte în Gioagiul-

«de-jos, în cari comune respectivul pare a fi fost predicator re-format».

Ceea_ce a scăpat din vederea d-lui Silasi, este că însuși numele scriitorului în cestiune indică o localitate, probabilmente aceia de unde se trăgea el însuși, sau cel puțin familia sa. Viski, cu postfixul unguresc adjectival *i*, însonneză «din Viska». Ei bine, peste Carpați se află trei sate românesce numite Visca, din cari două în țera Hațegului (Windisch, Georg. d. Siebenb. 1790, p. 111—112), iar unul în Bănat lângă Lugoș (Hornyánszky, op. cit. p. 406). În acest mod, dacă nu prin locul unde trăia, încăl prin origine, Ion Viski era Hațegan sau Lugoșan, una din două.

D. Silasi crede că Psaltirea din 1697 ar fi o copie după un original «de pre la mijlocul secolului XVII, de nu și mai de mult». D-sa totuși nu ne dă despre acesta nici o probă decisivă; ș'apoi puțin ne importă o distanță de câți-va ani în plus sau în minus.

Lângă Fogarasi, lângă Halicîu, lângă Viski, ca represintând aceiași mișcare literară curat lugoșenă dintre 1640—1700, mai avem dară acuma pe acela căruia i se datoresce Dictionarium Valachico-Latinum și pe care noi îl numim Anonymus Lugoshiensis, pe cât timp nu scim cum îl chiamă. În adevăr, pe pag. 172 a manuscrisului el scrisese ce-va în curmediş, de unde se mai pôte recunoște: «... Iacobus Olass.» Dar ore să fie acesta numele autorului, iar nu cum-va al vre-unui alt personagiū? Deși în apropiere de Lugoș se găsește un sat românesc numit Ollóság, de unde putea să fi fost acel Olass, totuși noi preferim a nu riscă o soluțiune, pe care de o cam dată nimic n'o argumentează.

Fogarasi, Halicîu, Viski și Anonymus Lugoshiensis scriu românescă cu litere latine, luând toți de basă ortografia ungurască, pe care însă ei o modifică de o potrivă într'un mod esențial; de exemplu :

pentru *ă* și *â* sau *î* întrebuintează pe *e*, fie simplu, fie scurtat;

pentru *j* întrebuintează pretutindenă același semn ca pentru *ș*, nefăcând nici o distincțiune între ambele sonuri, deși ortografia ungurască are *zs* pentru al nostru *j*, iar *s* pentru *ș*;

pentru *ea* întrebuintează pe *a*, iar pentru *oa* pe *o*.

Ortografia cea mai puțin ungurească este a Anonimului, care pe *s* nu l scrie unguresce prin *sz*, nici pe *ș* unguresce prin *s*, ci pentru cel dintâiu pune pe *s*, iar pentru cel-lalt compozițiunea *sh*, luată nu dela Englesă, ci din grafica unor dialecte slavice meridionale, vezi bună oră la Katancsich, *De Istro ejusque adcolis*, Budae, 1798, p. 283.

De altmintrelea transcripțiunea la toți e destul de confusă, scriindu-se același son *k* prin *k* și prin *c*; același son *ce*, *ci* prin *cs* și *ts*; același son *ț* prin *cz*, *tz*, *c*; același son *ge*, *gi* prin *ds* și *gs* etc.

Cea mai ungurească, ba chiar de tot lipsită de simțul foneticei române, este ortografia continuatorilor Anonimului, cari se recunosc dela prima vedere a fi fost Maghiari. Ca specimen mai lung, iată o urare poporană, transcrisă pe prima din foile cele albe adause la legarea manuscriptului :

Pentru Mine
Pentru Tine
Pentru Noj
amandoj. Si
Kusztanti la noj.
Pentru Mine
Pentru Tine
Pentru noj aman
doj
Pentru Kásza
Pentru Másza
Pentru drága sapo
nyásza

Vom observa în parentesă curioasa coincidență a acestui cântec cu un altul de pe la 1680, citat cu ortografia polonă în «Vita Constantini Cantemirii» (ed. Acad. Rom. p. 43):

Constantine,
Fudze bine,
Niczi aj Casa,
Niczi masa,
Niczi draga dzupiniasa...

Fogarasi scriea la 1647, Ialicu la 1674, Viski la 1697. Pentru Anonymus Lugoshiensis nu se poate fixa o data precisă. Din toate considerațiunile însă de mai sus, cată să-l punem mai aproape de Fogarasi decât de Viski, cam pe aceeași linie cronologică cu Ialicu, căruia el poate să-i fie anterior, dar nici într'un cas nu este mai nou decât acesta.

Orî-cum ar fi, *Dictionarium Valachico-Latinum* este cel mai vechi vocabular al limbei române, adecă traducend din românesce într'o limbă străină, iar nu vice-versa, după cum traduc, de ex., din slavonesce în românesce acele glosare din secolul XVII, despre cari noi am vorbit în «Cuvențe den bătrăni» t. I. p. 260 etc. Și ce vocabular! Peste *cinci mii* de cuvinte.

D. V. A. Urechia, dintr'o călătorie făcută la Copenhaga, a fost adus însemnarea cum-că în Biblioteca Regală de acolo se află un vechi «*Vocabularium Valachicum*.» Nu ne aducem aminte, unde anume și în ce fel de termen a fost publicată acea notiță. Adresându-ne însă la d. Bruun, eruditul bibliotecar dela Copenhaga, iată ce ne-a răspuns într'o epistolă din 22 Octobrie 1883: «Certe, j'ai devant moi un petit manuscrit intitulé: *Vocabularium Valachicum*, qui sur 17 pages contient un vocabulaire d'environ 170 mots valaques accompagnés d'une traduction latine. Mais ce manuscrit est composé à la dernière moitié du XVIII-e siècle par un dilettante danois, qui s'est occupé de beaucoup de choses littéraires et linguistiques; la valeur scientifique en est, sans doute, nulle». In scurt, manuscriptul dela Copenhaga abia merită de a fi menționat și nu merită de a fi descoperit.

Peste doi secolii după Anonymus Lugoshiensis, noi nu găsim decât vr'o 10,000 de cuvinte în marele *Lexicon Budan* dela 1825, lucrat—după cum se dice pe frontispiciu—«de mai mulți autori în cursul a trei-deci și mai multor ani». Ce colosală muncă presupune dară prima încercare de această natură, făcută de un singur om!

«*Dictionarium Valachico-Latinum*», așa cum îl posedăm noi, nu este terminat. Dela cea dintâi pagină autorul începe deja a-și

completa opera, adăugând la margine cuvintele cele uitate. Aşa în rînd cu «Acě. Filum» el pune acolo «Ac», remas fără traducere. Aducem acest singur exemplu, căci aci s'a întămplat ce-va fôrte ciudat. Adăugătorul cel dela 1742, găsind pe acest «Ac», scris după el «zérna», eşind ast-fel «Λ czérna», sinonim unguresc pentru «ață», pe când bîetul «Ac=Acus» dispăre cu totul.

Apoi ordinea alfabetică nu e păzită cu stricteță, fiind-că autorul se pregătia, firesce, a recopia manuscriptul întreg, după ce odată își va fi isprăvit lucrarea.

Multe vorbe sînt scrise numai românesce. Se vede că, întîmpinând vre-o dificultate de a le traduce bine latinesce, autorul își rezervă acéstă sarcină pentru urmă. În unele casuri însă, traducerea lipsește numai pentru derivatele dintr'un cuvînt tradus deja mai sus, ceea ce indică din partea lixicografului dorința de a merge iute înainte cu adunarea materialului românesc, fără a se opri la tréba secundară a găsirii equivalentului latin. De exemplu: «Férék. Polio. Ferekěturě.—Ferekětör».

Între cuvintele cele lăsate fără explicațiune vedem :

«Tinkova.—

«Zegusheny.—

«Zorlincze.—»

Câte-trele sînt numiri de sate de lîngă Lugoș. După repertoriul lui Hornyánszky, Tinkova numără astădî 750 locuitori, Zegușeni (Zagushen) vr'o 600, Zorlința (Zorlencz-mare și Zorlencz-mik) peste 3000 împărțiți în două comune.

Iată dară încă o probă, dacă ar mai fi nevoie după cele date mai sus, despre lugoșanismul autorului.

Si ceea-ce adaugă fôrte mult la valórea operei sale, este tocmai că el se ține cu stăruință de dialectul seú natal, ca și când n'ar fi cunoscut de loc limba cea tipică de prin cărțile române din secolii XVI și XVII. După cum Psaltirea Șcheiană, popa Grigorie din Măhaciú și Codicele Voroneșian ne-aú conservat cu scrupulositate un sub-dialect transilvănén stins fără altă urmă, după cum mitropoli-

tul Dosofteiu fonografiază sub-dialectul moldovenesc, tot așa cea mai scrupuloasă conservare a sub-dialectului bănățen se datorește lui Anonymus Lugoshiensis pe prima liniă, de aci pe a doua liniă lui Ion Viski, apoi întru cât-va lui Fogarasi și lui Haliciu.

Judecând din cele cinci mii și mai bine de cuvinte despre planul autorului, noi nu ne sfim a afirma că, dacă lucrarea sa ar fi isprăvită, Români ar avea de doi secolii un cap-d'operă lexicografic, nu numai cu vorbe comune și cu numiri topice, dar încă :

cu forme duble, de ex. : mikutel și mitutel, nime și nimene, prënd și prëndzesk, kurt și skurt, tikvă și tiukă, straitzë și traistë etc. ;

cu expresiuni copilăresci, de ex. : abushile «infantium incessus «quadrupes», papë «panis infantili sermone», placse «nomen lusum cum lapides jaciuntur ad metam» etc. ;

cu termenii de choreografia poporană, de ex. : Iepuraska «saltus hajdonicus», un fel de danț hoțesc ;

cu interjecțiuni țărănesci, de ex. : hesh «vox gallinas pellentis», ho «vox continentis pecora», hop «vox saltantis», aos «heus» etc. ;

cu o bogată sinonimică, de ex. patru numi pentru șorece : so-recse «mus», spurk «mus», somek «mus», hercz «mus» . .

Ca specimen, publicăm aci întrégă litera *M*, care se începe cu numărul 2390. Am pus cu litere *cursive*, pentru a atrage atențiunea, cuvintele cele mai remarcabile din punctul de vedere dialectologic.

Macsin. Molo.
Macsovë. Pagus în districtu Se-
besiensis.
Macz. Intestinum.
Madzéré. Pisum.
Maj. Malleus.
Maj. Maius.
[Maj bine, maj ushor. Melius. Le-
vius].
Majkë. Mater.
Mak. Papaver.
Makar. Quamvis. Licet.
Makarkare. Quilibet. Quivis.

Makarsiné. Quicunque. Quivis.
Makarundé. Ubicunque. Quo-
cunque.
Makarunde. Undecunque.
Makarënkëtro. Quocunque.
Mal. Argillosa terra.
Mamë. Mater.
Manë. Manna. Ros.
Maré. Mare. Pelagus.
Maré. Magnus, -a.
Marë. Pomum.
Mare lukru. Admirantis et sper-
nentis exclamatio.

Martz. Mars. Feria 3-a.
Martzolya.
 Marga. Pagus in fine Portae ferreae.
Marva ruskě. Malva hortensis.
Marmuré. Marmor.
 Marmuré. Porta ferrea. Angustiae Transylvaniae ex parte Hungariae inferioris.
 Margsiné. Margo. Finis.
 [Martur. Testis].
 [Marturiě. Testimonium].
Mas. Mansio.
 Masě. Mensa.
 Maskuré. Sus castratus.
 Maskě.
 Mecsinețurě.
 Měcsinish.
Měcsěsk. Aenygma propono.
Měcsinețurě. Aenygma.
 Měczě. Cattus. Felis.
 Měczishorě.
 Měczishor. Intestinum parvum.
 Mědzerijkě. Cicer sylvestre.
 Mědreguně. Mandragora.
 Měgar. Asinus.
 Megěrecz, idem.
 Měgurě.
Megyeleu. Convivium natale.
 [Měhneszk. Evanesco. Abscedo. Torpesco].
 Měj. Millium.
 Mějran. Amaracus. Maiorana.
 Mějugsěl. Malleolus.
 Mějdan.
 Mejmukě. Simia.
 Měkrish. Acetosa.
 Mělaj. Milliaceus panis.
 Mělkom. Silentium.
 Mělkomish. In silentio.

Mělcs. Limax.
Melmesiě. Malvaticum.
 Měmukě. Simia.
 Měně. Manus.
Měn. Maneo.
 Měn. Mitto.
 Měnos.
 [Měndria. Superbia].
 Měnestérgurě. Mantile. Manutergium.
 Měnyé Cras.
 Měnshesk.
Měnyék. Diluculo consurgo. Praevenio. Maturo.
 Měnyěkě. Manica.
 Menyiě. Ira.
 Menyios. Iracundus.
 Měnunt. Minutus.
 Menuntzěl, idem diminutivum.
 Menuntedz. Minuo. Comminuo.
 Měnkěturě. Devoratio... ssio.
 Měnkěturě. Contentio.
 Měněnk. Comedo.
Měněnkumě. Contendo.
 Měnushě. Chirotheca.
 Menzalě.
 Měr. Pomus. Pomum.
 Měr včratek. Pomum aestivale.
 Praecox.
 Měr iěrnaté. Malum serotinum.
 Měr *bunebrut*. Malum sparuceum.
 Měr dulcse. Pomum dulce.
 Měr gushat.
 Měr kěnyěšk.
 Měr *koděsh*.
 Měr *kukurbetaricz*.
 Měr de svěnt Pietru. Malum praecox.
 Měr *mushkětarietz*. Malum apianum. Muscatellum.

Měr flokos. Malum muscosum.
 Měr nevěstesk.
 Měr ordžën.
 Měr peštricz.
 Měr *rutilat*. Malum orbiculatum.
 Měr sëlcsiu.
 Měr vërgat. Malum variegatum.
 Merariu. Anethum.
Mëreu. Rectus.
 Merejè. Recta.
 Merg. Eo. Pergo Progredior.
 Merg naintè. Proficio.
 Merg napoj. Deficio.
 Mërg ënderët. Retrocedo.
 Mergeritar. Margarita.
Mergsenaretz. Finitimus.
 Mereiesk.
 [Merëcsin. Spina].
 Mërit. Marito. Nuptui trado.
 Mëritumë. Nubo. Maritum duco.
 Mëritatë. Nupta.
 Mëringë. Merenda.
 Mërië. Magnitudo. Magnificentia.
Mëros. Superbus.
 Mërniczë. Metreta.
 Mëroshië. Superbia.
Mërosheskumë. Superbio.
 Mërunť. Minutus Vide Menunt.
 Mërsurë. Profectio, Progressus.
 Mersurë nainte. Profectus.
 Mërshav. Macer. Macilentus.
 Mershavë. Macra. Macilenta.
 Mersheveskumë. Macer fio.
 Merturië. Testis. Testimonium.
 Merturisesk. Testificor.
Mërtzishor. Martius.
 Mertzenë.
 Mertzinos.
Mësaj. Mappa.
 Mëšë. Dens molaris.

Mësh. Soccus.
 Meshinë. Pellis ovina.
Meserere. Misericordia.
Meserernik. Misericors.
 Meserniczë. Macellum.
 Mesercsiu. Lanio.
 Mëškë. Dromadarius.
 Mesték. Misceo.
 Mestekëturë. Mistio.
 Mësurë. Mensura.
 Mësor. Mensuro.
 Mështër. Magister. Artifex.
 Mershtërgsindë. (?)
 Meshteresk. Magistrum ago. Ar-
 tificium.
 Meshtershig. Artificium.
 Mëtanië. Reverentia. Inclination.
 Metenagë. (?)
 Metlikë. Artemisia tenuifolia.
 Mëtor. Purgo.
 Mëtur, idem.
 Mëturë. Scopae.
 Mëturat. Purgatus. Mundatus.
Mëtrak. Baculus.
 Mëtricsë. Matrix.
 Më. Mea.
 [Meure. Mora sylvestria]
 Mëzdralë.
 Mëzdresk.
Mezqaj. Inficio.
 Mezgush.
 Micz. Lana agnina.
 Miczar.
Micsk. Moveo.
 Micskumë. Moveor.
 Micskëturë. Motus.
Micskony. Pediculus gallinaceus.
 Mjåon.
 Mjèd. Medum.
 Mjedar.

Mjèdz. Medium.	Mirumě. Miror.
Mjèl. Agnus.	[Misztujesk. Conquiesco].
Mjelushel. Agnellus.	Misshě. Missa. Sacrificium.
Mjerè. Mel.	Mishesk. Cæcutio.
<i>Mjèriu.</i> Caeruleus.	Mishině.
Mjeriè. Caerulea.	Misir. Aegyptus.
Mjèrcury. Mercurius.	Miskiě. Chalybs.
Mjéu. Meus.	Mitutel. Parvulus..
Miě. Mille.	Morè. Jus caulium.
Mik. Parvus.	Mort. Mortuus.
Mikutèl. Parvulus.	Mortě. Mortua.
Mikě. Parva.	Morté. Mors.
Mikshor. Parvulus.	Mortěcsuné. Lues. Morticinum.
Mil. Milliare.	[Morticososz. Mortalis].
Milě. Gratia Clementia.	Morment. Sepulchrum.
Milos. Clemens. Pius.	Mormeiěsk.
Milěmì. Misereor.	Morun. Huso.
Milostiv. Clemens. Misericors.	Mosh. Avus.
Milostiveskumě. Misereor.	Moshiě. Aviticum bonum.
Milostivnik. Misericors.	Moshnyag. Vetulus.
Milosté. Gratia. Clementia.	Moshě. Avia.
Milkuiěskumě. Supplicio.	Moskul. Moskovia.
Milkuit. Supplex.	Moskovitan. Moskovita.
Milkuitor. Supplex.	[Mostele. Reliquiae corporum SS.]
Milkuialě.	Mosor.
Miluiěsk. Misericordiam facio. Mi-	Motě.
sereor.	Motkě.
Miluitor. Elaemosynarius.	<i>Motzok.</i> Stupidus. Bardus.
Mint. Mentior.	<i>Mozomajně.</i> Spectrum. Terricu-
Minte. Mens.	lamentum.
Mintsinos. Mendax.	<i>Mozgosesk.</i> Moveo.
Mintsuně. Mendacium.	Mujèdz. Mollio.
Mincsě. Pila.	Mujat. Emollitus.
<i>Mirak.</i> Miraculum.	Muiéré. Mulier. Fœmina.
<i>Miraz.</i> Prodigium. Spectaculum.	Muierěsk. Muliebris.
Mirh. Mirra.	<i>Muierotkě.</i> Effeminatus.
Mirhuiěsk. Mirra ungo.	Mujerushkě. Fœmella.
[Mirosz. Odor.]	<i>Mujt.</i> Obliviscor.
[Mirele. Sponsus].	Muk. Pituita. Mucus.
[Mirásza. Sponsa].	Mukos. Pituitosus.

Mucsk. Mordeo.
Mucskěturě. Morsus.
Mucskat. Morsus.
Mucskětör. Mordax.
Mukar. Emunctorium.
Mulg. Mulgeo.
Mult, -ě. Multus, -a. Multum.
Multzany. Deo Gratias.
Multzeny, idem.
Multziě. Multitudo.
Multzime, idem.
Multzenesk. Ago gratias.
Muncsèsk. Laboro. Torqueo.
Munkě. Labor.
 [Müncz. Hinulus].
Muncsitor. Laborator.
Muncseskumě. Torqueor. Conor.
Munté. Mons.
Mur. Morus.
Murě. Morum.
Murě. Intestinum...

Murar. Molitor.
Murericzě.
Murony.
Murg.
Murgeshtë. Advesperascit.
Muritor, e. Mortalis.
Murëdz. Macero. Acesco.
Murat. Maceratus. Acidus.
Mursě. Mulsum recens.
Muskě. Musca.
Muskuliczě.
Mushkëtaricz. Muscatellum apianum.
Mushkyu. Muscus.
Mushkyu. Musculus.
Mustaczě. Mistax.
Mustëcsos.
Mut. Mutus.
Mut. Muto.
Mutat. Mutatus. Mutatio.

2. Elementul fonetico-morfologic.

Tot ce s'a scris până acum mai nouă, mai temeinic și mai ne'ncurcat asupra foneticeii și morfologiei sub-dialectului bănățenesc, se datoréză d-lui Enea Ildoș (Poezii populare, Caransebeș, 1892, p. 3—9), ast-fel că noi nu avem decât a reproduce aci literalmente cuvintele acestui june folklorist:

«Graul țeranului din Bănat, ca și graul țeranului din alte provincie, asemănat cu limba literară, ne infățișeză mai ales abateri fonetice.

«O parte din însușirile acestui grai le găsim în graul ardelen, sau în cel moldoven, ba chiar în cel macedo-român; altele sînt ale sale particulare.

«Însemnăm, din punctul de vedere gramatical, următoarele însușiri:

«1. Una din cele mai distinctive caracteristice a graiului bănățen este păstrarea lui n de'naintea lui i. În Bănat nu se șice alt-

fel decât: vinie (pentru vie de struguri), călcâni, întâni, cuni, căpâtâni, gutâni; tot așa în câte-va comune se ȑice fânină pentru făină sau fărină. La verbe asemenea este păstrat sunetul *n*, de ex.: tu rămâni, ȑini (dela a ȑiné), vini, puni, spunî, a încuniă, a descuniă, am descuniat etc. Pentru sufixul augmentativ oî și ôie există numai *onî* și *ónie*: pietronî, pietrónie; sufixul *ónie* mai adese e neaugmentativ: ursónie, vulpónie, lupónie, iepurónie; același sufix forméză numî propriie feminine derivate din masculine: din Popescu se face Popescónie (nevêsta lui Popescu), Bibescónie, Gruescónie, etc.

«2. Sunetul *n* urmat de *i* sau *e* trece în *nî* rostit ca în spaniola, sau ca *gn* în unele vorbe din franceza, sau ca *ny* în maghiara; dar, deși îl găsim și în limba asta din urmă, totuși nu putem să-l considerăm drept influență a limbei maghiare: graiul bănăȑen a fost mai ferit de influența acestei limbi decât este graiul din părȑile ungurene și unele ardelene. Afară de acêsta, în Bănat nu s'a prefăcut nici sunetul *t* sau *k* urmat de *e* orî *i* în *ty*, nici *d* sau *gh* urmat de aceleași în *gy* maghiar, după cum s'a prefăcut la Româniî din Ungaria și la uniî din Ardél, unde s'a modificat în sens maghiar, ci în Bănat aû suferit alte schimbări, cari se vor arătâ mai jos.

«3. Sunetete *b*, *p*, *f*, *v* urmate de *i* (iar *v* urmat de *u* în cuvîntul vulpe) remân nemodificate, ca și în limba literară; și nu aflăm în Bănat nici pe ghine, nici chită (ca în părȑile Sibiului), nici bgyinie, și ptyită (ca în părȑile ungurene), nici bjinie și pcită (ca pe la Năsăud); asemenea nu se ȑice lupci orî luptyi, nici hiû, nici jîȑâl și jin (ca pe la Blaj) orî in (ca la Brașov), ci numai biîe, pită, lupî, fiû, viȑel, vin etc. Însă iclén și nu viclén.

«4 S'aû schimbat sunetele *t* și *d*, urmate de *i* sau *e*, în *ee* și *ge* (dje), de ex.: frunce (frunte), co (te), cincer (tiner), vergo sau verdje (verde), Megia și Megica cu tonul pe *i* (Media și Medica, numirile ce le dă poporul localităȑilor cu numele oficial Mehădia și Mehădica). Valeageniî, cu numele oficial Valeadeni. În cuvintele deget și dinte sunetul *d* s'a prefăcut în *gh*, și ast-fel se pronunță:

ghejjet și ghince; de altă parte se dice dă pentru de (dar și: djă), dân pentru din (dar și: djin). Sunetele k și gh urmate de e saū i rămân nemodificate.

«5. Sunetul ce se schimbă, ca și în graiul moldovenesc, și ca și în graiul poporului din comitatul Zărandului, într'un sunet apropiat de ș, pe care nu-l putem transcrie exact: dulșe (dulce), șie mai fași (ce mai faci) etc.

«6. În comunele Țerova, Ilova, Zlagna, Prisian, Poiana, Visag, după cum îmi comunică d. asesor consistorial Ion Ionaș, precum și elevii din partea locului, în locul sunetului ș se pronunță pretutindenea s, de ex.: sase (șasă), sapte (șapte), cocosu rosu (cocoșu roșu), sade (șade). Invățătorii din amintitele comune, după cum mărturisesc însiși, au greutăți cu copiii de școlă pînă ce îi fac să rostască pe ș. Se pare curios că, pe lîngă toate acestea, cele spuse în punctul precedent (5) au valoarea și pentru comuncle aici pomenite, adică în loc de ce se rostesc acolo un șie.

«7. Sunetul z se rostesc mai tot-d'a-una ca dz, se dice nu numai dzăc (dic), Dumnedzău, ci și dzamă, dzăhar, dzimbet.

«8. Deosebirea între ge (dj) și j consistă într'aceea că ge, gi s'ar pute transcrie cu jîe, jîi, de ex.: mîerjîe (merge), însă jor (jur).

«9. Diftongul ea se aude mai mult ca ia la cuvintele de genul feminin terminate în e și articulate: valîa, vulpîa, carcîa (cartea); mai adeseori e din diftongul ea se pierde cu totul și rămîne a singur: sară, țară, înfrunzască, vorbască, bat (bét), șasă, șapce; la imperfecte: auzam, culejam, vegîam (vedeam), șegîam (ședeam) țânîam (țineam), ș. a. Adjectivul feminin rea se pronunță rê (cu e închis), pronumele feminin ta asemenea: tè.

«10. Cuvintele terminate în ea nearticulate, ca stea, nea, cățea ș. a. se găsesc în vorbirea țeranului din Bănat aprôpe pretutindinea sub forma auă, de ex.: nîauă (néuă), stauă, cățauă, nuéuă, mă-sauă.

«11. În diftongul *ea* se pot deosebi două sunete : un *u* și un *a*.

«12. Substantivele feminine terminate în *ă* fac pluralul mai mult cu *i* decât cu *e*; pluralul dela icoană este iconi, articulat: iconiile; casă, plur. căși, cășile; fată, plur. fiece, art. fiecele; mamă, plur. mame, art. mamele, dar și mamilе, mai este și mumâni, ca dela tată tătâni. În gen. și dat. sing. primesc numai *i*: a iconiі, cășii, fecii (fetei), mamiі ș. a. Dar și alt-fel *e* la plural este foarte rar; dela măr pl. este mîeră; pară, pîeră; frumos, frumoasă, ș. a.

«13. Sufixele orî, arî și erî sînt întrebuițate exclusiv pentru or, ar și er; de ex.: învățătorî (atât la sing. cât și la plur.), frăgarî (sing. și plur.), mînierî etc. Unîi cărturarî pretind că în casurile acestea s'ar auzi la singular nu numai *î*, ci și un *u*. Atîta este sigur, că acest *u* năzuesce să dispară și urma lui este deja cu totul efemeră, întocmai ca și la cuvintele terminate în consoantă.

«14. Alătura formelor umblu și umplu se mai întrebuițază une-orî îmblu și împlu; însă numai unghî și nu înghî.

«15. Pe lîngă rid și vind se dice mai des rid și vind, asemenea rît și rit. Vind se conjugă așa: vind, vindz, vinge, vingem, vingeț, vind; perf.: am vindut ș. c. l. Rid: mă rid, ce ridz, să rige, ăe rigem, vă rigeț, să rid; perf.: m'am ris șcl., tot numai cu pronumele reflexiv.

«16. Articolul pentru vorbe de gen masculin a pierdut pe *i*. Se rostесce articulat: omu, porcu, tot natu, socru (nearticulate cele două ultime sînt tot așa); boŭ articulat bôu (două silabe). Exemple de nume proprii art. și neart.: Gruescu, Părvănescu, Mănescu, Puŭ ș. a. formază genitivul și dativul sing.: *lu* Gruescu, pl Gruescilor, *lu* Mănescu șcl.

«17. Pentru articlii al, ai, ale, se folosesce numai forma *a*.

«18. Pronumele reflexiv se întrebuițază și duplicat în perfectul compus: m'am bătutu-mă, ci-ai sculatu-ce (te-ai sculatu-te), s'o îm-

bătatu-să, l'am vădutu-l, n'am dusu-ñe (ne-am dusu-ne), v'ați su-përatu-vë, s'or dusu-să, șcl.

«19. La verbul a fi înseamnă următoarele forme:

«Indic. presinte: io mis, tu iesci, iel îi, noi ñis, voi vis, ieî İs și ieî iăst, acest din urmă numai ca verb predicativ. Exemple: io mis Bănățan, noi ñis Bănățeni, voi vis dân țară ș. a. Se mai ȑice și: noi ñisăm și voi visăț în unele locuri.

«Ind. imperf.: ieram, ieraî, ieră, ieram, ieraț, ieră.

«Ind. perf: fusăî, fusăș (silaba ultimă tonică), fu; fusărăm, fusărăț, fură; se mai conjugă și: fușăî, precum și fuî.

«Ind. perf. compus: am fost, ai fost, o fost, am fost, aț fost, or fost.

«Ind. viitor: oi fi, îi fi, o fi, om fi, iț fi, or fi.

«În Meedica, mi se spune, e folosită și forma întrégă: veî fi, viî fi, va fi, vom fi, viț fi, vor fi.

«Conjunctiv perfect: să fiũ fost, să fiî fost, să fiă fost, să fim fost, să fiț fost, să fiă fost.

«20. Perfectul simplu indicativ dela verbul daũ: io gegeî (dedeî, cu accent pe ultima), gegeș (și dașî), gege (dede, cu acc. pe silaba primă), gegerăm, gegerăț, gegeră (acc. pe prima silabă).

«Se mai conjugă și așa: dăgeî, dăgeș, dège, dăgerăm, dăgerațî (acc. pretutindene pe è orî e), dègeră.

«21. Imperativul are o formă a sa particulară cu sufixele: areț, âreț, ereț, ireț. Este de observat, că sufixele aici înșirate se pun numai în propozițiunii negative imperative; propozițiunile afirmative imperative aũ aceiași formă ca și limba literară. Exemple: nu cântarețî, nu strigarețî, nu bacerețî (nu baterețî), nu vorbirețî, nu urârețî etc. Pretutindenea în Bănat este folosită forma acésta; ici colo, sub înrîurirea școleî, se folosesce astăđî și forma literară alăturaea formei de mai sus.

«22. Optativul presinte se conjugă în comunele Vărădia și Pătaș, după cum mi se comunică de eleviî d'acolo, în modul următor:

«îo reaş veîi, tu reaî veîi, el ar veîi, noi ream veîi, voi reaţ veîi, ieî ar veîi.

«23. Pronumele demonstrative: acesta, acela, acésta, aceea, aŭ numai formele:

Masc. Sing. Nom. şi Ac. ăsta, ahăsta; ăla, ahăla.

Masc. Sing. Gen. şi Dat. ăstăia; ălăia.

Masc. Plur. Nom. şi Ac. ăşte, hăşte, ahăşte, ăla.

Masc. Plur. Gen. şi Dat. ăstăra, ahăstăra; ălăra.

Fem. Sing. Nom. şi Ac. asta, ahasta; aea, ahaea.

Fem. Sing. Gen. şi Dat. ăstăia; ăăia.

Fem. Plur. Nom. şi Ac. eşte, heşte, aheşte; elea, ălea.

Fem. Plur. Gen. şi Dat. ăstăra, ahăstăra; ălăra....»

Alăturând observaţiunile d-lui Enea Hodoş cu indicaţiunile fonetice din Anonymus Lugoshiensis, e lesne de a constată că numai palatalizarea dentalelor de ş şi te în ge şi ce este un fenomen posterior, care tocmai de aceea pare a fi datorit înriuririi Serbilor, la cari el ne întîmpină ca ce-va organic. În cele-lalte privinţe, două secolî n'aŭ adus absolut nici o schimbare.

Trăsura cea mai caracteristică a consonantismului bănăţenesc: conservăţiunea lui n de 'nainte de lăi, distinge în acelaşi grad dialectul macedo-român, iar cu dialectul istriano-român unesce pe Bănăţeni o particularitate morfologică foarte interesantă, anume optativul presinte: reaş, reaî, ream, reaţ, pe care noi l'am explicat deja altă dată (Etymol. M. Romaniae t. II, p. 1946) în următorul mod:

«Poporul judecă limba după aŭd, nu după scris. În forme ca fire-aş, facere-aş, űicere-aş, alăţuri cu aş fi, aş face, aş űice, urechea desparte silabic: fi-réş, face réş, űice-réş. De aci, în loc de aş s'a născut în dialectul istriano-român forma raş, trecută dela construcţiunea inversă la cea directă. Frasa istriano-română: «n'am punăva cu ce me raş copri, ni stramas pre carle raş zacé» (Miklosich, Rumun. Untersuch. I p. 42; cfr. Lautl, Lautgruppen p. 10) se transcrie daco-românesce: «n'am plapumă cu care m'aş acoperi, nici

saltea pe care aş zace» = «nici saltea pe care zacere-aş». Ilustrul Ascoli, care atrăsese cel întâiū atenţiunea asupra acestei forme istriano-române (Stud. crit. I, 1861, p. 66), îi dă o altă explicaţiune. El crede că raş ar resulta din fusiunea lui vré cu aş, fusiune o-cursă numai la prima persónă singulară, pe când la cele-lalte persóne ar fi numai vré cu perderea lui v. In acest mod condiţionalul istriano-român:

raş ave
rai ave
ra ave
ram ave
raţ ave
ra ave

ar fi, după Ascoli:

vrere-aş ave
vrai ave
vra ave
vram ave etc.

«Ei bine, chiar în această ipotesă prima persónă singulară raş ar resulta, ca şi în explicaţiunea noastră de mai sus, din construcţiunea inversă vre-réş. Noi credem însă că nu numai prima persónă singulară, dar şi cele-lalte s'aū născut din aceeaşi construcţiune inversă, cu saū fără verbul vrere, adecă cu orî-ce verb, şi anume:

raş ave = ave-réş (=avere-aş)
rai ave = ave-réi (=avere-ai)
ra ave = ave-rér (=avere-ar)
ram ave = ave-rém (=avere-am)
raţ ave = ave-réţ (=avere-aţi)
ra ave = ave-rér (=avere-ar)...»

In studiul «Strat şi substrat», noi am demonstrat că aşă numiţiī Macedo-români şi Istriano-români de astădî nu sunt alt ce-va decât Româniī cei din Pannonia, pe carî în secolii IX—X i-a găsit acolo şi i-a gonit peste Dunăre năvălirea Ungurilor. Este aprópe de mintea

omului că dialectul acelor Români din Pannonia, prin însăși pozițiunea lor cea geografică, pe care nici un crescet de munte n'o despărția de șesul Timișului, trebuia să fi fost identic sau aproape identic cu al Românilor din Bănat. Iată de ce este foarte important de a urmări acele puncturi de conservatism dialectal, prin care Bănățeni și numai Bănățeni se mai asociază până acuma cu cele două dialecte române trans-danubiane.

Există alte puncturi, vocalice, consonantice și chiar morfologice, în care graiul bănățenesc se întâlnește cu al Moldovenilor, ca și când Moldovenii, în specie cei dela nord, ar fi o veche migrațiune dela Timiș prin țera Crișului și prin Maramureș, contopită apoi în Moldova de mijloc cu un curent sudic oltenesc, care jucase un rol însemnat în formațiunea Statului Bărlăden, cu mult înainte de descălecarea Moldovei în secolul XIV. Acastă cestiune noi o vom desbata aiurea.

II. Individualitatea teritorială a *Bănatului*.

Trei cuvinte:

1°. *Troian*;

2°. *Aușoni*;

3°. *Filma*;

ne vor ajunge pentru a demonstra nestrămutata continuitate a naționalității române în regiunea dintre Tisa și Cerna.

1°. *Troian*.

Intr'un manuscript paleo-slavic tocmai din secolul XII, reproduc întreg de Srezniowsky (Извѣстія Академіи Наукъ по отдѣленію русскаго языка, t. 10, 1863, p. 551—574), se citește următorul pasagiū mitologic:

...Троіана Хзрса Велеса Пероуна.
на бы вѣратиша въсомъ злымъ
въкроваша...

... pe *Troian*, pe Hărs, pe Veles,
pe Perun, și-au făcut deī, în draciī
cei rei credeau...

Hărs saŭ Hors, Veles saŭ Volos și Perun sunt divinități slavice cunoscute, menționate nu o dată în străvechea cronică a lui Nestor (cfr. Sacharow, Сказанія русскаго народа, t. 1, 1841, part. 1, p. 11—12). Ce caută însă printre aceștia, ba încă mai pe sus de ceilalți trei, numele lui *Troian*, pe care nu-l descrie și nu-l scie nici un mitograf al Slavilor?

Un alt monument paleo-slavic, după un manuscript din secolul XVI (Vostokov, Словарь церковно-славянскаго языка, 1861, t. 2 p. 232), aședă pe același *Troian*, deși nu la primul loc, între diferite divinități slavice:

...мнѣше бѣгы многы, Пероуна и
Хорса Дына и Троiana и инѣи мнози...

...închipuindu-și mulți de: Perun
și Hors, Dînu și *Troian*, și alți mulți...

și mai adaogă:

...Пероуна въ Еленихъ и Хорса
въ Купрѣ, Троiana баше црѣ въ
Римѣ...

...Perun la Eleni, Hors la Cipru,
iar *Troian* fusese împărat la Roma..

Aci este deja de tot invederată identitatea deului slav *Troian* cu marele împărat *Traian*, «Trajanus», întemeietorul Daciei romane.

Să se observe că anbele manuscripte paleo-slavice sunt anume de originea bulgară (Drinow, Заселение Балканскаго полуострова, p. 76).

Arheologul rus Kotliarewsky (Матерьялы для археологическаго словаря, p. 13—14, în Древности, t. 1, Moscva, 1865—67) combină aceste texturi cu următoarele trei puncturi:

1. Numele lui *Troian* figurază de mai multe ori în vestita poemă rusă medievală despre Expedițiunea lui Igor la Dunăre, dintre cari o dată ca «drumul lui *Troian*» (въ тропѣ Троiana) și o dată ca «țera lui *Troian*» (въ землю Троiana);

2. Serbi și Bulgarii conservă până astăzi în legendele lor poporane memoria unui «împărat *Troian*» (царь Троiana);

3. Așa numitul val saŭ șanț «al lui *Troian*», care se începe la noi în România și se prelungește apoi departe în Rusia sudică, unde poporul îi conservă același nume, mai existând acolo chiar o tradițiune că fondatorul acestei immense construcțiuni ar fi fost un

«Troian împărat râmlenesc» (Троиан царя Брмлананскаго = Риланскаго).

Kotliarewsky trage de aci conclusiunea, că deul Troian pôte să nu fie în realitate decât divinisarea de cătră Slaviî meridionali a împăratului roman Traian.

Dar întrebarea cea fundamentală este:

1. Divinisare să fie ôre, când manuscriptul cel din secolul XII pune pe Traian între «draciî cei rei»?

2. Slaviî cei meridionali, aşezaţi pe peninsula balcanică nu înainte de secolul VI, adecă patru secolî după mórtea lui Traian, dela cine ôre putut'aũ ei să împrumute memoria marelui împărat?

Vuk Karadzić (Lex. 750) reproduce următórea legendă sêrbescă din Bosnia:

«Craiul Troian în fie-care nópte plecà în Sirmia, unde se iubîa «cu o nevastă saũ fată, şi se întorceà de acolo înainte de zorî, «căci peste di el se temea a eşi la lumină, ca să nu-l topescă «sórele. Cum sosîa la iubita sa, îndată dedea cailor ovês, şi apoi «petrecea drăgostindu-se, până ce caii isprăviaũ nutreşul şi până «ce cocoşii începeaũ a cânta. Intr'o nópte însă, fratele saũ bărbatul «acelei muierî a legat limbile tuturor cocoşilor, ca să nu pôta «cântă, şi a dat cailor nisip în loc de ovês. Când dară craiul, simţînd vremea de plecare, întrebă dacă aũ isprăvit caii ovêsul, sluga «i-a răspuns că nu. Mai târziu, înţelegênd cursa în care a căđut, «craiul a încălecat în pripă ca să fugă spre oraşul seũ, dar în cale «l'a ajuns sórele. Ca să scape de rađe, el s'a ascuns sub un stog «de fin; însă vitele, din nenorocire, aũ împrăştiat finul, şi ast-fel «sórele a topit pe Troian.»

Peste Olt, în districtul Romanaţi, există la noi până astădi aceeaşi tradiţiune. Împăratul cel topit de rađele sórelui se numesce aci «Domnul-de rouă», şi poporul asigură că drumul cel roman de petró, care duce dela Dunăre la Olt prin Caracal, fusese făcut a-nume de cătră dînsul, «ca să pôta merge mai iute la amanta sa.»

Se scie că răposatul Bolintinénu a transformat acéstă tradiţiune olténă într'o frumósă baladă:

. . . . .
 Cum se face nópte, dela Istrul mare
     Cătră Olt te duci,
 Ca să ștergi de lacrimi, cu o sărutare,
     Ochiș ei cei dulci!
 Află că odată sórele pe cale
     De te va găsi,
 Intr'o rouă dulce cu ȕilele tale
     Te va risipi!
 . . . . .

Tot așa cunoscutul scriitor rus Weltmann a compus din tradițiunea serbă o poemă întrégă sub titlul de «Troian și Anghelița» (Moscvă, 1846).

Este interesant—în parentesă—că imaginea omului topit de raȕele sórelui pare a fi o veche metaforă italică, pe care noi o găsim la Florus, când ȕice că Celȕii, neputând suferi căldura, par'că sunt topiȕi de sóre: «quasi sole laxantur». O altă metaforă înrudită tot despre Celȕi este la anticul poet grec Callimachus, care'ȕ compară cu «fulgi de zapadă» (Roget de Belloguet, *Ethnogénie gauloise*, p. 66).

În ce mod legenda română a putut să străbată în Bosnia, ne-o lămuresc cercetările d-lui C. Jireček, cari demonștră că acéstă țéră posedă în vécul de mijloc o numărósă populaȕiune curat românescă, slavisată mai în urmă (*Die Vlachen in den Denkmälern von Ragusa*, Prag, 1879, p. 7—8).

Și totuși, însuși d. C. Jireček, cu trei ani înainte (*Gesch. d. Bulg.* 1876 p. 74—76), tocmai pe numele lui Traian la Slaviȕ meridională întemeiă posibilitatea că în epoca cuceririi Daciei dinșii vor fi locuit în vecinătate saȕ «póte chiar în țéră (vielleicht auch im Lande selbst)»!

«Baladele bulgare—ȕice d. C. Jireček—cântă până astăȕi pe *tzarul Troian*, stăpân peste nenumărate comóre și la care din 70 de fântâne curge aur strălucit și argint curat. Sub Balcan este un oraș *Troian* cu o mănăstire. Pe Topolnița, aprópe de Tatar-Pazargik, este podul lui *Troian* (Troianov most), de care nu departe se află

nisce ruine numite de ţerani *Troianov-grad* şi o trecătoare *Troianova-Vrata...*»

Cătră acestea, negreşit, se mai adaoge *Troianov-grad* din Serbia.

Numai două lucruri scapă din vedere d-lui C. Jireček:

1°. necesitatea prealabilă de a demonstra într'un mod serios că Serbii şi Bulgarii au locuit în Dacia saŭ măcar în vecinătate în epoca împăratului Traian;

2°. împrejurarea cea capitală că în legenda serbo-bulgară personagiul lui *Troian* este o fiinţă antipatică, duşmană, chiar diabolică, «un drac reŭ» ca în manuscriptul cel din secolul XII, ceea ce nu ne întimpină nici odată la Români.

Să luăm balada cea bulgărească, pe care o citeză d. C. Jireček şi care a fost publicată de fraţii Miladinovtzi (Български народни пѣсни, 1861 p. 38—41). Dela primul vers ea sună :

Бог да бие краля от Трояна!...

(Dumnezeŭ să bată pe regele dela Troian!)...

Apoi la Serbi, după cum o constată însuşi d. C. Jireček, *Troian* ne apare ca un monstru cu trei capete saŭ cu nisce urechi de ţap.

In fine, dela profesorul A. Weselowsky (Записки Акад. Наукъ, Petersburg, t. XXXVII, suplem. No. 3 p. 89) noi aflăm că până şi oraşul *Troian* din Bosnia în baladele poporane serbesci se numesce «cel afurisit, unde se petrec nelegiuiri»:

Додоше јој проклетог Трояна

Ћ коме се безаконје ради...

La prima aşedare a Serbilor şi a Bulgarilor pe Peninsula Balcanică, dînşii au trebuit să susţină o crâncenă luptă cu vechiul substrat românesc de acolo, şi acea luptă a avut drept efect, între altele, de a prefăce pe Traian cel «optimus» al Românilor într'un element reŭ pentru Slavii, întocmai după cum altă dată lupta între Eranii şi între Indieni schimbase pe indianul «deva» (deŭ) în eranicul «daiva» (demon). O asemenea înreutăţire a sensului este o consecinţă firască a raportului internaţional între Slavii şi între Ro-

mâni, pe când absolut nimic n'ar pute justifica fenomenul contrar al transformării *Traianului* celui rău al Slavilor într'un *Traian* bun la Români.

În cele șise mai sus, noi ne-am ferit de a atinge măcar pe «bădica *Troian*» în colinda «Plugului» cea publicată de Alexandri:

S'a sculat mai an
Bădică *Troian*
Ș'a încălecat
Pe-un cal învățat
Cu nume de Graur,
Cu șeua de aur...

Acest *Troian* ni s'ar fi părut o simplă mistificațiune din partea lui Alexandri, dacă nu l'am regăsi în excelenta colecțiune de «Pluguşore» a d-lui G. Ghibănescu, anume într'o colindă din Troţuş (Analele literare, II, 1888, p. 42):

Și se sculară mai an
Bădica *Troian*
Ș'ncălecă pe-un cal negru ca corbul,
Iute ca focul..

Dar în alte trei «Pluguşore» din aceiași colecțiune *Troian* este înlocuit prin «Machedon împărat» sau «Alexandru împărat», iar într'unul prin «Sfintul Vasile», ceea ce ne face a crede că și din-sul nu este adevărat poporan, ci numai cărturăresc, datorit popilor sau dascălilor de prin sate.

Întru cât am putut urmări pînă acuma, numele personal *Troian* nu există astăzi nicăiri la Români, și pôte că nici n'a existat vre-o dată, de vreme ce nici în documente nouă nu ni s'a întâmplat a'l găsi, ceea ce arată că străbunii noștri îl consideraū mai pre sus de calendarul omenesc, ca și când ar fi un nume de divinitate, după cum nu se află numele personal «Isus», iar numele personal «Cristea» este «Cristofor», nu «Crist». Nici la vechii Români nimenea nu se chiamă «Jupiter» sau «Apollo». Iată de ce foarte rău fac aceia cari bagă pe furis în colinde pe fantasticul «bădică *Troian*». Dacă numele personal *Troian*, după cum am vădu, circulă la

Slavī, acésta este tocmai pentru că la dînşii nu erà nici un motiv de a-l destinge de cele-lalte numī personale.

Pe la anul 1532 un Italian din Padova, Francesco dalla Valle călătoria prin Ţera-Românescă. El ne-a lăsat «Una breve narracione», conservată în Biblioteca San-Marco din Veneția și reprodusă de Academia Maghiară (Magyar Történelmi tár, t. 3 p. 1—60). Ajungând la Tirgoviște, Dalla Valle trase cu ai săi la mănăstirea Délul, ai căruia călugări—dice el—«ne fecero molte cortesie, et ne raccontorno tutta l'istoria della venuta di quelli popoli ad habitar in quel paese, che fu questa che havendo *Traiano Imperatore* debellato et aquistato quel paese, lo divise a suoi soldati...» La Românī memoria lui *Troian* nu se învăță în școlă, ci a fost tot-deauna viuă în tradițiunea poporului. Și totuși Cihac (II, 423) nu se sfiesce a susține că *Troian* este la noi un «élément slave»! Să observăm că el cunósce acest cuvînt numai cu următorele sensuri: «levée de terre, rempart, prairie entourée d'une levée de terre ou d'une haie, grande prairie en général; monceau de neige fait par le vent, avalanche; chemin de St. Jaques, voie lactée.»

Față cu forma *Troian* = *Traianus*, este metodic de a și pune întrebarea despre cauza trecerii lui -ra- în -ro-, și ar fi legitim chiar de a bănuī în acest fonetism o înrîurire slavică, de vreme ce la Slavī există un nume personal propriu al lor «Troīan» dela троїн «treī», adecă «triplu» sau «al treilea». Este învederat că o asemenea înrîurire slavică posterioară asupra unei vocale n'ar desminți întru nimic originea primitivă românescă a cuvîntului, ci numai și numai ne-ar duce la următorea conclusiune: din latinul «Traianus» Românii făcuseră «Trăean» și l'au împrumutat Slavilor; apoi pe românul «Trăean», printr'o etimologiă poporană dela троїн, Slavii îl prefăcură în «*Troīan*»; în fine, forma cea slavisată «Troīan» s'a întors mai târziu la Românī, înlăturând pe organicul «Trăean». Așa dară, chiar în acest cas nu erà permis lui Cihac de a băgă pe al nostru Troīan între «éléments slaves». Noi credem însă că până și trecerea lui -ra- în -ro- a fost datorită la noi unei etimologie poporane curat românesce, sau mai bine

curat latine, cu totul independenți de slavicul *травѣ*. Pe de o parte, împăratul Traian fiind privit de către posteritatea cuceritorilor Daciei ca străbun al lor; pe de altă parte, dintr'o epocă immemorială, cu mult înainte de Tit-Liviū, toți Romanii privind ca străbuni ai lor pe anticii Troiani, — în forma cea poporană *Troian* se făcuse de către Români din capul locului o fusiune între cei doi străbuni: *Traianus* și *Troianus*, astfel că *Troian* datéază la noi din prima epocă a graiului românesc, și dela noi l'aū primit Slavii, nici-decum vice-versa. Este curios că tocmai Slavii aū revenit în urmă la forma «Traian» printr'o etimologie poporană a lor dela *травѣ* «a trăi», după cum ne-o spune însuși d-l C. Jireček (Gesch. d. Bulg. 75): «Der Eigennamen Trajan, Diminutiv Trajko, ist unter den Bulgaren allgemein gebräuchlich; der Accent auf der ersten Silbe: Trájan; die populäre Etymologie leitet den Namen von trajam duro, persevero auf, worauf sich auch ein bulgarischer Sittenspruch bezieht.» Pentru Cihac dar ar trebui să fie un slavism chiar atunci când Români ar dice *Trăean*!

Bunul simț cel mai elementar ar fi de ajuns pentru ca oricine să vedă că pe *Troian* Slavii l'aū luat dela Români și că nu cră chip să'l fi luat de aīuri decât numai dela Români. Acesta însă ar proba descendența Românilor din legionarii lui Traian și numai atâta, fără a dovedi tot-o-dată și continuitatea lor cea teritorială pe ținutul nordic al Dunării, căci memoria marelui împărat ei puteau s'o ducă cu dinșii în Balcani sau în Rodop după teoria lui Rösler, ș'apoī s'o readucă înapoi peste mai mulți secolī la întorcere în Carpați. Pentru a demonstra această continuitate teritorială, să trecem acuma la periodul cel mai vechi, necunoscut încă, din istoria cuvintului *Troian*.

Din cele patru drumuri romane, cari duceau dela Dunăre spre fundul Daciei, două treceau prin Oltenia, cele-alalte două prin Bănat. Ele aū fost făcute chiar în prima epocă a cuceririi, și aū trebuit apoī vécuri peste vécuri pînă ce pe alocurea să le distrugă

timpul, căci erau aşternute cu pétră, «strata saxeae viarum», şi încă nu cu un singur rînd de pétră, ci două straturî suprapuse, legate la mijloc printr'un puternic ciment. O inscripţiune, găsită la capătul sudic al unuia din cele două drumurî romane bănaţene, ne spune:

IMP. CAESAR. DIVI. NERVAE. F
NERVA TRAIANVS AVG. GERM
PONTIF. MAXIMVS TRIB. POT. IIII
PATER. PATRIAE COS. IIII
MONTIBVS EXCISIS ANCONIBVS
SVBLATIS VIAM PATEFECIT

(Aschbach, Trajans Donaubrücke p. 4; Hirschfeld, Epigr. Nachlese p. 419, C. I. L. vol. III).

Intru cât descendinţii cuceritorilor rămăneaŭ pe loc în ţera Timişului, aceste drumurî nu puteaŭ să nu fie identificate în tradiţiunea lor cu memoria împăratului Traian, o memoriă care, firesc, nu există acolo decât numai pentru dinşii, nu pentru alte némurî, venite în aceeaşi regiune mai târziu.

Unul din cele două drumurî trecea din Bănat în Serbia actuală; sau, mai corect, eră o prelungire făcută de Traian a unui drum roman mai vechiu de peste Dunăre, cam de pe timpul împăratului Tiberiu, dar numit de cătră locuitorî cu unul şi acelaşi nume de «drumul lui Traian».

În secolul VII elementul românesc cel transdanubian începuse a slăbi în ajun de a dispăre apoi de tot sub invasiunea Serbilor. Pe de altă parte, drumul cel roman de acolo, mai vechiu cu vr'o şapte-şeci de ani şi executat în condiţiuni mai puţin trainice, se stricase. Ce a urmat de aci?

Pe la anul 600, generalul bizantin Commeniol, aflându-se de dincolo de Dunăre în faţa malului bănaţenesc, cercetă cu stăruinţă printre indigenî despre drumul lui Traian, «ὁδὸς Τραιανοῦ», şi nişmonî nu putea să-î răspundă nemic, pînă ce d'abia s'a găsitun

mošnjég de 112 ani, care 'i-a spus că un asemenea drum existase cu 90 de ani înainte.

Acastă narațiune din Bizantinii Teofilact și Teofan, noi o dăm aci într'adins după Rösler (Slav. Ansiedlung an d. unteren Donau, p. 36—7), dușmanul cel mai înverșunat al continuității Românilor în Dacia.

Vrea să țină, numele lui Traian în unire cu noțiunea unui drum roman de pământ putea să se uite după o trecere de timp, dacă condițiunile de supraviețuire nu erau favorabile; pentru cazul contrariu însă, când adecă numele lui Traian în unire cu noțiunea unui drum roman de pământ nu se uită, ci persistă viu în gura poporului, se cer neapărat două postulate:

a) posteritatea cuceritorilor Daciei să se fi menținut pe același teritoriū;

b) urmele unui asemenea drum să nu înceteze de a se înfățișa vederii acelei posterități.

Insuși Rösler, dacă ar mai trăi, ar fi silit a recunoște această riguroasă logică a faptelor.

Ei bine, în secolul trecut, nu mai departe, Bănățenii numiau încă *troian* numai drumurile cele de pământ, precum vedem în Dicționarul Lugoșen circa 1670, despre care noi am vorbit mai sus și unde se cetesc: «*Troian*. Via strata», adecă: *troian* se numește un drum de pământ.

Se putea ore permanența unui termen de această natură, dacă Românii dela Timiș n'ar fi stat neclintiți acolo dela Traian și până astăzi? Să presupunem un moment, după ipoteza lui Rössler, cum-că naționalitatea română s'ar fi format în Macedonia sau în Epir, unde ea nu veduse drum de pământ și de unde va fi început a se așeza pe malul nordic al Dunării cu puțin înainte de secolul XII; — să presupunem una ca acesta, și atunci mai încercați-vă a explica pe acel «*troian*—via strata»!

Réposatul Hunfalvy, într'un memoriū prezentat în 1877 Congresului Orientaliștilor la Viena, contestă Românilor însăși existența cuvântului *troian*, pe care dînsul l'a găsit în Lexiconul Budan cu

sensul de şes şi cu greşala de tipar «troiun». Locuind în Buda-Pesta, bietul Hunfalvy nu-şi deduse ostenéla de a consulta în biblioteca Universităţii de acolo vechiul vocabular bănăţen! Şi bine a făcut că nu l'a consultat, căci — pătimas şi dilettante cum' eră Hunfalvy, mai mult agitator internaţional decât om de sciinţă—ar fi fost în stare să suprima pe «troian = via strata».

Noi am vădut mai sus că şi la Olteniî din Romanaţi drumul cel roman de pétră a rămas în legătură cu numele lui *Troian*, pe care însă, printr'o formă intermediară *Roian*, ca şi când ar derivă dela «rouă», poporul l'a prefăcut acolo în legendarul «Domn-de-rouă».

Dela noţiunea cea fundamentală de «via strata», «drum de pétră», conservată numai la Bănăţeni, *troian* lesne a trecut apoi la ceilalţi Români, prin diferite asociaţiuni de idei, la noţiunile cunoscute lui Cihac, în cari toate predominesce una din două: sau trăsura cea caracteristică de drum: *troian* «voie lactée», sau acea de rădicătură d'asupra pământului: *troian* «levée de terre, avalanche», sau chiar ambele la un loc: *troian* «retranchement prolongé».

2°. *Auşoniu*.

Am vădut că ar fi fost o absolută imposibilitate, ca drumurile cele de pétră, făcute în Bănat de împăratul Traian, să fi păstrat până în zilele noastre la Româniî de acolo numele cel stereotip de *troian*, dacă unul şi acelaşi element românesc n'ar fi locuit fără întrerumpere între Tisa şi între Cerna în curs de cei opt-spre-dece vécuri dela cucerirea Daciei.

Prin urmare, pe la începutul secolului V, Hunniî lui Attila, alegându-şi Bănatul drept centrul lor de operaţiune contra Occidentului, se aşedară tocmai în mijlocul Românilor, cari erau atunci singurii autoctoni ai ţerei.

Negreşit, acésta nu se dovedesce prin poemele germane medievale, cari sunt posterioare cu opt sau nouă secolî şi unde menţiunea Românilor pe lângă Attila este istoricesce interesantă numai d'ora întru cât privesce timpul redacţiunii acelor poeme, cel mult timpul cu puţin anterior, adecă secolî XI—XII. De aceea, nici despre ducele

român Ramung sau Nannunch din «Nibelungenlied», nici despre «Sigehar von Walachen» din «Klage», nici despre săgetarii români din «Biterolf und Dietlieb», eu nu voi vorbi aici. Dar nimenea nu poate contesta și n'a contestat nici-odată, că pentru epoca Hunnilor cea mai prețioasă fântână istorică este Bizantinul Priscus, care literalmente împărțise pâinea și sarea cu însuși Attila într-o localitate din actualul Bănat.

Priscus fusese născut în Tracia. El scria grecesce, dar sciea și latinesce, limba oficială de pe atunci; ba încă s'ar pute judeca după însuși numele său că va fi fost mai curând de originea latină. Amic cu consularul Maximin, Priscus l'a însoțit, cam pe la anul 448, într-o ambasadă, pe care împăratul bizantin Teodosiu II a trimis-o la Attila. Itinerarul acestei ambasade a fost: dela Adrianopole la Sofia, apoi dela Sofia la Niș; prin urmare, ambasadorii călătoriau către Dunăre nu în linia dreaptă, ci curmeziș spre apus. Tot spre apus au plecat ei din Niș, și s'au mirat mult, dice Priscus, când într'un loc cotitura drumului îi făcuse să creadă că merg spre răsărit: «ὕπο δὲ τῆς τοῦ τόπου ἀνωμαλίας ἐπὶ ἀνατολὰς ἐκεῖνο τὸ μέρος ἔβλεπε τῆς ὁδοῦ» (ed. Niebuhr p. 172). Este foarte important a constata această direcțiune spre apus, căci ea restornă cu desăvîrșire teoria aceloră cari susțin că ambasada a găsit pe Attila unde-va în Moldova sau în Țera-Românească, adică într-o direcțiune de tot opusă spre răsărit dela Niș. Textul lui Priscus este în această privință de o claritate perfectă.

Pășind dar către Dunăre într-o direcțiune sistematică spre apus dela Adrianopole prin Sofia și prin Niș, ambasada trebuia să ajungă cam în regiunea Singidunului, nu departe de Bielgradul de astăzi. Despre riurile, pe cari le întâmpinase în calea dela Adrianopole până la Dunăre, Priscus nu vorbește nimic; după ce ajunge însă pe malul nordic al Dunării, el ne spune că, până a sosi de acolo la reședința lui Attila, ambasada a trebuit să trecă mai multe ape navigabile, dintre cari cele mai mari sunt: «ὅτε Δορήκων λεγόμενος καὶ ὁ Τίγας καὶ ὁ Τιφήσας», pasagiū pe care Klassen îl traduce prin: «Drecon dictus, et Tigas, et Tiphisas» (ed. Niebuhr p. 183).

Profesorul Gooss (Geogr. u. Gesch. d. Tr. Daciens 1874, p. 22), cunoscând numai traducerea latină, bănuiesc că «Tigas» şi «Drecon» sunt două numi ale Tisei: «Drecon dictus et Tigas», adică: «rîul Drecon numit şi Tigas». După această ingenioasă ipotesă, în textul grecesc ar fi a se citi: «ὅτε Δοήκων λεγόμενος καὶ Τίγας» în loc de «καὶ ὁ Τίγας». În adevăr, «καὶ ὁ Τίφηςας», care urmează imediat, ar fi putut să facă pe copist să adauge un «ὁ» şi dinaintea lui «Τίγας». Ori-cum însă, adaosul ar fi foarte vechi, de oră-ce, un secol mai târziu, deja Iornande veduse în textul lui Priscus trei riuri: «Tisiam, Tibisiamque et Driccām», resturnând numai ordinea numilor. Noi preferim dar a lăsa pasagiul întocmai cum este, fără a suprima pe un «ὁ», şi atunci Tigas, pus la mijloc între Drecon şi între Tiphesas, nu poate să fie alt-ceva decât Bega, un rîu bănaşenesc intermediar între Tisa şi între Timiş şi care în unele locuri e navigabil chiar pentru vapore. Cum-că din cele trei riuri cel mai important eră Drecon, dovadă este că Priscus îl mai menţionează o dată, numindu-l «Drencon» (ed. Nieb. p. 213). Cu alte cuvinte, ambasada bizantină a trecut succesiv prin riurile Tisa, Bega şi Timiş, înainte de a sosi la reşedinţa lui Attila.

Itinerariul a păşit dară de astă-dată dela apus spre răsărit.

Aci se nasce întrebarea: punctul obiectiv al călătoriei fiind o parte centrală a Banatului, de ce ôre ambasada să fi mers până la Dunăre într-o direcţiune occidentală foarte lungă, în loc de a scurtă calea apucând dela Sofia într-o liniă aprópe dreptă, fără a trece prin Niş? La această întrebare răspunde însuşi Priscus. Pentru a găsi pe Attila, ambasada trebuia să-l caute acolo unde eră prevenită că 'l va găsi, şi în adevăr l'a şi găsit spre apus de Tisa, de unde el se pregătia a năvăli asupra provinciilor bizantine (ed. Nieb. p. 173). Sosind ambasada şi presintându-se lui Attila, a primit dela dînsul porunca de a merge la reşedinţa lui şi de a-l aştepta acolo Ast-fel se explică ambele direcţiuni ale călătoriei, cea occidentală rans-danubiană şi cea orientală cis-danubiană.

Să se observe în relaţiunea lui Priscus următoarele două puncturi:

a) după trecerea Dunării, ambasada a înaintat dintâi puţin spre

nord, depărtându-se de ȣermul danubian, de ȣare nu s'a mai apropiat: «ἐπὶ τὰ ἀρκτικώτερα τῆς χώρας» (ed Nieb. p. 182);

b) după un timp nu îndelungat, s'a schimbat direcȣiunea: «ἐτέραν ὁδὸν ἐτράπημεν» (ib. p. 182—3).

Ȣre ce sens pȣte avé aci schimbarea direcȣiunii? ș'apoi o schimbare impusă anume de cătră conducătorii Hunnii, cari însoȣiau ambasada pînă la reședinȣa lui Attila: «τῶν ξεναγούντων ἡμᾶς Σκυθῶν τοῦτο ποιεῖν παρακελευσμένων». Spre nord ambasadorii nu pȣteau înaintă, căci n'ar fi fost schimbarea direcȣiunii; spre sud și mai puȣin, căci s'ar fi întors la Dunăre; dar nici spre apus dinșii nu puteau să apuce, căci acolo, în Ungaria sudică până la Buda-Pesta și mai departe, n'ar fi dat peste mari riuri navigabile. Prin urmare, singura schimbare posibilă a direcȣiunii era acea spre răsărit, trecând apoi Tisa, Bega și Timișul, pentru a se înfunda în actualul Bănat.

Este curios că o comunicaȣiune epistolară fȣrte descusută din partea istoricului unguresc Szabó a putut să amăgescă pe Amédée Thierry (Hist. d'Attila, 1864, t. 1, p. 89, 428) de a scrie următoarele: «On a beaucoup discuté sur le lieu exact où cette résidence était située; les uns ont cru reconnaître Tokaï, d'autres la ville actuelle de Bude, d'autres encore des localités diverses; mais tous s'accordent à décider que ce lieu se trouvait dans le pays qui est aujourd'hui la Hongrie. *Le récit de Priscus ne laisse d'ailleurs aucun doute sur ce point*».

Naraȣiunea lui Priscus, vom ȣice și noi, nu lăsă nici o îndoială că ambasada bizantină a călătorit nu prin Ungaria, ci prin Bănat, înaintând pe un întins șes: «ἐν πεδίῳ κείμενην» (ed. Nieb. p. 183), unde se împedecă numai dȣră de bălȣi: «τοὺς λιμνάζοντας τόπους» (ib.) și unde, deși erau destule riuleȣe, totuși lipsiau pétră și lemn de construcȣiune, cari trebuiau aduse de aiurea: «οὐδὲ γάρ λίθος, οὐ δένδρον παρὰ τοῖς ἐκείνο τὸ μέρος οἰκοῦσι βαρβάροις ἐστίν, ἀλλὰ ἐπισάκτω τῇ ὕλῃ κέχρηται ταύτῃ» (ibid. p. 188).

După acéstă descriȣiune este învederat că reședinȣa lui Attila nu eră în regiunea cea stâncȣsă și pădurȣsă a Mehadieȣi, a Lugo-

şului, a Carensabeşului, ci în partea cea óblă şi băltósă a Bănatuluī, aceia pe care Griselini (Gesch. d. temesw. B. II) o numia «Flachland» sau «platte Land». Dar unde anume?

Priscus ne spune (ed Nieb. p. 185) că pe drum, oprindu-se într'un sat, Bizantiniī aū dat acolo peste comitele Romulus şi alī ambadorī carī veniaū la Attila din Roma, şi apoi împreună aū urmat calea înainte. Pentru a înţelege acéstă întâlnire, cată să admitem că ambasada cea romană venise pe teritoriul bizantin până la un oraş trans-danubian aşedat chiar în faşa Bănatuluī, cel mai apropiat de reşedinţa lui Attila, ast-fel ca să călătoréscă mai puţin pe pămîntul barbar, unde puteaū s'o întimpine neplăcerī sau pericole. Plecând dară dela Dunăre spre nord, eră lucru firesc ca Romaniī să întâlnească pe Bizantiniī, carī veniaū din apus spre răsărit, ceea ce s'a şi întâmplat, după naraţiunea lui Priscus, nu departe de reşedinţa lui Attila. Dacă noi am puté sci oraşul cel trans-danubian prin care trecuse ambasada cea romană, am avé o indicaţiune despre acea parte a Bănatuluī unde eră atunci centrul puterii Ilunnilor, căci am căpétă curat geometricesce punctul de intersecţiune al ambelor ambasade.

Priscus (ed. Nieb. p. 147) ne spune că Attila pretindea a avé drepturī asupra ţeruluī sudic al Dunăriī dela Pannonia spre răsărit până la oraşul Novae: «κατὰ τὸ ῥεῦμα τοῦ Ἰστροῦ ἀπὸ τῆς Παιόνων ἄχρι Νοβῶν τῶν Θρακίων.» Oraşul Novae se afla tocmai în faşa drumuluī bănăţén celui de pétră, despre care noi am vėdut mai sus că, cu doi secolī înainte, îl căutase generalul bizantin Commeniol. Pentru ca să ţină atât de mult la Novae, lui Attila acest punct îi eră de o deosebită importanţă strategică. În adevěr el corespunde pe malul opus nordic al Dunăriī tocmai cu partea cea mai óblă şi băltósă a Bănatuluī, ast-fel că de aci, aprópe într'o liniă dréptă, noi înaintăm spre nord cătră lacul Alişunar. Dacă ambasada romană va fi trecut Dunărea la Novae, după cum este fórte probabil, atunci întâlnirea ei cu cea bizantină se va fi întâmplat unde-va nu departe de acest lac, de unde amîndouē împreună vor fi păşit înainte până la un punct óre-care apropiat de acolo.

Maî este o altă posibilitate, întemeiată de asemenea pe textul lui Priscus și care în fond duce la același rezultat. Vorbind despre o ambasadă bizantină anterioară, în fruntea căreia era Plinthis, Priscus ne spune că mersese până la Dunăre la orașul Margus, unde o așteptaū Hunnii cei *regali*: «οἱ βασιλικοὶ Σκῦθαι» (ed. Nieb. p. 167), adică tribul din care era însuși Attila. Este de crezut că «Hunnii cei regali» își aleseră un loc de întâlnire nu departe de însăși reședința cea regală. Vechiul Margus este Semendria de astăzi, nu cu mult mai spre apus de Novae. Trecând Dunărea la Margus, ambasada cea romană, pentru ca să se pōtă întâlni cu ambasadorii bizantini, trebuia să apuce tot în direcțiunea lacului Alibunar, întocmai ca și 'n cazul precedente al trecerii prin Novae.

În fine, mai este o a treia posibilitate. Între Margus și între Novae eră așezat cam la mijloc, în pozițiunea actualului Kostolatz, orașul Viminacium, un centru comercial și politic însemnat, despre care Priscus vorbește în două locuri (ed. Nieb. p. 140. 190). Dacă ambasada cea romană a trecut Dunărea prin Viminacium, ea trebuia iarăși să înainteze tot spre lacul Alibunar.

Deci, în câte-trele ipotezele, de o potrivă posibile și singurele posibile, reședința lui Attila, ce-va spre răsărit de punctul întâlnirii ambelor ambasade, nu putea să fi fost aiurea decât unde-va în împrejurimile orașelului Vârșeț de astăzi.

În privința acestui orașel este de observat ce-va de o valoare capitală în cestiunea care ne preocupă. Felix Milleker, care a studiat Vârșețul într'un mod monografic, ne spune următoarele despre muntele cel cu ruine de acolo, numit românesc «Cula», adică «turn», iar nemțesc «Schlossberg»: «Acest munte—dice Milleker «—oferă o vedere predominantă nu numai asupra văii dela Biserica-albă și Oravița, dar încă spre occident și spre sud până la «Dunăre și până la Tisa. Este o pozițiune, de unde se pōte vedea întregul Bănat» (Werschetzer Gegend, Werschetz, 1885 p. 25: «Dieser bot eine dominierende Uebersicht nicht nur in das Ung. Weisskirchner-Oraviczaer Thal, sondern auch gegen Westen und Süden bis an die Donau und Theiss hin. Es ist diss ein Punkt,

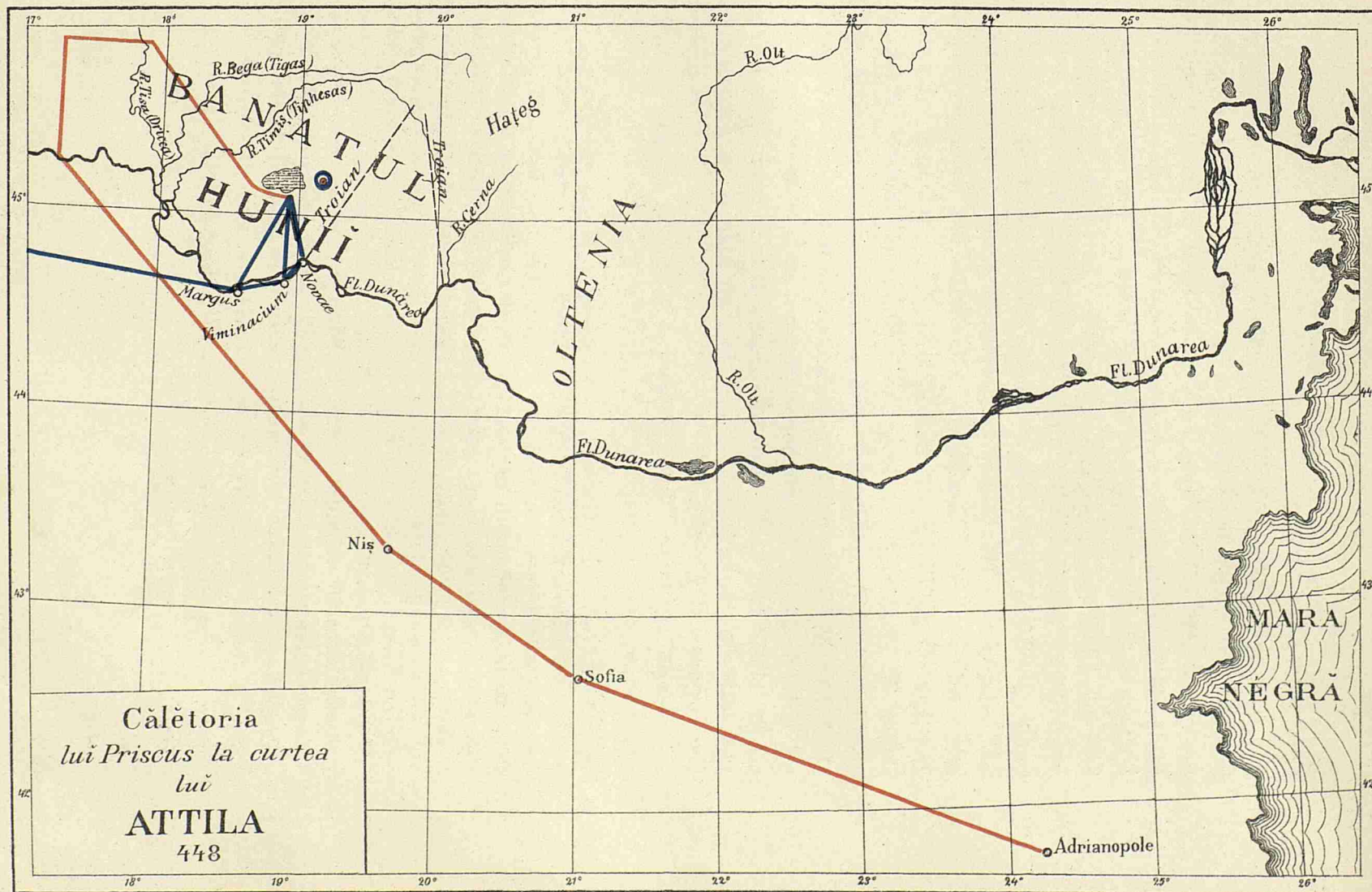
von dem man die ganze banater Gegend übersehen kann»). Noi întrebăm dacă Attila, barbar, dar mare general, putea să-și aleagă o altă reședință mai nimerită sub raportul strategic? o reședință însă, unde astăzi, ca și 'n zilele lui Priscus, pământ și lemn de construcțiune lipsesc. Este de regretat că colonelul Iannescu a scăpat din vedere caracterul cel strategic al Vârșetului în excelența sa lucrare despre «geografia militară a Bănățului».

Pe alăturata chartă noi indicăm cu linia roșie călătoria ambasadei bizantine, iar cu linia albastră pe a celei-lalte, însemnând prin liniuțe negre cele două căi romane bănățene. Reședința lui Attila, spre resărit de lacul Alibunar, este represintată pe chartă printr'un cerc concentric roșu-albastru. Acea reședință nu era tocmai un oraș, ci un forte mare sat: «μέγιστη κώμη» (ed. Nieb. p. 187), «vicus ad instar civitatis amplissimae» (Iörn. XXXIV ed. Holder).

Este sigur dară, absolut sigur, că reședința lui Attila se află nu departe de Vârșet, în apropiere de drumul cel de pământ care se începea în dreptul orașului trans-danubian Novae, și pe unde elementul românesc, după cum am văzut deja, de vreme ce n'a încetat de a locui din epoca lui Traian, a trăit firesc și sub dominațiunea Hunnilor.

În adevăr, Priscus a întâlnit pe Români petrecând foarte bine în gîrul gróznicului Attila.

Lăsăm aci cu totul la o parte ceea ce spusese în această privință Ungurul Otrokocsi, după care s'a luat apoi bătrânul Petru Maior (Inceputul Românilor, ed. 1812 p. 64 sqq). E puțin metodic însuși Laurian (Magaz. istor. V. 208), care nu iese ostentiv de a citi pe Priscus în textul grecesc, mulțumindu-se cu o traducțiune latină, nu pretutindenea exactă. Orice problemă istorică controversată trebuie supusă unei minuțioase analize, din care să rezulte dela sineși demonstrațiunea. Așa am procedat noi mai sus pentru a găsi reședința lui Attila; așa vom proceda și acuma pentru a constata ceea ce înțelege Priscus prin «ἡ Ἀύσονίων φωνή» sau «ἡ Ἀύσονίων γλῶττα».

La Priscus nu există nicăirea *Latin*, după cum credeă Laurian, ci se află numai *Roman*. El numesce «*Ῥωμαῖοι*» pe locuitorii ambelor imperie, ai celui oriental ca și ai celui occidental, anume cu sensul politic de «cetățeni romani», «cives romani»; când este vorba însă de naționalitate, atunci pe Greci îi numesce *Eleni* în opozițiune cu adevărații *Romani*: «*Ἕλληνες τε καὶ Ῥωμαῖοι*» (ed. Nieb. p. 203); ba întrebuițeză și numele «*Γραικός*» (ib. p. 190).

Pintre supușii lui Attila, nimenea nu sciea *lăti nesce*, adecă limba în care vorbeau și scrieau «Romani cei occidentali»: «οἱ ἐσπεριοὶ Ῥωμαῖοι» sau «Italienii»: «*Ἰταλιῶται*», «*Ἰταλοί*». De aceea Priscus ne spune nu o dată că pentru corespundința cu Occidentul Attila trebuia într'adins să-și procure secretari de acolo: «*πρὸς Κωνσταντίον, ὃν Ἰταλιώτην ὄντα ὑπογραφέα Ἀττίλῃ, ἀπεστέλλει Ἀέτιος ὁ τῶν ἐσπερίων Ῥωμαίων στρατηγός*» (ed. Nieb. p. 176, 185, 208).

Până a ajunge și a se opri la reședința lui Attila, Priscus nu ne vorbește nimic nicăiri despre *Auson*. Aice însă acest nume ne întimpină de o dată de trei ori, în condițiunile cele mai caracteristice.

Primul pasagiū (ed. Nieb. p. 190) sună:

... προσελθὼν τις, ὃν βάρβαρον ἐκ τῆς Σκυθικῆς φήθην εἶναι στολῆς, Ἑλληνικῇ ἀσπάζεται με φωνῇ, χαῖρε προσειπὼν, ὥστε με θαυμάζειν, ὅτι γε δὴ ἑλληνίζει Σκύθης ἄνθρωπος. Ξύγκλυδες γὰρ ὄντες πρὸς τῇ σφετέρῃ βαρβάρῳ γλώσσῃ ζηλοῦσιν ἢ τὴν Οὐννων ἢ τὴν Ἰότθων, ἢ καὶ τὴν Αὐσονίων, ὅσοις αὐτῶν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιμιξία. καὶ οὐ ῥαδίως τις σφῶν ἑλληνίζει τῇ φωνῇ, πλὴν ὧν ἀπήγαγον αἰχμαλώτων ἀπὸ τῆς Θρακίας καὶ Ἰλλυρίδος παραλίον...

... apropiându-se cine-va, pe care după hațna lui cea scitică eu îl luam drept barbar, m'a salutat în limba elenă, ȑicându'mi: *χαῖρε*, așa că eu, firesce, m'am mirat că unul dintre Sciți vorbește elenesce, căci, amestecătură de nēmuri, ei se mulțumesc cu propria limbă *barbară* a sie-căruia, sie acea a Hunnilor, sie acea a Goșilor, ba sie acea a *Ausonilor*, aceia cari sunt mai amestecați cu Romani, și nu ușor le vine lor a vorbi elenesce, afară numai dōră de cei robiți din Tracia sau de pe cōstele Iliriei.

· Aci Priscus ne spune foarte neted că *Ausoni*, cari sub dominaţiunea lui Attila locuiau în Bănat alături de Hunni şi de Goţi, având o limbă a lor proprie, erau şi ei *barbari* ca şi ceilalţi, dar amestecaţi cu Romani, ceea ce-i deosebea de Goţi şi de Hunni.

În pasagiul al doilea (ed. Nieb. p. 206) la prânzul lui Attila ne apare un ghiduş saş măsăriciu numit Zercon, care făcea pe toţi să ridă, împletind talmeş-balmeş la un loc vorbe luate din cele trei limbi ale ţerii, anume limba *Ausonilor*, a Hunnilor şi a Goţilor: «τότε δὲ διὰ τὸν τῆς εὐχίας καιρὸν παρελθὼν τῷ τε εἶδει καὶ τοῖς ἑορτήμασι καὶ τῇ φωνῇ καὶ τοῖς συγκεχυμένως παρ' αὐτοῦ προφερομένοις ῥήμασι· τῇ γὰρ Αὐσονίων τὴν τῶν Οὐννων καὶ τὴν τῶν Γόττων παραμυγνὺς γλῶτταν πάντας διέχεεν. . .»

În fine, în al treilea pasagiū Priscus ne spune că, la acelaşi prânz, un *barbar*, care şedea la mese lângă dansul şi care cunoşcea limba *Ausonilor*: «συνεῖς τῆς Αὐσονίων φωνῆς», i-a vorbit în această limbă, şi Priscus l'a şi înţeles, — ceea ce nu se putea întâmpla dacă *Ausoni* n'ar fi avut un grai foarte apropiat de limba latină cea vorbită de pe atunci.

Ce e dreptul, chiar astăzi, după patru-spre-şeci secolî, puţină lătină ar trebui lui Priscus ca să pǎtă înţelege cântecul poporan adus de Bănăţenul Murgu (Wiederlegung, Ofen 1830 p. 53):

De pe munte 'n vale vin,
In vale vin la riul lin,
Setea lungă să m'-o stîng
Care n'o puteam s'o frîng;
Vadul nu era în cale,
Ci în laturî mai în valo...

De monte in vallem venio,
In vallem venio ad rivum lenem,
Sitim longam exstinguam,
Qualem non poteram frangere;
Vadum non erat in calle,
Sed ad latus magis in valle...

Cu atît mai virtos dialectul daco-latin cǎtă să fi fost de tot înţelegibil în secolul V, cǎnd dicţionarul seǔ consistă aprǐpe exclusiv din elemente latine şi prǐ puţine dacice.

Faţă cu cele trei pasaje de mai sus, şi mai ales cu pasagiul al treilea, indicele la ediţiunea cea Niebuhriană a lui Priscus, p.

615, comentéză fôrte bine pe «Ausonica lingua» prin «Romana rustica».

Orî-cum s'ar cetî și orî-cum s'ar interpretă textul lui Priscus, este mai pe sus de orî-ce îndoélă că în regiunea unde se află reședința lui Attila locuia *Românî* și se vorbea *românesce*, ba chiar unii dintre Hunnî învățaseră limba română, dacă nu cum-va barbarul, care vorbise *românesce* lui Priscus la prânzul lui Attila, va fi fost el-însuși un Român ajuns la o înaltă demnitate pîntre Hunnî.

Dar pe acei Românî de ce ôre Priscus îi numesce *Ausonî*? iată o cestiune, pe care neminea încă nu și-a pus'o pînă acum.

După cum la întîlnirea Hunnului, care'i vorbea grecesce, Priscus l'a întrebat cu mirare: cine este? tot așa el trebuia din capul locului să întrebe: cine sunteți? pe barbarii pe cari îi aușia vorbind într'o limbă asemănată cu acea latină; și dacă el îi distinge apoi de Hunnî și de Goșî într'un mod sistematic prin numele de *Ausonî*, se vede că chiar dînșii i-au spus că așa îi chîamă.

Este cea mai veche mențiune istorică a unei vorbe curat românesce, care ne prezintă o tulpină latină și două sufixuri de asemenea latine, dar unite tôte printr'o formațiune lexică propriă nouei naționalități latine din Dacia.

La intrarea Goșilor și a Hunnilor în actualul Bănat, Românii de acolo erau elementul etnic cel indigen, care avea tot dreptul de a se fâli că ei sunt aborigeni, autoctoni, cei bătrîni, stăpîni ai țerii; și tocmai acêsta cată să fi spus ei lui Priscus la întrebarea lui că cine sunt dînșii, căci tocmai acêsta vrea să ăică românesce *aușonîu*.

Cuvîntul *auș*, din latinul «avus» prin sufixul «-uș», același sufix desmerdător ca în femininul «mătușă», înseamnă pînă astădî pe «bătrîn» nu numai în dialectul macedo-român, dar și la Oltenî, în districtul Olt mai cu samă, de unde rezultă că altă dată, înainte de separațiunea între Daco-românî și între Macedo-românî, a fost o vorbă comună tuturor Românilor. Sufixul cel intensiv «-oîu», pe de altă parte, la Bănățeni ca și la Macedo-românî se rostesc

tot-d'a-una «-oniu», derivând din sufixul latin «-oneus». În scurt, vechiul bănăţen *auşoniu* are un înţeles ce-va ca lăţinesce «senior» faţă cu simplul «senex». Să urmărim însă mai de aproape acest înţeles, care va arunca o neaşteptată lumină asupra textului lui Priscus.

Mai întâi, pentru a nu lăsa nici o nedumerire în mintea cititorului, să lămurim pe deplin compoziţiunea cea morfologică a cuvîntului.

Am spus că *auşoniu* este de trei ori romanice: prin tulpina «avus» şi prin ambele sufixuri «-uş» şi «-oniu». Sufixul «-uş» este aci mai cu deosebire remarcabil, fiind nu numai latin prin origine, dar încă specific românesc prin formaţiune, astfel că, graţie lui, priscianul *αυσονιος* ni se prezintă ca un element exclusiv daco-latin, nu romanice în genere. În adevăr, acest sufix diminutival «-uş», ca şi sufixurile românesce de funcţiune analoagă «-aş» şi «-iş», câte-trele s'au născut din sufixurile latine primare «-ascus», «-iscus», «-uscus», amplificate prin sufixul latin secundar «-eus» sau «-ius», adică din «-ascus (ascius)», «-iscus (-iscius)», «-uscus (-uscus)». Mărginindu-ne la sufixul «-uscus», el ne întîmpină lăţinesce în «molluscum», «labrusca», «asinusca», «atrusca», «palusca», «Mutuscus», «Etruscus» etc. Amplificarea acestui sufix primar prin secundarul «-eus» sau «-ius» este tot aşa de normală ca şi amplificarea prin «-eus» sau «-ius» a sufixului «-ucus» în «Albucius» din «albucus» sau în «pannucius» din «pannus»,—forme rare în latina clasică, dar cu atât mai preţioase prin aceea că ele distingeau tocmai latinitatea cea vulgară. În acest mod, românul *mătuşă* reprezintă pe un latin «amituscea», românul *auş* pe «avusceus», românul intensiv *auşoniu* din Priscus pe «avusceoneus» sau «avuscioneus». Grupul consonantic *sc* în sufixul «-uscus (-uscus)» a trecut la Români în sonul palatal *ş* întocmai ca în «faşă=ital. fascia=reto-roman faş=lat. fascia» sau în «uşă=ital. uscio=reto-roman uş=lat. ostium (oscium),—un fonetism a căruia vechime se justifică pe deplin prin această concordanţă italo-retică.

Acuma să aprofundăm sensul «senior» al cuvîntului *aușoniu* la Priscus.

În România, pe lângă *auș*, ba chiar mai răspândit în graiul, este deminutivul *aușel*, despre care etă ce ne spune d. S. F. Marian (Ornit. I, 326): «Cea mai mică dintre toate păserelele, câte provin «în Europa, și tot-o-dată una dintre cele mai frumoșele, este *aușelul*, «numit în Bucovina tartalac. *Aușelul* e de nouă-deci și șese milimetri în lungime, de o sută cincideci și patru în lățime, de «patru-deci și opt în lungimea aripelor și de trei-deci și opt în «lungimea coții. El e pe de asupra măsliniu, pe tîmple și laturile «grumazului castaniu; marginile frunții și o trăsătură de asupra «ochilor sunt deschise, zăbelele și cercul ochilor albi; vârful capului galben, părțile inferioare ale corpului galben-aprinse și pe «de lături ruginiu-castanii. Penele aripelor și a coții castanii-închise «și pe margini măslinii-deschise. Ochiul castanii-întunecați; rostul «negru; piciorulele castanii. *Aușelul* e răspândit mai peste totă Europa. El petrece vera prin păduri, iară primăvera și toamna prin «grădini. Nutrețul *aușelului* sunt diferiți cărăbuși, musce și alte «insecte mici....»

În toate celelalte limbi neo-latine, ba mai în toate limbile din Europa, numele *aușelului* este iarăși un deminutiv, dar anume dela cuvîntul «rege». Așa:

frances «roitelet»;

italian «realino» și «reillo»;

spaniol «reyezuelo»;

german «Zaunkönig»;

rusesc «korolëk»;

bohem «králiček»;

grec «βασιλικός», etc.

Deja în latina clasică numele *aușelului* era «regulus».

Dacă deminutivul din *auș* are sensul de «crăișor», atunci intensivul *aușoniu* cată să fi avut sensul de «rege», negreșit nu ca cel mai bătrîn în accepțiunea materială a cuvîntului, ci în accepțiunea cea morală: ca cel mai venerabil, de unde și latinul «se-

nior», literalmente «mai bătrân», a devenit la Neo-latină «seigneur» şi apoi «sire», adică tocmai rege.

Există o dovadă, cum că Românii dela curtea lui Attila, dicând lui Priscus că ei sunt *auşoni*, i-au şi explicat tot-odată înţelesul vorbii; şi era, în adevăr, un lucru cât se poate de firesc ca dînsul să le fi cerut o lămurire în această privinţă, căci după graiul lor cel lătinesc el trebuia să-i confunde cu anticii *Auſoni* din Italia, despre cari nu se poate să nu fi citit vre-odată, dar tocmai această confuziune îl încurcă şi mai mult. De ce sunteţi voi *Auſoni*? ce însemnează pentru voi acest nume? cum de aţi ajuns în ţera Hunnilor? etc. nîsce întrebări, pe cari împregiurările le impuneau oricui faţă cu *Auſoni* dela Dunăre.

Noi am văzut că în textul lui Priscus este întrebuinţat pretutindenea, adică de trei ori, numai genitivul plural «*Αὐσωνίων*». Se ştie că glosatorii medievali, când interpretau un cuvînt, îl lua în forma gramaticală în care îl găseau. După această particularitate caracteristică, este lesne de constatat că Suidas, lexicograful bizantin din secolul X, are în vedere anume pe Priscus, când pune glosa cu genitivul plural: «*Αὐσωνίων* = *Ἰταλῶν*».

Aci însă ne întîmpină o nedumerire. Aceiaşi glosă: «*Αὐσωνίων* = *Ἰταλῶν*» se află şi la Hesychius, lexicograf alexandrin din secolul IV, care trăise înainte de Priscus, şi prin urmare nu putea să-l cunoscă. Este totuşi nu mai puţin sigur că Suidas de asemenea nu cunoscuse lucrarea lui Hesychius nici măcar de nume, ci numai pe un istoric omonim din Milet. Astfel fiind, nimic nu ne împiedică a admite că la Hesychius glosa de mai sus este o interpolare, făcută de către un copist posterior epocii lui Suidas. Să adăugăm că din lexiconul lui Hesychius ne-a rămas un singur manuscript, după care l'a editat Musurus la 1514, ceea ce face peste putinţă o confruntare de texturi, pe când dela Suidas există mai multe manuscripte. Nedumerirea se înlătură dară fără multă dificultate, întru cât este mai pe sus de orice îndoială că Suidas a utilizat textul lui Priscus, şi acesta nu o dată, ci de o mulţime de ori. Ediţiunea Niebuhriană (p. 225—28) reproduce trei-

spre-decî fragmente, despre cari ȋdice: «Sequentia, quae sine auctoris nomine apud Suidam leguntur, Prisco tribuenda esse videntur». Cătră cele trei-spre-dece fragmente, cată să mai adăogăm acum un al patru-spre-decelea, luat de cătră Suidas tot din Priscus și tot «sine auctoris nomine».

Înainte de a merge mai departe, să mai lămurim o împregiurare.

Descrierea călătoriei lui Priscus, așa cum a ajuns până la noi, este scurtată întru cât-va. Originalul cuprindeă unele amănunte, cari aũ fost suprese de cătră copişti. Probă evidentă este următorul pasagiũ din Iornande: «Ad quem (Attilam) in legationem se «missum a Theodosio iuniore Priscus historicus *tali voce inter alia refert*: Ingentia siquidem flumina, id est Tisia, Tibisiaque «et Dricca transeuntes venimus in locum illum, ubi dudum Vidi-«goia, Gothorum fortissimus, Sarmatarum dolo occubuit». Deși Iornande afirmă aci în modul cel mai pozitiv că reproduce propriile cuvinte ale lui Priscus, totuși în textul grecesc cel ajuns până la noi întregul epizod: «ubi dudum Vidigoia etc.» lipsesce cu desăvîrșire. În același chip copiştiĩ aũ omis din Priscus cuvintele cari urmază în Suidas imediat și fără separațiune după glosa «*Αὐσονίων. Ἰταλῶν*», și anume: «*καὶ Αὐσones, οἱ βασιλεῖς*», adecă: «iară Ausoni însemnăză regĩ».

Suntem *aușoni*, ceea ce vrea să ȋdică cei mai bătrâni aici, adevărați baștinași, moșteni și domni ai acestuĩ pămînt, — aũ ȋdis Româniĩ cătră Priscus; și dinsul a înregistrat întocmai declarațiunea lor, cu singura deosebire că alfabetul grecesc îl siliă vrînd-nevrînd a pune un s în loc de ș. Dionisie Fotino, care trăia pîntre noi în ȋilele năstre și care sciea bine românesce, tot încă nu putea să scrie grecesce alt-fel decăt: Μουσάτ (Mușat), Ἀρμάσης (armaș), Ἰασίος (Iași), Ῥόσι (roși), Καλαράσιδες (călărași), μπανισόρ (bănișor) etc.

Până acum eră o nestrăbătută enigmă de a găsi în secolul V la Priscus, lângă Hunniĩ și Goțiĩ lui Attila, pe «Ausonios» saũ «Ausones» din antica Italiă, un termen etnic care atunci devenise deȋ de vécurĩ un simplu epitet poetic în literatura latină, și care nici

chiar în Italia, cu atât și mai puțin în provinciile romane, poporan n'a fost nicî o dată.

Și câte enigme de felul acesta mai rămân nescotocite și nedeslegate în «istoria începutului Românilor în Dacia»! enigme dintre cari foarte multe s'ar fi descifrat până acuma, dacă istoricii noștri s'ar deprinde a studia isvórele în texturi originale, nu în traduceri, și dacă ar fi mai tari în știința limbei, fără care istoria cea veche nu póte decât să șchiopéteze în cazul cel mai bun.

3°. *Filma.*

S'ar puté mira cine-va cu drept cuvînt, că în călătoria lui Priscus la curtea lui Attila nu se află nicî o mențiune despre Gepiđi, deși se scie, din totalitatea fântânelor istorice contimpurane, importantul rol pe care l'aŭ jucat ei în resbóiele lui Attila și apoi în căderea dominațiunii hunnice.

Faptul este că pe Gepiđi Priscus îi cuprinde sub numele generic de Gođi, «Γότθοι».

Noi însă vom căută aci a-i deosebi pe unii de alții, căci cu Gepiđii naționalitatea română cea de lingă Timiș a avut mult a face, pe când cu Gođii propriiŭ điši ea nu s'a ciocnit mai nicî-odată.

Cine óre să fi fost Gepiđii?

Pe când Gođii ocupaŭ numai regiunea de peste Nistru, se află alătura cu đinși o créngă separată din tulpina gotică.

Eraŭ așa numiți Gepiđi.

Posițiunea lor geografică în acea epocă resultă foarte limpede din narațiunea lui Iornande. El đice că ei locuiseră dintăiŭ pe o insulă a Vislei, că de acolo s'aŭ întins peste o țeră mai spațiósă, fără a se depărta totuși de reședința primitivă, căci n'aŭ încetat de a avé vecinî o ramură a Burgunđilor, pe care și Ptolemeŭ (Geogr. III, 5) o pune lingă Visla; și în fine, că acéstă nouă patriă a Gepiđilor eră numai munți și numai păduri, după propria expresiune a unui rege al lor, care—după Iornande:—«inclusum se montium quaeritans asperitate, silvarumque densitate constrictum».

Cu aceste indicațiuni în mână și cu o mapă denaintea ochi-

lor, e peste putință a nu recunósce Galiția la pólele crescutului răsăritén al Carpaților.

Din Galiția Gepiđii aũ trecut în Ungaria, întocmai ca mai târđiũ Maghiarii.

Textul lui Iornande este aci de o confusiune spăimîntătoare, pe care póte cine-va s'o descurce numai dóră aducêndu-și aminte că entusiastul istoric al Goților trăia pe la anul 550 și că tot pe atunci scrieau Bizantinii Procopiũ, Agathias și Menandru, prin contexturile cărora suntem datorĩ a'l controla.

Iornande (De reb. Got. XII, L) repetă mereũ că Gepiđii stăpănesc Dacia întregă, pe care iarăși întregă—după el—o stăpâniseră mai 'nainte Goții. Când ajunge însă a delimita topograficesce hotarele acestei dominațiunii a Gepiđilor, ȑice că ei ședeaũ lângă fluviile Criș și Mureș, între cari la mijloc mai bagă douẽ riuri cu nisce numĩ problematice: «Gepidae sedent juxta fluvia Marisia, Miliare, et Gilfil, et Grissia qui amnes supradictos excedit....» (ibid. XXII).

Acésta'ĩ «întreaga Daciă»?

Ș'apoĩ tocmai în astă regiune nici că a fost vre-odată nu numai o dominațiune, dar nici măcar o invasiune gotică, despre care să ne fi rămas o silabă în fântănele anticităȑii.

Intr'un alt pasagiũ (ib. V), Iornande trage hotarele teritoriului gepidic cu totul alt-fel, și anume: «Prin țera Gepiđilor curg riuri «mari și renumite, căci despre nord și apus o scaldă Tisianus, «despre sud marea Dunăre, despre răsărit o curmă fluviul Tavisis, «ale căruĩ unde iuȑi și spumânde se reped furiose în Dunăre».

Tisianus fiind Tisa; Tavisis, pe Tabla Peutingeriană Tivisco, în Priscus *Τιφῆας*, în Ptolemeũ *Τιβιονος*, neputênd a fi alt ce-va decât Timișul; Gepidia este dară pămîntul dintre Tisa și Timiș.

Cum óre să împăcăm pe Iornande cu Iornande?

Procopiũ, Agathias și Menandru ne spun într'un glas că Gepiđii stăpâniãũ orașul Sirmiũ cu regiunea învecinată, și nu că o spun printr'o nudă afirmațiune de felul aceleia a lui Iornande, dar în-registréază un șir de evenimente petrecute între Gepiđi și Longo-

barđi, între Gepiđi şi Greci, între Gepiđi şi Franci etc., tóte în actuala Serbiă.

Un alt scriitor sincron, Ennodiŭ, confirmă şi el mărturia celor trei Bizantini, punând în Gepidia apa «Ulca», pe care o recunoscuse deja Katancsich (Tab. Peut. I, 301) şi'mi pare bine că şi Rösler (Rom. Stud. 74) o recunósce a fi actuala Vukă, un riŭ iarăşi din regiunea Sirmului (cfr. Fertig, Ennodius und seine Zeit, Passau, 1855).

Cum să explicăm óre cele două aserţiuni contradictóre ale lui Iornande faţă cu necontroversabila unanimitate a lui Procopiŭ, Agathias, Menandru şi Ennodiŭ?

Iornande scriea departe în Italia, copiând pe Cassiodor saŭ compilând de prin Ablavius şi alţi scriitori perduţi, fără să observe vre-o-dată că fântănele sale nu sunt tóte din aceiaşi epocă. Extrema negligenţă a lui Iornande este ceea-ce l'a deochiat de demult în ochii criticilor (Wattenbach, Deutschlands Geschichtsquellen, 47 - 52).

Totul se limpedesce, dacă vom restabili următórea ordine cronologică în migraţiunile Gepiđilor:

Primul stabiliment, lângă Visla;

Al doilea, în Galiţia;

Al treilea, lângă Criş şi Mureş;

Ultimul, între Tisa şi Timiş, iar peste Dunăre lângă Sirmiu.

Cum dară Iornande, deşi descrie pe larg el însuşi hotarele gepidice în primele patru migraţiuni, totuşi nu se satură de a celebra dominaţiunea Goşilor şi Gepiđilor peste «*totius Daciae fines*»?

Ací iarăşi el nu comite alt păcat decât pe acela de a nu fi înţeles fântănele de carí se servise.

Şi iată cum:

Bizantinul Procopiŭ este autoritatea autorităţilor în ceea ce priveşte ambiŭ termi ai Dunării. Ca secretar al lui Belisariŭ, el luase parte la tóte strălucitele expediţiuni ale marelui căpitan şi cunoscea de aprópe tot felul de némuri germanice: Goşi, Gepiđi, Vandalí, Longobardí etc. (cf. Dahn, Prokopius v. Caesarea, Berlin, 1865).

Negreșit că nimenea pe acest tărîm nu ne va pute conduce mai cu certitudine.

Ei bine, Procopiū dice într'un loc:

«Gepidiī, cari stăpâniaū *urbea Sirmiū* și *tótă Dacia*, după ce «împăratul Iustinian smulsese acea regiune de sub dominațiunea «Goților...»

Cu câte-va rînduri mai jos:

«Împăratul a dat Erulilor alte câte-va locuri din *Dacia în jurul «Singidunului*, unde ei locuiesc și astăzi» (De bello Goth., III, 33: «Γήπαιδες δὲ πόλιν τε Σίρμιον καὶ Δακίας ἐκ τοῦ ἐπὶ πλείστον ἀπάσας καταλαβόντες ἔσχον. Ἐπεὶ δὲ τάχιστα βασιλεὺς αὐτοὺς Ἰουστινιανὸς ὀφείλετο Γότθους etc. καὶ ἄλλα μέντοι Δακίας χωρὶα δόντος βασιλέως Ἐρουλοὶ ἔσχον ἀμφὶ πόλιν Σιγγηδόνα»).

Intr'un alt pasagiū:

«Mai înainte, pe când *Dacia* eră *tributară Goților*, Gepidiī nu «se mișcaū din fôstele lor locuințe de *dincolo de Istru*, căci atâta «se temeau de Goți, încât nu cutezaū a trece fluviul» (ibid. III, 34).

Pentru scriitorul bizantin «dincolo de Istru» este naturalmente ȣermul nordic. Prin urmare, pe ȣermul *sudic* al Dunării se aflaū Goți, căroră le eră *tributară Dacia de acolo* și de grôza căroră tremuraū Gepidiī, aședăți atunci lângă Tisa.

Apoi iarăși:

«În *Dacia* și în Pannonia sunt orașele Singidun și Sirmiū pe «malul Istrului» (ibid. I, 15).

Mai încă:

«Hotarele *Daciei*, unde se află *urbea Sirmiū*...» (Procop. Hist. arcana, p. 18).

În fine:

«Gepidiī stăpânesc Singidunul și Sirmiul cu *regiunea învecinată*...» (Proc., De bello Vand. I, 2).

Dacă aceste șese citațiuni nu sunt de ajuns, Procopiū ne-ar mai procura altele vr'o două-trei nu mai puțin decisive.

Sirmiul, adică Mitrovitz de astăzi; Singidunul saū actualul Biel-

grad; mai pe scurt Serbia, nici de cum România danubiană, iată dară *totă Dacia* pe care o ocupaseră dintâiu Goții după trecerea lor peste Dunăre, precum ne-o spune și însuși Iornande (LV), iar retrăgându-se aceștia, au cuprins'o Gepiđii, pogoriți acolo din lăturea vest-carpatină, unde locuiseră mai înainte.

Confusiunea nominală între Dacia cis-danubiană pe de o parte, și pe de alta între cele două Dacie trans-danubiane, ale căror hotare au fost tot-d'a-una foarte reu definite, dar pe unde în realitate au stăpânit cât-va timp nēmul goto-gepidic în urma invasiunii Hunnilor, această confusiune nominală a făcut pe compilatori de felul lui Iornande a plăsmui o fantastică dominațiune a Goților și Gepiđilor peste *totă Dacia d'a-stânga Dunării*.

Un alt vechi scriitor tot atât de puțin scrupulos, «necriticul și istoricesce nepăsătorul Eutropiū» după cum îl califică Eichhorn (Gesch. d. Litteratur, Gott. 1805 p. 387), bagă și el în Dacia Traiană nu numai pe Tervingi și Taifali, dar încă și pe Victofali, pe cari adevăratele fântâne nu'i arată nicăiri decât spre apus de Timiș (Amm. Marcell. XVII, 12; Capitolin. M. Anton. XVI) și despre cari nu ni se va cită un singur fapt pe teritoriul danubian al României.

Istoricii moderni, fără a-și da ostenela de a scăpăra lumină din confruntarea isvórelor, s'au mulțumit a tot repeți fabula, până ce, sub eleganta pênă a lui Rösler (Rom. Stud. 62), ea a luat nisce proporțiuni iperbolice până și în cronologie.

Din istoria Gepiđilor ne preocupă de astă dată următoarele două puncturi:

1. Ei vorbiau un dialect gotic, fiind «ex Gothorum prosapia» după Iornande, γοτθικὰ ἔθνη după Procopiū, Γότθοι după Priscus;

2. Ei au locuit foarte îndelungat într'o parte a Bănatului, fiind ast-fel vecini cu Români de acolo, cu *Aușonii* cei de lângă lacul Alibunar.

Pe la anul 600 un general bizantin mai dă încă lângă Tisa peste urme de Gepiđi, cari însă nu mai sunt atunci o naționalitate com-

pactă, ci nisce șubrede rămășițe (Theophylact ap. Stritter, Gepaed. p. 387).

E remarcabil—în parentesă—că precum Goții propriu ȋși ne-au lăsat un prețios monument archeologic cu o inscripțiune runică în tesaurul de aur cel descoperit la Petrósa în regiunea Buzăului, tot așa în Bănat, însă numai acolo, a rămas dela Gepiȋi iarăși un prețios monument archeologic scris cu rune, anume tesaurul de aur desmormintat pe la finea secolului trecut în comitatul de Torontal, despre care Dietrich (Runeninschriften des banater Fundes, în Pfeiffer, Germania, 1865, IX, 177 — 209) conchide că aparține unui popor gotic, dar diferit de Goții propriu ȋși: «Fest steht aus der Sprache der Inschriften ein zum Kreis der Gothen gehöriger Stamm, und aus den Runen, dass es nicht genau derselbe war, dem wir den Ring von Bukarest, ursprünglich von Pietrossa, verdanken».

Orî-cum ar fi, Gepiȋii au locuit într'o parte a Bănatului cel puțin până în secolul VII.

În acest mod, prin durata secolară a unui contact fie cât de indirect, Aușonii lui Priscus au fost puși în stare și — am pute chiar ȋdice—au trebuit să împrumute dela Gepiȋi óre-carî *gotisme*. Cu alte cuvinte, urmele gotice, dacă există unde-va la Români, apoi numai dóră în Bănat.

Acolo, în adevăr, ne întimpină un gotism, singurul de astă-dată, dar necontestabil.

Răposatul filolog banățén Simeon Mangiucă, într'un studiũ fórte interesant ca adunare de material pentru botanica poporană română (Familia din Pesta, 1874, No. 43—49; cf. Col. I. Tr. 1876 p. 360), ȋdice între altele:

«Frumóse credințe are poporul nostru și despre locuința ȋinelor «din Téra-Românescă, la locul cu apele albe, unde se scaldă ȋinele «și unde cresce și flórea cea misterióasă, a cării trupină este în-«vėlită în pândă de pétřă, și care om póte căpėtă acea flóre, acela «este norocos, căci dînsa 'l conduce cu o atragere magică cătră «locurile unde se află tesaurii îngropați, și acolo, punėnd flórea

«pe pământ, pe loc es tesaurii pe fața pământului. Sufletul unei «muieri care a vătemat ȕinele, purtat fiind de ȕine spre chinuire «și răsplătire, ajungând cu ȕinele până la locul cu apele albe și «vădând acolo planta, cunoscând'o a întins mână să o rumpă din «pământ, dar observând'o o ȕină, i-a dat cu sbicîl peste mână de i-a «căđut flórea din mână. Dela locul cu apele albe din Țéra-Románescă, «plécă ȕinele în călătoriele lor, trec peste munții Orșovei, peste stânca «cea mare dela Berzasca, trag la cărșiele Saschei și a Ciclovei, de «aci fac excursiuni prin Bănat, apoi peste muntele Semenice de lângă «Caransebeș, și se întórnă înapoi în Țéra-Románescă. În călăto- «riele lor, ȕinele bucuros petrec pe poienele munților de iederă, «de foiofiu, de semenice și de priboiu (geranium macrorhizum, «grosswurzeliĝer Storchnabel), unde țin ele petrecerile, ospé- «tările și jocurile lor, purtând cu sine cete de suflete pécătóse «spre pedepsire. Intre ȕine este una cu numele *Filma*, mai mică, «dar mai rea, care mai tare chinuie sufletul celor morboși (căci «sufletele le pórtă ele cu sine, iar trupul stă ca și amorțit a-casă «în pat), și cele-lalte ȕine nu strică voia ei. Despre acéstă ȕină «cei morboși, venindu-și când și când ce-va în fire, se ȕice că «murmură din buze: *Filmo!* dar nu mă chinui așa tare, ci értă-mé!»

Mangiuică mai adaugă:

«Tóte aceste despre ȕine le-am auđit și scris dela muierile sciut- «tóre din Sichevița, mai virtos însă dela Ana Jurescu de acolo».

Acéstă narațiune este pentru noi cu atât mai prețioasă, cu cât se póte garanta perfecta ei autenticitate. Mangiuică nu întrevedea de loc marea importanță istorică și lingvistică a celor povestite d-sale de cătră baba Ana dela Sichevița. Entusiast pentru elementele latine ale naționalității române, inamic a tot ce nu e *pur roman*, fórté reu dispus mai cu deosebire pentru orî-ce lucru nemțesc, filologul bănățén și-ar fi impus, de sigur, patriotica datoriă de a nu lăudă «frumósele credințe ale poporului nostru despre locuința ȕinelor», dacă ar fi bănuít cătuși de puțin că ele sunt tocmai... *gotice!*

Patologicesce vorbind, ȕina Filma, aȕa după cum o vedem în scenarul din legenda lui Mangăucă, unde bolnavul o invocă «din când în când venindu-ȕi în fire», nu e alt ce-va decât febra, al cării epifenomen ordinar este delirul, τὸ παραφρονεῖν al lui Ippocrat. Acéstă explicaȕiune medicală concórdă, precum ne vom încredinȕa îndată, cu înȕelesul etimologic al cuvântului.

Tremurul este punctul comun, unde febra se cîocnesce ȕi se confundă cu diversele faze ale spaîmei, astfel că, luându-se una drept alta, în mai multe limbi însuȕi numele *febrei* derivă din noȕiunea *spaîmei*.

La Francesi «frayeur» ȕi «effroi», doue nuanȕe de spaîmă, provin din latinul «frigor», de unde la noi friguri «febră».

La Serbi febra se chiamă трозница, dela троза «teróre», ultimul grad de spaîmă.

Cuvântul nostru frică, la Albanesi frikă, este acelaȕi cu grecul φρίκη «tremur», de unde φρικώδης πυρετός «febră».

Latinul febris «friguri» se află în legătură cu grecul φέβομαι (mă tem) ȕi cu germanul «bebe» (tremur).

În monumentele paleo-slavice, febra se numesce трасеница, траськз, трасьца, bulgăresce «tresopatkă» sau «treskă», din aceiaȕi radicală ario-europeă cu sensul de tremurare, din care Persii au făcut «tars» (spaîmă), la Osetini «tharsin» (temere), în limba zendică «tarsti» (spaîmă) etc.

Boemesce «třas» însemnéză spaîmă, iar «třasawka» febră.

În limba persiană spaîma se ȕice «bîm», bóla în genere «bîmarî», un fel de febră în specie «bîmarî siah», literalmente spaîmă négră (Vullers, Lex. Persic. I, 304).

Mai pe scurt, ȕina Filma, care represintă «febra» sub raportul medical, prin însăȕi acésta ar puté să fie «spaîmă» în privinȕa linguistică; adecă, în vre-o limbă óre-care — vom cerceta mai jos în care anume — cuvântul *filma*, mai 'nainte de a trece la «febră», putea să fi avut semnificaȕiunea generală de «spaîmă».

Omul primitiv, înzestrat cu «corpulentissima fantasia» după expresiunea lui Vico, dă obiectivitate tuturor impresiunilor sale, fie

interne sau externe. Un pasagiū din cartea lui Iob (IV, 13—17) dice: «In gândurile visurilor de nópte, când somnul cade peste «ómenī, témă și cutremur m'aū întimpinat și făcură să se cutremure tóte ósele mele, și un duh trecu pe dinaintea mea, și pěrul «mi se sburli pe cap; el stătù, dar nu cunoscui fața sa; un chip «eră înaintea ochilor mei...» In acest pasagiū, ca și în legenda bănățenă a lui Mangiucă, un bolnav, delirând în friguri, vede «un chip înaintea ochilor sei», un chip atât de teribil încât «i se sburlesce pěrul pe cap», și care totuși nu e în realitate decât «spaīma-febră» personificată.

Asemeni fenomene, fie «spăimă», fie «febră», fie ambele întrunite, ne apar adesea în mitologia diferitelor popóre, când ca ȑei, când ca ȑine, căci sexul depinde de genul gramatical al cuvîntului.

La vechii Romanī spaīma eră represintată prin ȑei Pallor și Pavor.

La Elenī — prin ȑeul $\Phi\acute{o}\beta\acute{o}\varsigma$, din aceeași radicală $\varphi\epsilon\beta$ (temere), din care am vȑȑut mai sus că derivă latinul «febris».

La Slaviī din Carniolia, ȑinele corespundȑtore Furielor din mitologia clasică se chiamă Дражена și страшница (Venelin, Болтае , Moscva 1829 t. I, p. 145); cel de'ntăiū cuvînt dela Држжѣ (tremur), cel-alt dela страхъ (frică).

ȑeul de destrucȑiune din mitologia indiană, teribilul Ȓiva, acela din sudórea căruīa — după Mahābhārata — s'a născut febra (Muir, Sanscrit texts t. IV, p. 314), se chīamă Bhīma, adecă «spaīmă». Același nume îl pórtă de asemenea în monumente sanscrite mai multe alte ȑeităȑi reutăcióse secundare, iar sub forma-ī cea femeiească Bhīmā el se aplică la ȑeiȑa morȑii Durgā și la o nimfă din cele ȑise «apsarasas», a cărora principală misiune este de a perde pe muritorī sau de a-ī innebuni (Roth-Böhtlingk, Sanskrit-Wtb. t. V, p. 294; Gubernatis, Mitol. Vedica 1874 p. 193).

Pentru spaima luată în sens exclusiv de febră, selbateciī Mantra, cari locuesc în Indo-china pe peninsula malaică, aū un ȑeu special numit Hantubara-sisip (Ujfalvy, Revue de philol. t. II p. 139).

La Persi, febra este «o țină roșie cu păr de flacări» (Tylor, Anfänge d. Cultur t. I p. 292).

În literatura sanscrită, febra e «regele bolilor» (Roth-Böhtlingk, III, 168); rege, nu regină, căci sanscritul jvara (febră) e masculin.

Romani, la cari febra era femeie, avea pe țină Febris. O inscripțiune găsită în valea Hațegului în secolul XVI (Ackner-Müller, Inschr. in Dacien p. 19) sună :

FEBRI. DIVAE. FEBRI
SANCTAE. FEBRI. MAGNAE.
CAMILLA. AMATA. PRO.
FILIO. MALE. AFFECTO
P.

La Eleni divinitatea febrei era *Ἠρίalos* sau *Ἐφιάλης*, aceiași—pote—pe care Omer (Odys. V, 396) o numesce «demon de spaime», descriind cumplitele dureri ale unui bolnav.

În descântecel rusesci, febra este personificată prin douăsprezece țină «nepeptenate» și «neîncinse» (Sacharov, Сказания русского народа t. I, part. 2 p. 24).

«...Druh — țină Pictet (Origines indoeurop., ed. 1863 t. II p. «635—6) — s'aplique dans le Rîgvêda à une espèce de démon «mâle ou femelle, et signifie malfaisant, nuisible, de la racine druh, «nocere velle, odisse. De là aussi drôha, drôgha, malice, offense, «haine, drôgdhar, ennemi, offenseur, druhvan, drôhin, qui cherche «à nuire, malin, etc. Cette personnification du mal reparait chez les «Iraniens dans la Druj (au nomin. Drukhs) du Vendidad (Farg. «VIII, passim), le démon femelle qui se jette sur les cadavres et «qu'il faut chasser par divers procédés. Les inscriptions de Perséopolis offrent Druga comme le nom d'un esprit malin.... Un cor«relatif du démon indien Druh est le lithuanien drugis, fièvre et «surtout frisson fébrile. La fièvre, en effet, était considérée comme «produite par un mauvais esprit, et personnifiée comme tel».

La Boemi, după cum am văzut mai sus, třasavka este «febră»,

iar t̃ras «spaimă»; dar același T̃ras ne apare în anticele poesii boeme dela Kralodvor ca «deŭ al spaimeŭ»:

«...ze stienov lesniech virazi T̃ras...»

Nu vom căutã de a mai îmmulți analogie.

Ele sunt de ajuns pentru a ne convinge cã Filma, prin care se idealisẽzã febra la Româniŭ din Bãnat, pôte sã aibã sensul etimologic de «spaimă».

Dacã însã Filma însemnẽzã în adevẽr spaimă, acẽsta catã sã fie anume în vre-una din acele limbi, cu cari naționalitatea romãnã va fi avut ore-când vre-un punct de atingere, iar mai în specie Romãnii din Bãnat.

Pentru a nu ne abate dela cererile metodei lingvistice, sã stabilim mai întâiŭ condițiunile fonetice ale cuvîntului *filma*.

În limba romãnã silaba *fi* este tot-d'a-una originalã, adecã nu provine nici-o-datã din *fa-*, *fe-*, *fu-*, saŭ din vre-o altã combinațiune silabicã. Ca exemple avem: *tiŭ* (*fiu*), *fiŭ* (*filius*), *fiãstru* (*filiaster*), *ficat* (*ficatum*), *fig* (*figo*), *fir* (*filum*), *fildeș* (turc. *fildiș*), *fistic* (turc. *fistiç*), *fitil* (turc. *fitil*), *fișec* (turc. *fișek*), *filã* (*φύλλα*) etc. Din maghiarul «*kép*» Romãnii aŭ fãcut «*chip*», dar pe maghiarul «*fél*» nu l'aŭ schimbat în «*fil*», ci l'aŭ lãsãt «*fel*».

Încã odatã darã, ori unde se aflã la noi silaba *fi-*, aceeași silabã *fi-*, iar nu alta ori-șicare, trebuie sã fi fost în limba de unde s'a luat cuvîntul.

Prototipul cel imediat al Filmei române nu pôte fi *falma*, *felma*, *fulma*, *flama* etc., ci neapãrat *filma*.

Constatarea acestui punct fonetic ne inlesnesce calea, înlăturând ori-ce etimologiã nemetodicã.

Sã ne întrebãm darã: de unde ore sã fi luat Bãnățeniŭ pe dîna Filma?

Citind legenda, pe care ne-o dã Mangiucã, ne-a isbit din capul locului caracterul vechiŭ germanic al totalitãții:

1. Dinele cãlãtoresc prin țerã;

2. Ele p^ortă sufletele ómenilor mor^{ti};
3. Filma e cea mai mică din ^qine;
4. Ea este tot-o-dată cea mai rea;
5. Cele-lalte ^qine se tem de ^dinsa.

În mitologia scandinavă asemeni ^qine se numiau N^orne.

În saga Nornagestr, scrisă după celebrul scandinavist Rafn în secolii XI sau XII (*Antiquités russes*, t. I, p. 211), trei N^orne, călătorind prin ț^{er}ă (thar f^oru thâ um landit v^olvur), nemeresc la un copil în lég^{en}; pe când cele două mai mari îl bine-cuvint^{ez}ă cu dărniciă, se scólă cea mai mică (hⁱnyngsta nornin) și'l blastemă (Dietrich, Altnord. Lesebuch p. 320).

Iacob Grimm (*Deutsche Myth.* 1854, p. 381) reproduce următórea narațiune, nu mai puțin caracteristică, dintr'un poet german de pe la 1200:

«Trei surori ^qine călătoriau prin ț^{er}ă (ziehen durchs Land) pen-
«tru a căută de nevoile ómenilor. Cele dintăiū două, pré-bune și
«nesocotite, voiaū cu grabă să sbóre în ajutorul altora. Cea de a
«treia însă, la care ele se supuneaū (als höhere Macht verehren),
«numind'o dómⁿă a lor, nu-î lăsă să facă binele (werden aber von
«der dritten zurückgehalten)...»

În «Istoria Danică» a lui Saxo Grammaticus, iarăși un scriitor scandinav din secolul XII, se descriū de asemenea trei ^qine, dela carī depind sorțile omenesci și dintre carī cele dintăiū două sunt bune, iar cea mai mică rea: «*tertia vero protervioris ingenii invidentiorisque studii femina*», — pasagiū asupra căruia Grimm (op. cit. p. 387) observă: «*die dritte Nymphe ist wiederum die bösgesinnte, das Geschenk der beiden ersten verringernde*»

În fine, în vechea mitologiă nordică ^qinele N^orne ne apar și ca Valkirie, adecă alegătóre, avēnd misiunea de a luă și a purtă sufletele celor mor^{ti}.

Mai repetăm dară, nemic nu p^ote fi mai vechiū. germanic ca cele cinci trăsuri din legenda lui Mangiucă:

1. ^Qinele călătoresc prin ț^{er}ă;
2. Ele p^ortă sufletele ómenilor mor^{ti};

3. Filma e cea mai mică dintre ȕine;
4. Ea este tot-o-dată cea mai rea;
5. Cele-lalte ȕine se tem de ȕinsa....

Un asemenea complex de elemente constitutive nu ne ȕntimpină nicăiri aiuri, nici chiar ȕn miturile slavice, atât de ȕnrudite de al-mintrelea cu cele germanice (cfr. Potebnia, *О долѣ*, ȕn *Древности*, Moscva 1865, p. 153—96).

Este remarcabil că la Slavȕi, atunci cȕnd ȕinele lor se apropie ȕn unele puncturi de Norne, totuȕi vedem că ŕi acolo tocmai cele mai mari sunt mai grabnice a face reȕ, iar cea mai mică le mai reȕine, adecă un fenomen diametralmente opus aceluia din mitologia scandinavă (Potebnia, op. cit. 192; Grohman, *Sagen aus Böhmen* 1863 p. 4; Miladinovtzi, op. cit. p. 16—19).

O excepȕiune pȕnă la un punct formăză Croaȕii.

La ȕinȕii aȕa numitele ȕine Rodieniȕe sau Sudieniȕe se asemănă ére-cum cu Nornele scandinave. Profesorul Valjavec a scris ȕn astă privinȕă o monografiă ȕntregă, fórte interesantă, ȕn care constată că ŕi la Croaȕi cea mai mică din ȕine este generalmente mai rea (ap. Jagić, *Književnik* 1865 t. II p. 53). Dar acéstă apropiare e numai parȕială, nu totală ca asemănarea ce se observă ȕntre ȕinele germane dela nord ŕi ȕntre cele bănăȕene ale lui Mangiucă. Croaȕii nu confundă nici-o-dată pe Norna, adecă ȕina prevestitóre a sorȕilor, cu Valkyria, care pórtă sufletele ómenilor morȕi. Apói ȕinele lor nu călătoresc ȕnr'un mod sistematic. ȕn fine, ȕnsuȕi Valjavec convine că, cei-lalȕi Slavȕi ne avēnd nimic analog, s'ar puté bănuȕ că Croaȕii vor fi ȕmprumutat concepȕiunea lor despre ȕine anume dela Germanȕi. Să nu uităm vechea observaȕiune a lui Șafarik (*Slow. starožitnosti* p. 548) că dintre toȕi Slavȕii cele mai multe gotisme se află la Serbȕi.

Grimm (*D. Myth.* p. 407) avusese dară ŕi nu ȕncetăză de a avé dreptate cȕnd a ȕis: «noȕiunea ȕinelor ursitóre nu s'a desvoltat la Slavȕi».

ȕci este locul de a se ȕncrucȕi orȕ-cine dinaintea lipseȕ de metodă a reposatului Cihac. Deȕi ȕina Filma nu are absolut nimic

slavic și deși nici o-dată slavicul *vi* nu trece la Români în *fi*, totuși Cihac nu s'a sfiit a afirma (Dict. II p. XVI) că Filma nu e alt ce-va decât *Vilama*, dativul plural din serbul *Vila* «dîină»: «Le serbe moliti se Vilama est le datif pluriel que les Roumains du Banat ont changé en Filma». Cu o asemenea nouă teorie lingvistică despre trecerea tuturor labialelor una într'alta, și mai ales despre paternitatea dativului plural, Cihac ar fi putut să susțină că «episcop» se trage d'a-binele din «vobiscum»!

Nici cei-lalți vecini ai Românilor — despre dînele Ungurilor, bună-óră, se pôte vedé monografia lui Ipolyi (Magyar myth. 1854 cap. IV) — nimeni afară de vechii Germani, nu ne înfățișează într-unite cele cinci puncturi esențiale din narațiunea lui Măngiucă:

1. Dînele călătoresc prin țeră;
2. Ele pörtă sufletele ómenilor morți;
3. Filma e cea mai mică din dîne;
4. Ea este tot-odată cea mai rea;
5. Cele-lalte dîne se tem de dînsa...

După ce am constatat tiparul vechi germanic al întregii legende despre dîna Filma, acum soluțiunea ni se presintă dela sine.

În limba gotică, pe care o vorbiau nu numai Goții propriu zis, dar și Gepidi de cealaltă Tisa, *filma* încernază «spaimă».

Textul lui Ulfila ne dă acest cuvînt de patru ori, de două ca nume și de două ca verb, în câte-patru cazurile cu prepozițiunea *us* (din), care însă este aci cu totul indiferentă, ca și 'n goticul «*us-agiths*» (spăimîntat) din «*agis*» (spaimă), sau ca și prepozițiunea analógă *ex* în al nostru *s-paimă* din «*expavimen*».

Ca nume, goticul *film-*, de genul feminin, se traduce tot-d'a-una prin «spaimă».

Iată texturile:

I. Marc XVI, 8:

Ulfila: *dizuh thun sat ijos reiro jah us-filmei...*

Vulgata: *invasit autem eas tremor et pavor...*

Românésce: *erau cuprinse de cutremur și de spaimă...*

II. Luca V, 26:

Ulfila: jah us-*filmei* dissat allans...Vulgata: et *stupor* prehendit omnes...Românesce: și *spaima* a cuprins pe toți...

Ca verb, goticul *film-* se traduce prin «uimire», adică situațiunea în care omul își pierde cumpătul:

III. Marc I, 22:

Ulfila: jah us-*filmans* vaurthun...Vulgata: et *attoniti* fuerunt...Românesce: și s'aũ *uimit*...

IV. Luca XI, 43:

Ulfila: us-*filmans* than vaurthun allai...Vulgata: *attoniti* autem facti sunt omnes...Românesce: și se *uimiaũ* toți..

Löbe, Gaugengigl, Diefenbach și alții confundă pe goticul ulfilian «film-» (spaimă) cu germanul — nu goticul — «film» (pele), explicând spaima prin rădicarea peleii sau prin eșire din pelo. Precum românul «speriare» (=ital. spaurare) nu se înurdesce cătuși de puțin cu românul «pěr» (=pilus), deși «sper» și «pěr» se asemăna în aparință, tot așa germanul «film-» (pele) este absolutamente alt-ceva decât goticul «film-» (spaimă).

«Film-» (pele), după legea corespundinței fonetice, nu diferă decât numai dără prin sufix de grecul *πέλλα* și de latinul «pellis», pretutindenî cu același înțeles concret de «pele»; cât despre «film-» (spaimă), Fick este cel dintâi care a isbutit să limpedască originea acestei vorbe. Ca temă verbală, goticul «film-an» (uimire) corespunde vechiului scandinav «fâlm-a» (tremurare) și grecului *πελεμ-ίζω* (sguduire); ca temă nominală, goticul «-film-ein-» (spaimă) ne conduce — pôte — la grecul *παλμός* (bătăia de inimă); ca punct de plecare comun pentru această întrégă familiă de cuvinte, este radicala «pal», conservată în latinul «pel-lo» (imping) și în grecul *πάλλω* (scutur); în fine, ca sens fundamental, o mișcare violentă sau — mai bine — febrilă (Kuhn, Zeitschr. XIX, 262 — 3; Fick, Vergl. Wtb.² p. 373; idem, Ehemalige Einheit p 234, 339).

Se scie că tulpina germanică primordială se despărția din capul locului în trei ramure: cea gotică, cea scandinavă și cea teutonică. Tóte popórele germanice, cu carí Românií, direct saú indirect, mult saú puțin, aú avut a face încóce dela secolul VII până astă-đí, aparțin fără excepțiune ramurei teutonice. În acéstă ramură teutonică, care se desbină în sute de dialecte și sub-dialecte, cuvîntul *film*- (spaimă), fie ca verb, fie ca nume, nu se găsesce nicăiri. Chiar în ramura scandinavă, mai apropiată de cea gotică și dela care avem prețioase monumente literare începînd din secolul VIII, acéstă vorbă nu se află cu vocala *i*, ci numaí cu *â* în fâlma (tremurare, saú cel mult cu *e*, dacă vom admite ca făcînd parte din aceeași familiă pe islandesul *felmr* «spaimă» (Höfer, Zeitschr. f. die Wiss. d. Spr., t. III p. 58). Prin urmare, Românií Bănățeni aú putut împrumutá pe đina Filma exclusivamente din limba gotică nu însă dela Gođií propriú đíși, cu carí n'aú fost nicí odată în contact, ci dela acei Gepiđi de lângă Tisa, cu carí s'aú învecinat, la marginea occidentală a Bănátuluí, în curs mai bine de un secol.

Dejá la Gepiđi, póte și la Gođií propriú đíși, vorba *film*-, afară, de sensul seú ulfilian de «spaimă», cată să fi însemnat o đină, o Nornă saú Valkyriă, căci Românií Bănățeni împrumutară dela dînșií nu un cuvînt comun, ci anume personificațiunea cea mitică, ba încă în legătură cu o legendă întregă de un caracter vechiú germanic fórt pronunțat: «đinele căletoresc, purtând sufletele óme-
«nilor morđi, iar cea mai rea din ele, deși e mai mică, totuși po-
«runcesce đinelor celor bune».

Negreșit însă că în fragmentul biblic al lui Ulfila, de vreme ce este biblic, nicí că se póte așteptá cine-va de a întálni o accepțiune păgână a vorbeí *film*-. În acest mod, cercetarea nóstră umple o lacună în mitologia gotică.

Din cele două cuiburi ale Românismului, unul la Olt și cel-lalt la Timiș, Oltenia a fost scutită aproape cu desăvârșire de invasiuni străine, și totuși nu se poate dice că ea și-a păstrat naționalitatea mai bine decât Bănatul, unde Românul a fost neconținut în contact cu tot felul de némuri barbare. Cei mai plugari dintre toți Români prin însăși natura unui pământ roditor peste măsură, Bănățeni se împăcau cu Ilunni, cu Gepiđi, cu Avari, cu Slavii, cu Ungurii, hrănindu-și pe toți rinduri-rinduri și lăsându-și apoi pe toți să plece înainte, pe când Românul rămânea pe loc, adevăratul *aușoniu* al țării dela Attila și până astăzi. Ne'nterupta atingere cu străinii l'a făcut pe de o parte mai gelos de propria sa naționalitate și mai conservator de frică de a n'o pierde; dar tot-odată, pe de altă parte, memoria acelei atingeri s'a petrificat pe nesimțite, ca nise straturi suprapuse, în graiul și în legenda Românilor din Bănat, astfel că numai la dinșii noi mai găsim unele tradițiuni etnice medievale, pe cari în deșert le-am căută în Oltenia, cu atât și mai puțin în Ardél.

Vom da un exemplu său două.

Am vorbit mai sus despre Gepiđi, cari nu erau decât o ramură de Goți. După acești Goți, precum îi numesce Priscus, Bănatul a fost cotropit de Avari, pe cari însă i-aū nimicit Francii, anume Carloman prin fiul său Pipin, gonindu-și din regiunea Tisei: «trans Tizam fluvium fugatis», după expresiunea contimporanului Eginhard (cf. Zeuss, *Die Deutschen* p. 738). Bănățeni dară cunoscură acum două mari popóre germanice: pe Goți și pe Franci. «In Bănat până «în ziua de astăzi—dice Simeon Mangiucă (Albina din Viena, 1866 «No. 88) — când vine vre-un Némț prin sate românesce, se iaū copiii «după el și strigă drept semn de batjocură: Némț! Némț! *Goto-Frént!* și tot așa mai departe făcând versuri de batjocură, parte «rușinóse, la fie-care sentință de două versuri în cadență repețesc: «Némț! Némț! *Goto-Frént!*» Din generațiune în generațiune mu-mele românce din Bănat aū făcut pe copiii lor să urască pe vechii asupritori *Goți* și *Franci*, cari vorbeau de o potrivă nemțesce și

ale cărora numi, întrunite în singurul *Gotofrént*, a ajuns acolo până la noi ca un archaism supra-viețuit în graiul cel copilăresc.

S'a repetat mereu că «Ler-Dómne», obicînitul refren al colindelor române, este o reminiscență despre împăratul Aurelian. Această opiniune n'are nici un temei, și chiar nici un sens. În cursul meu dela Facultatea de Litere din Bucuresci, eu am demonstrat deja că acel «Ler-Dómne» nu este alt ceva decât «Lar-Dominus» al mitologiei romane. Aurelian, în orî-ce cas, nu putea să fi fost drag Românilor din Dacia, pe cari tocmai dînsul i-a trădat, lăsându-i fără administrațiune și fără legiuni în prada barbarilor. O amintire despre Aurelian s'a păstrat totuși, însă numai la Bănățeni; și cauza este că acest împărat, dac de origine și foarte celebru prin vitejă, se născuse la Sirmium, actualul Mitrovitz, în fața sa la cîsta Bănățului. Legenda cea bănățenă despre Aurelian merită a fi atinsă aci măcar în trecăt.

Frații Schott, în colecțiunea lor cea germană de basmurî române din Bănat (Walachische Märchen, Stuttg. 1845 p. 213, 357), au publicat unul intitulat «Mandschiferu», care le-a fost comunicat din Oravița. Nesciind românesc, frații Schott explicau pe *Măngiferu* prin francesul «mange-fer», ceea ce ar fi la noi *Măncă-feru*, nici o dată însă «Măngiferu», care e pur și simplu rostirea bănățenă cea dialectală pentru numele compus *Mân'-de-feru*, franțuzesce «main-de-fer».

Să se observe că în Mân'-de-feru, «mân'» nu este o scurtare din forma obicînită «mână», ci e forma românescă cea veche organică «mănu», la plural articulat «mănule», care nu odată ne întîmpină în tipăriturile din secolii XVI și XVII, bună-ora în următoarele două exemple după Cipariu (Principia p. 129):

1. Pentateucul Orăștian din 1581: «*mănule'i* era flocóse ca a lui Isav fratelui său *mănu...*»

2. Omiliarul moldovenesc din 1643: «și ai în cap cunună și în *mănu stég...*».

«Mân'-de-feru» este dar arhaicul «Mănu-de-feru».

În basmul din Oravița, sau mai bine în legenda transformată în basm, Mân'-de-feru este un om din popor, care își începe cariera ca ostaș de rând, foarte sărac și foarte cheltuitor, plăcându-i mai mult vinul decât femeile, dar de o forță fizică și de o vitejie atât de prodigioasă, încât îngrozesce pe toți și la urma urmelor ajunge împărat. Este caracteristic mai cu samă, cum Mân'-de-feru tăia ómenii cu sutele și cu miile, ca și când ar fi nescie musce.

N'are cine-va decât să alătoreze legenda băănățenescă cu biografia lui Aurelian cea scrisă de Flavius Vopiscus, unde ni se spune întocmai așa despre sărăcia și cheltuelile acestui împărat, eșit din poporul de jos: «humiliori loco natus», plăcându-i mai mult vinul decât femeile: «vini et cibi paulo cupidior, libidinis rarae», ș'apoi de o forță fizică extra-ordinară: «nervis validissimis», și atât de vitéz, atât de tăietor de ómenii, încât într'o singură bătălie a ucis cu mâna sa patru-șeci și opt dușmani, iar în diferite bătălii din același resboi peste nouă-sute cincî-șeci: «Aurelianum manu sua bello Sarmatico uno die quadraginta et octo interfecisse, plurimis autem et diversis diebus ultra nongentos quinquaginta».

De ce însă Bănățeni îl numesc pe Aurelian *Mân'-de-feru*? îl numesc așa fiind-că tot așa îl numiau chiar vechii Români, tocmai legionarii cari serviau sub dînsul pe când el era încă numai colonel, «tribunus militum», spre a-l deosebi prin această poreclă de un alt colonel Aurelian, mai puțin bătaios decât dînsul. Ne-o spune foarte neted Flavius Vopiscus: «quum essent in exercitu duo Aureliani tribuni, hic, et alius qui cum Valeriano captus est, huic signum exercitus apposuerat *manus ad ferrum*, ut si forte quaeretur quis Aurelianus aliquid vel fecisset vel gessisset, suggereretur: Aurelianus *manu ad ferrum*, atque cognosceretur».

Între latinul «Manu-ad-ferrum» și între românul «Mân'-de-feru» există aceeași diferență prepozițională ca franțusesele între «main-de-fer» și «main- au-fer».

Mân' de-feru, «manu-ad-ferrum», iată dară singurul Aurelian cunoscut Românilor, și numai celor dela Timiș, permițându-ne astfel

---

a înșira acum cronologicesce continuitatea cea teritorială a elementului românesc din Bănat:

- sub Traian;
- sub Aurelian;
- sub Hunni;
- sub Gepiđi;
- sub Franci...

TEATRUL LA ROMÂNÎ

de

DIMITRIE C. OLLANESCU

Membru al Academiei Române.

PARTEA I

DATINE, NĂRAVURÎ, JOCURÎ, PETRECERÎ, SPECTACOLE PUBLICE ȘI ALTELE

Sedințele din 1 Novembre 1896 și 17 Martie 1897.

BIBLIOGRAFIA PĂRȚII I-a

- Bahlman, Dr. P., Jesuiten Dramen des Niederreinischen Ordens provinz, 1 vol. 1896
Bandinus, Codex, ed. Academiei Române.
Bellanger, St., Kéroutza. 2, vol.
Bogdan, Ioan, Vlad Țepeș, Studiū critic.
Burada, T. T., Almanach musical pe 1876 și 1877.
Du Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis, Parisiis 1840—50.
Cantemir, D., Descriptio Moldaviae, ed. Academiei Române.
Carra, I. L., Histoire de la Moldavie et de la Valachie.
Erasmе, Elogе de la Folie.
Gaster, M., Literatura populară română, 1 vol.
Gheorghaki II, Logofătul, Condica de obiceiuri vechi și noui a Domnilor.
Ghica, Ion, Scrisori. ed. nouă, 1 vol.
Hasdeu, B. P., Cuvinte din bătrâni, 2 vol; Magnum Etimologicum, 2 vol; Istoria critică a Românilor. Ion Vodă cel cumplit, ed. II, 1 vol.; Archiva Istorică a României.
Heliade-Rădulescu, I., Issachar, 1 vol.; Curierul de Ambe sexe; Literatură.
Kogălniceanu, M., Letopisețele țerei Moldovei și Valachiei, 3 vol.
Lang, Iulius. Leben und sitten der Römer in der Kaiser Zeit, 1805, 2 vol.
Magnin, Charles, Origines du théâtre contemporain, 1876, 1 vol.
Mangluca, Simeon, Calendar pe 1882 și 1883.

- Marlenescu, A. M., Poesie populară. Colinde culese și cercetate, 1861, 1 vol.
Nork, Biblische Mythologie des neuen und alten Testament's, Stuttgart 1812.
Odobescu, Al., Dómnă Kiajna, 1 vol.; Mihnea cel rău, 1 vol.; Lecțiuni de archeologie, 1 vol.; Pseudokineghetikos, 1 vol.
Papazoglu, Loc-Col., Istoria Bucureștilor, 1 vol.
Philemon, Nicolae, Ciocoii vechi și noi, 1 vol.
Preller, Römische Mythologie, Berlin, 1858.
Royer, Alphonse, Histoire universelle du théâtre, ed. 1878, 6 vol.
Sbiera, Dr. Ioan, Colinde, cântece de stea și urări la mulți ani, 1888, 1 broșură.
Schmidt, Wilhelm, Das Jahr u. seine Tage; in Meinung u. Gebrauche der Rumänen Siebenbürgens, Hermanstadt 1866, 1 broș.
Schuller, Joh. Karl, Colinda, 1860, 1 broș.
Șeinanu, Lazăr, Basmele la Români, 1895, 1 vol.
Sulzer, Dr. Iosef, Geschichte der Transalpinischen Daciens, Wien 1782, 2 vol.
Teodorescu, G. Dem., Datine, Credinți, Moravuri ale poporului român, 1874, 1 vol.; Culegere de cântece populare, 1 vol.
Vaillant, I. A., Histoire des Principautés Danubiennes, 1 vol.
Wolf, Andr., Beschreibungen des Fürstenthum's Moldau, 1805, 2 vol.
Urechia, V. A., Istoria Românilor.
Xenopol, A. D., Istoria Românilor, 6 vol.
Zanne, Iuliu A., Proverbele Românilor, 1896, 1 vol.
-

TRADIȚIUNI VERBALE: Principele Nicolae Suțu și Nicolae Verulescu (Focșani); Dimitrie Strat, Dimitrie Krakti și Sdrobiei (Bacău); Ion Ghica (București); V. Alecsandri (Mircesci); Costache Negri (Tîrgu-Ocna); Emil Costinescu (București) etc, etc.

Domnilor Colegi,

Idea de teatru, așa cum o înțelegem astăzi, nu a pătruns la noi decât în a doua decime a vécului acestuia, adusă de străini, nu pentru a ne însemna vre-un pas întâietor în cultură, ci spre a le fi mijloc de câștig.

S'ar păré ciudat ca un popor cu minte istéță, cu suflet duios și cu fire vióe, ca Românii, să fi întârziat vreme atât de îndelungată a se deda unei îndeletniciri, pentru care aveau și însușiri firești și ispita străvechilor tradițiuni.

Dar dacă deschidem cartea trecutului și ne încredințăm că: «frământările lăuntrice dărapănă virtutea, deșănțarea năravurilor e jignitoare propășirii, cârma treburilor e o primejdie în mâni prădalnice ori dușmane», vom înțelege cum, lipsiți de viéță intelectuală proprie, silniciți în avânturile ca și în consciința noastră, am rătăcit, turmă de prigónă, în întuneric și în pustiú, iar când ne-a ajuns lumina, ne-a găsit rămași îndărét pe calea cea de mult străbătută de némurile civilisate!

Și a trebuit ca cocoșul vechilor Galii să ne dea țipétul de alarmă, cu sânge din sângele nostru, să ni se plămădescă dreptul la libertate și, în fața pepturilor glorióse ale celor răsăriți dintr'o tulpină cu noi, să se surpe zidurile și să se sfărame hotarele protivnice înfrățirii tuturor.

Atunci, s'aú răspândit, îmbelșugate în iubire de ómeni, în năzuințe mărețe, în credințe dătátore de viéță, ideile nouă, nouele deprinderi, cari aú covârșit golurile trudnicului nostru trecut, înfăptuind, ca prin minune, pentru un véc hărăzit celor mai uimitóre cuceriri, un popor tînăr, îndrăsneț, cu suflet plin de rîvnă, cu ochi lacomi de sóre, sub pașii căruia munții aveau să-și întindă oblu grumajii, ca să pótă ajunge tot mai departe și tot mai sus!

Atunci, puțin câte puțin, zarea noastră se înseninéază.

Prin mijlocul codrilor, pe largul câmpiilor, se bat cărări, căci din patru laturi sosesc ôspeții, călătorii: unii vrednici de încredere, purtători de bune vești, de învățăminte, de daruri frumoase ale gândirii; alții cu limba prefăcută și dulce, ageri la chibzuială și cu îndemnul viclén, cari, orî descalecă și se așeză statornic la noi, orî cătându-și de cale, duc cu dînșii încântarea celor vëdute împrejur și mulțumirea de a fi fost primiți cu inimă bună și cu cuget curat.

Un schimb neconținut se săvîrșește de atunci între dînșii și noi: din tot ce avem mai bun și mai de preț luându-și ei partea cea mare și dându-ne, pe lângă unele de trebuință, multe nouă nepotrivite și tot atâtea de prisos.

Și așa ne este plecarea firéscă de a fi pentru dînșii, cu tot ce cuprinde și peptul și mintea mai fără de tăgadă ca apropiere, că limba și portul și traiul întocmai luatu-le-am, mîndri, când trecem hotarul vre-odată la căminul lor să petrecem, că nu-î osebite de ei întru tôte și noi precum suntem.

Și iată că ei ne-au adus, între altele, teatrul, priveriște fără de sémén, în care cu glasuri meșteșugite auđul se îmbată și firea ființei adînc e pătrunsă de o vrajă aevea.

În adevăr, Rușii, cari ocupau Moldova pe la începutul vécului, chibzuise, printre mijlócele de înrîurire a societății de atunci — înflăcărată de dragostea limbei și spiritului frances — «înființarea în Iași a unui teatru de comedie franțuséscă»; Nemții ne aduseră cele dintăi trupe de dramă, comedie și operă, iar Eteristii înființară teatre în amîndoué capitalele Principatelor, spre a înteți focul sacru în inimile patrioților, cu cari sperau să cuceréscă libertatea Helladei.

Faimosul «ridendo castigat mores» a avut câte-odată mai multă trecere în lumea romană decât edictele și rescriptele împéraților și pretorilor!

Dar în sfîrșit, dacă poporul român a primit idea și chiar îndemnul teatrului de la străini, totuși, bucățică ruptă din cósă latină, el a fost tot-deauna iubitor de spectacole, fie pentru a-și înălța mintea și inima, fie pentru a-și petrece vremea în chip plăcut.

Credincios legii și datinelor strămoșesci, nu a lăsat nici o împrejurare mai de însemnătate 'a vieței sale fără de a o simbolisă, fără de a-î da o formă pipăită, ca să i se statornicéscă de-apururea în minte și în năravuri.

Precum cîntecele populare sunt răsunsetul bătăilor inimii lui, așa și aceste îndeletniciri arată felurimea credințelor și a însușirilor pline

de eresuri, de iscodiri și de năsdăvăni, moștenite de la némul din care e coborîtor, ori luate de la cei cu cari s'a întîlnit pe calea vieții.

Un amestec de dragoste și de îndoială, de duioșie și de smerenie, de îmbărbătare și de fatalitate i-au plămădit ast-fel, din începătorile vremuri, temeiurile firii, pe cari, în slavă ca și în restriște, le-a păstrat fără știrbire până în ziua de astăzi.

De aceea și este el vitez și nepăsător la primejdii, voios și melancolic în traiul lui, supus, deși dîrz adesea, în fața puterii și, mai mult cu gând bun decât cu mîni harnice, plecat către lucru.

Orî-cum ar fi însă, icôna i se desprinde frumôsă și vie din toate apucăturile lui.

Cu darul minunat de a-și însuși și de a preface ca al său orî-ce intră în atingere cu dînsul, și-a croit el, din cele ce a moștenit și din câte a putut rupe de la alții, un vestmînt, care-l prinde bine și căruia, cu toate aceste, numai mîndrețea portului și farmecul ființei lui îi dă preț cu adevărat.

Așa, pe urzela iscodirilor păgănesci, trecînd el firul credinței creștine, alcătui din protivnice întocmiri datine nouă, cari atât amintesc pe cele de odinioară pre cât la chip și la glas pe un tată l'ar aminti copiii.

Din pompe și obiceiuri venite de pe hotarele depărtate de dînsul, știu celor ce-l înseninară sufletul ori îi măguliră ochii să le dea adăpost și căldură, în cât cu trecerea vremii a toate îndreptătoare să le socotească el singur că ale lui au fost de cînd lumea.

Pe cele ce-l răsvrătiau simțirea și-l turburau odihna le îngăduia silnic, până cînd ori se prăpăstuiă uitării ori, vitrege de vrerea și de sîngele lui, își lua cu veneticii, fluturateci în prîjmă-i, cărarea cea cu sôrele în spate.

Deprins cu nevoi de tot felul și pururea blînd, îndemnător de pace, Românul nu și-a pus ființa mai presus de împrejurări, ci găsindu-și în pept isvor nesecat de răbdare și putere de sine îndeștula să pue frîu orî-căruia avînt nebunesc, a așteptat să-i fie prilejul îndemănă, să rupă prin vrednicia lui însuși rîndurile glótei și din adîncul necunoscutului să iasă la față de lume.

Deci, numai cine-l cunoște de aprópe faptele și i-a răsfiat firea și năravurile pôte da dréptă mărturie despre dînsul. Și nu-i mărturie mai hotărîtoare ca deslușirea acelor apucături și îndeletniciri, cari îi resfrîng ca într'o oglindă tot ce-i încunjură, tot ce-i încălîdesce, îi mișcă sau îi luminează viața.

*

Teatrul, sub orî-ce formă s'ar înfățișa el, de la străvechile mituri pline de închipuite minunății pînă la drama crâncenă orî-comedia sfărîmătoare de iluziuni din ziua de aăzi, este un ochi deschis asupra lumii, care cuprinde, străbate și pricepe toate. În fundul lui tresar, ca vii și adevărate icône, patimele, durerile și bucuriile omenești.

Tot ce, dintr'un îndemn lăuntric, pășese pragul sufletului nostru, să iasă în vilég purcede să-și facă tovarăș, să le desvêlue taina ce pîrtă, nerăbdătoare să fie svonită, care, dacă uitarea n'o învêlue în neguri, nici fățărîtă n'o mîna minciuna înainte, trăsese singuratecă unde-va în vîzduh, dar așa stătătoare de sine, că răspunde orî-cuî o chemă pe nume;... și trăsese dîr numai fiind-că, luându-și avîntul ne-a smuls o fărîmă din suflet. Și așa, trecînd din loc în loc, din nîm în nîm, veste orî poveste—svon pururea tîner — iea ființă taina sufletului, pe care miî și miî de urmași o iubesc, o cinstesc, iubind și cinstind într'însa chiar pe cei ce i-au dat vieță.

Iată cum se făuresc legendele, cum dintr'un cuvînt se pôte nasce o idee, dintr'un suspin un simțemînt, dintr'o mișcare o luptă.

Ore lumea nu e o țesătură de puteri protivnice, carî nu așteptă decăt îndemnul geniului pentru a se îmbină cu folos între dînele?... Și cum toate, în desfășurarea lor, legî ale firii, fapte de ómeni, puteri, datine și credințe se țin legate, se întregesc unele pe altele și se asemnă, nu e nimic aprópe din trecutul depărtat, ce să fie perdat în vremea de față, și tot ce ne însuflețese orî ne înduioșeză acum a avut aceeași înrîurire altă dată asupra altora.

Așa, străbunii Romani,—recunoscători lui Saturn că i-a deprins la munca pămîntului, le-a dăruit cunóscerea pómelor și le-a descoperit mierea,—îl sêrbătoriau cu ospețe vesele, la carî stăpânii luau locul slugilor și slugile pe al stăpânilor, în Decembre, a decea lună a anului.

Cu acest prilej, ei tăiau porci, făceau jertfe, cântau imnuri de laude, bînd vin în cinstea Zeului, își împărțiau turte, colaci, faguri de miere, póme, iar copiii cutreerau stradele strigînd: *Io Saturnalia!* (1)

La noi, tot în Decembre, cade una dintre cele mai mari sêrbători creștine, «Nascerea Domnului», la care e datină să se taie porci (la Ignat), să se împartă turte de foi subțiri stropite cu zachăr (Moldova), sau (Muntenia) covrigi muiati în miere (colindețe). Mesele staî întinse pentru óspeți, se fac daruri între rude și prieteni, slugile au voe

(1) *Dion Cassius*, X. lib. XL, cap. 19.—*Martial*, Epigr. II, vers 5, cart. XI.

slobodă de petrecut, se iartă osîndiții; iar în nóptea ajunului, copiii (1) alérgă din casă în casă, strigând: *Bună dimineța la Moș Ajun!* (2)

Tot din nóptea de Crăciun încep *colindele*, cari, cu urările lor de atâtea bunătați și fericiri, nu sunt decât amintiri de ale cântărilor ce se obicînuiau la *calendele* lui Ianuarie, în vremea Romanilor.

Fără îndoială că, încununând-o cu harul dumnezeesc al mântuirii sufletelor, religiunea creștină a înălțat și a idealizat această sărbătoare; în adîncurile ei trăese însă tot vechia saturnalia romană, care, după porunca lui August, trebuia să ție trei zile (*triduo servari ferias*), cât țin și sărbătorile Crăciunului.

Este drept, de alt-fel, că poporul român a legat de aceste sărbători nu numai sfintele amintiri ale datoriilor sale religioase, ci și prilejul voios al petrecerilor și mulțumirilor, ce-l îndemnă par'că să îngăduie mai voios asprimea vremii și lungimea nopților de érnă.

Așa dau ele deslegare cășlegilor (carnavalului), cari încep în ziua de Crăciun și țin până la postul cel mare.

Cășlegile, vreme de răgaz și de veselie, în care danțurile într'un ropot o duc de la un cap până la altul; nunțile, cu miri înduioșați de dragoste, cu archierei în odăjdii de aur, cu biserici înțesate de lume,

(1) *Acești copii*, în Banat, în părțile muntelui Vulcan, în munții Abrudului, în tot comitatul Hunedórei, în valea Hațegului, pe Târnave, în părțile Blajului, în comitatul Sibiiului și în părțile Făgărașului, se numesce *pițerei* sau *pizerei*, de la verbul latinesc *petere*, a cere, a peți, în înțeles dórá de *bine-voitor și poftitor*. *Pițerei* aceștia se împart în mai multe cete, avênd câte un vătav (conducător) fie-care cétă, umblând de jur împrejur prin sat, poftind de la casă la casă ziua lui *Ajun*, cu adaosul: *că-î mai bună-a lui Crăciun!* *Pițerei* pot intră slobodî prin casele ómenilor, căci după credința poporului sunt purtători de noroc și fericire. De cum intră în vre-o casă, e datină ca *pițerei* să scormone focul din vatră cu bețele ce pórtă în mâni, numite *colinde*. — *Calendarul* lui Simeon Manguica pe 1882, p. 9 și 10.

(2) Diaconul *Paul de Aleppo*, în călătoria sa prin Moldova și Țera-Românescă, 1630—1660, întovărășind pe Macarie, Patriarchul Antiochiei, spune că: «e de observat că, în această țară, se obicînuiesc, în séra despre nascerea lui Christos, ca toți preoții din diferite tîrguri, însoțiți de sêrmanî, de ceteți și de coriști, să se adune în bande purtând icóne și să umble prin politie tótă nóptea, visitând casele boerilor și urându-le bucurie . . . . Ast-fel umblă ei tótă nóptea, cîntând nascerea lui Christ. Tot asemenea făceau lăutarii, toboșarii, flautiști, colindând în cete tótă nóptea următoare cu lanterne, pe la casele boerilor celor mari; mulți dintre musicanți sunt din țera turcescă». — *Hasdeu*, Arch. Ist. Rom., 1865, Document 310, p. 89.

cu flori, cu cântări, cu cofeturi, nunți cari fac să bată pepturi de copile și inimă de sócre să tremure! Mascarade, nebunii, vâlmășaguri, toate sunt ertate, toate sunt bine venite. Femeile se prăpădesc, *în tot felul*, de plăcere, negustorii fac daraveri, târgoveții se desfată, se desfată atât că le sbârână mintea numai după drăci; iar la lăsata de sec de-abia cu greu mai poate creștinul să-și dea rînd guri și cumpăt picioarelor!

La sat sgomotu-î mic de-l încap pereții, lumea-î domólă, că n'o scormonă nimeni. Dór pe la cârciumă, când ȳice cobzarul vre-un cântec mai ager, să sae vre-unul trecut cu paharul și talpa să-și bată; altmintrelea în casă, pe bătătură, pe la pădure, își dă îndemnuri omul când are de lucru,—când nu, stă la vatră, tăciunesce luléua, orî c'un cumétru pune la cale câte de toate.

De e sêrbătóre, se duce la biserică, ascultă pe popa slujind și, după anaforă, merge cu dînsul la «cînte», și trece «cîndéca» de atâtea orî împrejur de câte parale le sună în pungă orî dungî pe ușorul ferestrei hangiul în silă trage la unul și altul.

Dar iată s'aude lătrat lung de căne și țipete de copii ce alérgă și se opresc și iar fug și iar țipă. Mirați es cu toți pe prispă. Un hot de rîs de odată pe toți îi cuprinde.

Brezaea! Brezaea! răcnesc o fată și în casă dă năvală să intre, gonită de o namilă fiorósă din urmă.

Cu cap de lup, orî de barză (1), clănțănind dinții, plescăind ciocul, c'o zeghe pe dînsa, împestrită cu tot soiul de cârpe, de flori, de cordele, se opresce Brezaea și, învîrtindu-se în loc, spune ástuia o glumă, celuia o păcălitură, lui Moș Popa—clătînându-se în mersu-î—îi înalță pe nas un «aghios» ca un dascăl, hangiului un cântec îi cântă de-î vine să turbe Grecului de ciudă, pe toți îi face să rîdă, și jócă și sare după versul ce-î ȳice țiganul din vióră alături.

Și așa, din casă în casă, alérgă ea să înveseléscă pe bătrâni, să dea ghes celor tineri, să infricoșeze pe copii.

Deși înfăptuire—la unii locuitori de munte (2)—a ciudatei credințe că Dumneđeu, pentru a vecinici nascerea fiului sêu în nisce iesle, deslégă, de la Crăciun la Bobotéză, limba dobitoćelor, menindu-le să spună cu gura slobodă fie-căruia adevêrul în față, *Brezaea*, jumă-

(1) Alte-orî de vulpe, de căne, de cocoș, orî de vultur.

(2) *Brezaea* e o datină a satelor de munte, mai ales în Muntenia. În plaiul Buzelui, al Rîmnicului-Sărat și la Câmpulung, am dat de asemenea eresuri, cari pôte vor mai fi și aiurea. În Moldova i se ȳice *Capra*.

tate om și jumătate dobitoc, este negreșit o ființă răslețită din străvechile coruri bacchice și cel dintâiu obraz de teatru ce s'a ivit în datinele noastre populare.

La Moldova arătarea e și mai năsdăvană.

În loc de un singur chip străvestit, sunt două: un unchesh cocoșat, cu barba albă, slut și sgripturos, și un cerb cu corne mari și cu trupul învelit în fășii de pânză de felurite fețe, care-l poartă în spinare.

Țipând, sărind, cântând, se duc amîndoi, în mijlocul unui alai sgomotos, prin tîrguri și prin sate, să colinde cu snove, cu glume, cu cimilituri, ademenind lumea, ce bucurósă le ese în cale. (1)

Alte-ori, doi flăcăi acoperiți cu țole sau cu sumane se pun unul îndărătul altuia, închipuind o vită ore-care. Cel dinainte poartă, ascunsă, o olă în cap, iar cel din urmă o codă de păr sau de cârpă, legată cu o sfóră de picior, ast-fel ca la cea mai mică mișcare să se ridice și să se cobóre. Peste dînșii încalecă un al treilea flăcău, cu un biciu în mână, care, sfichiindu-i sau dând din călcăe, îi mână prin sat, sărind și jucând. La cârciumă se opresc și cel călare, după ce cântă — în deobște lucruri foarte *ușurele*,—întrebă: dacă nu e nimeni mușteriu

(1) *Sulzer* pomenesce despre acest joc în «Geschichte des transalpinischen Daciens» (t. II, p. 403), spunând, ca și *Cantemir*, că el se numesce *Turka* și ar fi fost întocmit în vremurile vechi, din ură asupra Turcilor. Se pôte; noi însă credem că originea acestui joc, ca și a *Brezaei*, isvorésce din serbările dionysiace, în cari cântăreții erau străvestiți cei mai mulți în dobitóce, cum și din *Atellanele* romane — drame populare—a căroră sēmîntă ușor a putut fi răsădită în pămîntul nostru de către colonii și soldații Romanilor aduși după vremi. C'o fi avut când-va menirea de a-și bate joc de Turci și că s'ar fi numit *Turka*, din ură către dînșii, iar se pôte; dar să iea tocma. această formă și tocmai în vreme de érnă (epoca *Bachanalelor* la cei vechi) coincidența ar fi prea bătătoare la ochi.

Dionysie din Halicarnas povestescă, că, pentru a satirisa sau a micșorâ îngâmfairea generalilor întorcându-se triumfători din răsbóie, eră obiceiú rēmas din adincă vechime să se străvestescă căți-va, punendu-și pei de capră și căciuli lănoșe *țuguiale* pe cap, cari eșeau ast-fel înaintea lor și dedeau nota discordantă în mijlocul aclamărilor mulțimii. (Lib. VII, cap. 74).

Ore nu s'o fi numit *Turka* sau *Țurca*, din pricină că moșnégul cel slut poartă o căciulă *țuguiață*, lănoșă, o căciulă *țurcă*, *țurcănescă*, pe cap? Țic acēsta, fiind-că un asemenea joc există și la mocanii de dincolo, de unde ne-a venit forma căciulelor *țurcănesci*. Până ađi, în Moldova, copiii mai jócă *Țurca*, cu mingea, în care cel ce câștigă bate mingea *călare* pe cel ce perde.

Wilhelm Schmidt, în lucrarea sa «Das Jahr und seine Tage», (Hermanstadt 1866, pp. 2 și 3) ȓice, cu privire la acēstă datină: «Între jocurile de la Crăciun, un rol deosebit are și acela pe care Polonii îl numesc «*Taurul*», ori după cum îl numesc Români «*Turka*» (în limba Polonă *Turon*), în care cei mai adînci cunoscători ai mitologiei slave află pe *Taurul* cultului *mytraic* (de alt-fel *Tur* însemnăză taur în limba slavonă), ca

să-î cumpere calul, boul, măgarul de sub dînsul, pe care-l tot joca fel de fel, înşirându-î bunurile. Ceî de faţă se prind însă a-l ponoslui, căinând orî luând pe stăpân în bătaie de joc pentru o aşă *rablă* de vită, şi spusele lor sunt atât de crunte, în cât acesta, desnădăjduit—şi ca să scape *haramul* de gura lumii,—îl lovesce cu băta în cap până ce, spărgîndu-se óla, cad câte trei grămadă la pămînt, în hohotele de rîs ale tuturor. (1) Apoi intră cu toţi în cârciumă să *bea aldămaşul* peleî cel puţin, şi . . . petrec ca în vremea cea bună.

Dacă, pentru cercetarea obârşiei acestor datine, intrăm în adîncul tainelor vremii şi ale nămurilor din trecut, desluşim că ele sunt rămăşiţe ale ritului şi credinţelor religioase ale păgânităţii. Aşa, de pildă, este sciut că Indieni, Egipteni, Greci, Romani şi ohiar Slavi şi Germani cei vechi credeau că sórele eră un deû, care, în mersul său de un an, pe cer, trebuia să trecă, făcînd încunjurul lumii, prin douăspre-şce zodii (2), pentru a da lumină şi căldură.

Cât sórele îşi are faţa îndreptată asupra pămîntului, dîlele sunt mai mari, firea întregă trăesce, lucrădă, rodesce; cât însă şi-o întorce de la dînsul, întunericul iea avînt, ce e viu şi puternic se plăcă periciuni, nevoia şi grijele apasă mai greu asupra făpturii. (3) Când

---

simbolică desemnare a îndreptării pămîntului după raşele sórelui. Români din Transilvania au şi dînşii o legendă de Crăciun, în care se spune despre un légă de aur purtat pe valurile furioase ale mării de un *taur* cu córne de aur, şi pun în jocurile lor (de la Crăciun) pe acest taur, înfăşat de cine-va sub masca unei arătări fiorose, avînd cap de boi şi cioc de pasere, pe care-l plescăesce mereu, trăgîndu-l cu o sfóră ascunsă, şi e privit de toţi ca un fel de *mama pădurii*, mîncătoare de copii. Cine însă vrea să n'aibă témă de dînsa îi aruncă un ban când deschide ciocul. »

Care vrea să dică, presupunerea lui Cantemir nu eră tocmai întemeiată. Acestă datină, ca multe din câte avem, ne-a putut veni, cu influenţa religioasă, şi de la Slavi, precum multe ne-au venit, tot pe aceeaşi cale, de la Greci.

Amintesc iar că cerbul din *Turca* în Moldova póte să fie închipuirea unui personagiû din corurile bacchice. a deului Pan de pildă, care tocmai în cerb eră străvestit în timpul sêrbătorilor acestora.

(1) Acestă scenă a *Ţurcei* sau *Ţarcei* (cum o numia) mi-a fost povestită de d-l *Emil Costinescu*, ca o minunată amintire a copilăriei sale. Scena se petrecea la oraş ca la sat, în Moldova, unde a vădut-o d-sa de mai multe-orî reprezentată ast-fel.

(2) Cele douăspre-şce constelaţiuni, prin cari trece calea aparentă a sórelui într'un an, şi anume: *Berbercele*, *Taurul*, *Gemenii*, *Racul*, *Leul*, *Fecióra*, *Cumpăna*, *Scorpia*, *Săgetătorul*, *Capricornul*, *Versătorul* şi *Pescii*.

(3) Cele două *solstiţii* (adecă staţiuni ale sórelui): una de la *Berbercele* până la *Cumpăna*, cuprinde cele şese luni de primăvară şi vară, cari se ţin de emisfera luminată de mēdă-nópte a puterilor binefăcătoare; cea-laltă, de la *Cumpăna* la *Berbercele*, cuprinde cele şese luni de érnă, cari se ţin de emisfera întunecată de mēdă-đi a puterilor rău-făcătoare ale tórnei şi ernei.

însă, ajuns la capătul drumului său, ese el ca dintr'o prăpastie și se înalță privind iar în față pământul, atunci pare c'a înviat din nou și toate purced către o nouă viață împreună cu dînsul. Atunci serbaă păgânii *dies natalis solis invicti* (1); atunci aduceau ei prinose solemne lui *Saturn-Ianus* (bifrons), cel care privia în trecut și în viitor (sfîrșind și începînd anul); atunci lumea creștină așază ziua de nascere a Reînvietorului adevăratei credințe, a Mântuitorului de omeni!

De altă parte, zeii păgâni aveau pentru fie-care însușire a ființei lor câte o deosebită întrupare pămîntescă, și dar sorele, care aveau atâtea însușiri și, pentru deplina săvîrșire a anului, trebuia să treacă prin douăsprezece zodii, apărea sub numeroase înfățișări și îmbracă deci forma tuturor dobitoacelor ce alcătuiau zodiacul.

Drept aceea, cu prilejul serbărilor acestor zei, preoții ori cântăreții corurilor religioase se străvestiau asemenea dobitoacelor ce le erau înclinate, simbolisînd deosebitele lor puteri și însușiri, și jucau ast-fel în jurul altarelor, înălțându-le imnuri de laudă.

De la păgâni și mai virtuos de la Români, aceste datine au trecut la noi și s'au statornicit atât de adînc în năravurile poporului, în cât chiar după creștinisarea lui au rămas, firesce întru atât cât nu jigniau noua credință, nici dedeau o îndrumare protivnică înrîuririi și intereselor obșteștii oblăduiri.

Așa dar *Brezaea* și *Vasilca* în Țara-Românească, *Turca* sau *Țurca* în Moldova și *Cerbuțul* în Banat și în părțile Hațegului din Transilvania ar putea fi reprezentarea dramatică sau întruparea pămîntescă a sorelui, personificat ca zeu, în mersul lui prin zodiac, când la Crăciun înviează din nou și reîncepe anul, serbînd *dies natalis solis invicti*.

În deosebire *Brezaea* întrupază pe *Bacchus Briseus* (așa numit de la Brisa, un cap al insulei Lesbos, unde aveau un vestit templu și unde orgiile bacchice erau un cult local); de aceea, prin jocul, cântecele și purtarea cea fără de înfrînare, adevărește ea și acum străvechile ceremonii ale zeului, întrupat în lup, barză, căne, cocoș, ori alt dobitoc.

Vasilca este înfățișarea lui Joe βασιλεὺς, regele anului, avînd capul de mistreț—dobitoc ce-l era închinat—și purtînd la noi acest nume de la Sfîntul Vasile, începătorul lunii lui Ianuarie. (2)

(1) *Nork*, Biblische Mythologie des alten und neuen Testament's, Stuttgart 1842, t. I, p. 339.

(2) *Simeon Manguica*, Calendarul pe 1882, pp. 39 și 40.

Cerbuful este *Cervulus* din vécul de mijloc, împotriva căruia atâta timp au lucrat episcopatele Franciei, Germaniei, Italiei și Spaniei, dar în deșert, deși consfinția o legendă păgână a cultului mytraic. (1)

Turca este numai împerechiarea Brezaei cu Cerbuful, rămasă ca datină în Moldova de la Transilvăneni ori de la Poloni, la cari se păstrează întocmai și până astăzi. (2)

Printr'însă un nou obraz teatral se amestecă în jocurile poporului, obraz de om, menit, prin înfățișarea-i pocită și prin posnașa împerechiare cu un dobitoc cornorat, să nu stărnescă numai risul, ci în chipul lui de a fi să deștepte mintea celor dimprejur și să-i siléscă să cugete.

Bêtrânul flecar, ghebos și urît se asemănă—ca o icônă bântuită de vremuri—cu moșnégul *Dorsellus* din Atellanele romane, purtând ca și dînsul aceleași ponóse și dând același prilej de veselie și de șăgi.

Insușindu-și ast-fel vieță și mișcare nouă și apropiându-se de firea și ființa omenéscă, datinele și jocurile populare au făcut, fără să scie, un pas înainte în lumea teatrului.

De acum încolo, priveliștea dobitócelor cuvîntátóre nu mai e de ajuns poporului, înfătoșarea gârbovului unchés îl lasă rece. Doruri până atunci necunoscute se înfiripéză într'însul. Spre tinerețe, spre sóre, spre iubire, spre fapte de bărbăție, îl pórtă lăuntrica rîvnă, așa că din firele tainelor sfinte, din cele mai scumpe odóre ale credinței, își va făuri el datine noué, ca pe deplin să se măguléscă tótă rîvna și avînt prielnic de curăție și de înălțare să se dea sufletelor.

Êrna, când stinsă-i vraja codrilor și a câmpiei, când troenite-s cărările și în patru pereți ai cămării se sbate gândul fără de tovarăș, omul e mai cu plecare să-și cate de suflet. De aceea, fie datină, fie îndemn mântuitor, dă el Crăciunului prinosul cel mai ales al slăvirilor sale de creștin.

În deosebi împrejurările, de cari a fost încunjurată nascerea lui Christos în staulul de la Betleem, au darul de a-l însufleți și de a-l pune în mai strînsă legătură cu Cel de sus.

Dar omul, neputincios de a făuri — fie chiar întru atingerea unui ideal — ceva desăvîrșit, a căutat, fără de încredere par'că în ce nu putea pipăi, să dea forma sa vremelnică și peritóre celor de-apururea neîntrupate însușiri.

(1) *Du Cange*, Glossarium mediae et infimae latinitatis, Paris 1840--50, sub «Cervulus».

(2) *Wolf*, op. cit., ad verbum.

De aceea religiile păgâne aveau atâtî Dumnezeui câte temeuri puse ele descoperi făpturii, iar religiunea creștină întrunî, urmându-le pilda: puterea, simțirea și mintea, — isvor și sprijin la toate, — într'o singură ființă unică, deși din trei fețe întregită.

Pe cea mai blajină dintre ele, pe dulcea simțire, cea mai apropiată de firea pămîntescă, o întrupă în om, pentru săvîrșirea minunilor ce aveau să mântuiască lumea.

Christos dar, care a suferit prin ómenî și pentru ómenî, Mântuitorul păcatelor și Propovăduitorul adevărului, e sărbătorit de biserică prin pompe strălucite și prin mistere sfinte, întocmai precum în templele păgănesci se sărbătoria Bacchus, deū al durerii și al bucuriei, prin pompe mărețe și fum de la jertfe și cânturi de laudă.

Scopul e același, aceleași aprópe serbările; numai pe pămînt s'aū prefăcut cugetele și tăria credinței, odată pārgkie a omenirii, astădî e mlădiósă ca o ramură slabă.

Invățătură nouă cu năravuri curate, credință statornicită pe cele mai largi temelii de morală și de iubirea aprópelui, legea creștină se ridică totuși la început împotriva pompelor, serbărilor și datinelor păgâne, «zămislite din eresuri și idolatrie, închinare desfrului și plăcerii!» (1)

Când însă, după lupte crâncene, după jertfe nenumărate și cumplite suferințe, ajunse ea lege a Domnilor și a noródelor, când tronul ei se ridică strălucit alături de tronurile împărătesci, când biserica simți nevoia de a răspândi și a înrădăcină în minți și în inimi cunoștința și dragostea înțelepciunilor sale, — fu silită să întrebuinteze și dînsa serbări și ceremonii arătóse și impunetőre, ca mijloc de propagandă.

Mărginite numai la săvîrșirea slujbelor sfinte orî la desfășurarea formelor din afară ale cultului, ceremoniile aceste n'ar fi avut puterea de a înfrână poftetele, de a sfărâmă îndoelele, de a purtă cu isbândă «cuvîntul adevărat» până la marginele lumii. Deși fiică a lui Christos, biserica n'ar fi avut darul, dat lui Christos numai, de a sătură cu cincî pānî și doî pesci o glótă de cincî mii de ómenî.

A trebuit să se întórcă dar la pilda trecutului, să-și făurască mijlóce nouē de înrîurire și, din datinele orî pompele ritului păgănesc, să-și alégă pe acele ce aveau mai multă apropiere de sfintele ei însușiri și așezăminte întru acésta.

Înțelegēnd, prin urmare, că înfățișarea dumnezeirii în chip uimitor

---

(1) *Tertulian*, *Apologist*, cap. XV.

de măreț, minunile cu firea lor neînțelăsă și tainele cu farmecul lor vecinic tînăr aŭ robit în tot-deauna sufletul omenirii, plămădi fapte și împrejurări lumesci cu esența nemuririi divine și dete credincioșilor spectacole atît de răsturnătore dreptului legămînt al judecății cu credința, în cît, pentru a zădărnici orî-ce răsvrătire din parte-le, făcû din apriga poruncă: *crede și nu cercetă*, o lozincă de mîntuire!

Când hierofanții, magii, augurii și pontificii se perdură în adîncul vremii, preoții, archiereii, cardinalii și patriarhii creștini, în chlamide mai strălucitoare și în fața unei mulțimi pôte mai luminate, jucară drame și mistere religioase, tot pentru a mișcă, a cârmui și a stăpîni obștesca suflare!

Atuncî se concretisară în chip teatral faptele și întîmplările de căpetenie ale vieței lui Isus; atuncî, în biserică, se înfățișară, ca pe scenă, patimele Mîntuitorului; atuncî *Ezechiel* tragicul compune (vécul II) drama lui Moise, *Sfîntul Grigorie Nazianzul* serie (vécul IV) drama sa *Χριστὸς πάσχω* și în leturghie se alcătuesc *dialoguri*: preotul cu diaconul, și *trialóge*: preotul, diaconul și corul (adecă poporul), luând fie-care cuvînt în cursul slujbei divine.

Se reîncep procesiunile, danțurile, ceremoniile sfinte întru pomenirea martirilor, împrejurul mormintelor, la sieriile mîștelor de sfinți; cântecele se aud iar la praznice, la nunți, la sêrbători; Crăciunul, Bobotéza, Pascele și alte dîle marî ale anului se serbéză cu pompe strălucite.

Bisericile creștine din Egipt și din Galia prăsnuiaŭ de timpuriŭ nascerea Domnului. De la dînsele, datina trecû la biserica apusénă și apoi la cea din Răsărit.

Ceremonia acésta se puse în leturghie la «cetania» din Evanghelia lui Mateiŭ «cu buna vestire», întroducêndu-se tot odată în oficiul bisericesc și închinarea păstorilor. Se făcû un pas mai departe: *se repesintă* chiar *Nascerea Mîntuitorului*, așezându-se în dreptul altarului o ieslă, la care cei «trei Crai de la Răsărit» veniaŭ să se închine și să aducă daruri.

Din «antefónele și responsoriile», ce se sâvîrșiaŭ încă din secolul VI, răsări cu încetul *dialogul*, însoțit de cântecele dintre păstori și ingeri; iar Regele *Irod* fu mult mai în urmă întrodus în aceste mistere. (1)

Cu rînduiala acésta, *jocul misterelor* fu primit în biserică.

În vécurile VIII și IX călugării și călugărițele (dintre carî una *Hro-*

(1) *Gaster*, Literatura poporului român, ed. 1882, partea II, p. 491.

switha (1) din mănăstirea Gandersheim scrise 6 drame teatrale, pe atunci în mare vază) jucau la mórtea celor mari sau la aniversarea sfinţilor adevărate drame funerare.

Scena, pe care se reprezintă, în asemenea împrejurări, acele drame, se ridică pe un *pulpitum* (2), ca să fie în vederea tuturor.

Preoţimea sta în altar, nobilii cu familiile lor aveau locuri osebite în galeriile de sus ale *naosului* bisericeii, galerii foarte bogat împodobite cu covóre, cu stofe, cu perini de mare preţ, bătute cu fir de aur şi cu petre nestimate; jos în mijloc steteau comişii, militarii şi suitele senioriale, pe când glóta poporului se îndesă pe laturi: bărbaţii la drépta, femeile la stânga. (3)

În adîncul mai tuturor originelor sunt două elemente: un element nou şi spontan şi un element tradiţional.

În originea teatrului modern, principiul activ şi novator aparţine creştinismului şi bisericeii; cât despre elementul tradiţional, el trebuie căutat sub pulberea teatrului antic. (4)

Aşa Teofilact, Patriarchul Constantinoplei, instituî către anul 990 spectacole religioase cu caracter teatral, în scop de a da o direcţiune

(1) *Hroswitha*, călugăriţă care se numia singură: glasul puternic de la Gandersheim (Braunsweig), a compus legende simple dar energice, legende pline de simţămînt creştinesc, de sciinţă şi de barbarie tot de-odată.

Mănăstirea Gandersheim, una din cele mai vestite în suta VIII în Germania, eră şi cea mai veche. Bolţile ei înalte şi largi, de pétără săpată şi împodobită cu ornamente în genul arhitecturii franco-romane, purtau pe ziduri picturi sfinte, cari, în colorii şterse şi cercuite cu aur, străluciau, luminate de raşele ferestrelor strîmte, cu gémuri gróse, rotunde şi multicolore, în cercevele de plumb. Ruinele lor au durat până în vécul trecut, fiind marture la cele mai pióse cum şi la cele mai mişcătoare scene de patimă ale Mântuitorului, puse în acţiuni dramatice de călugăriţele mănăstirii.

Iată lucrările Hroswithei, care până la *vîrsta de 23 de ani*, când se călugări, cunoscuse lumea, plăcerile şi pasiunile ei, — într'insele ea căută să facă elogiul curăţiei trupesci şi sufletesci —: *Gallicanus*, *Dulcinius*, *Callimach*, *Abraham*, *Paphnutius* şi *Sapientius* dau pilde despre luptele dintre amor, plăcere şi datorie şi fac pe eroii sau pe eroinele lor să caute scăpare în mórte mai bine decăt să-şi calce pe conştiinţă şi să-şi pângărescă trupul.

(2) Un fel de estradă aşezată între altar şi naos, care se păstrează şi până ađi în bisericile noastre.

(3) În museul naţional din Praga şi în cel de la Louvre din Paris, sunt mai multe tablouri, înfăţişând jocul misterelor în vécul de mijloc. În ele se recunósce minunat de o parte acţiunea călugărilor-actori, de alta rangul şi poziţiunea spectatorilor, după cum ocupaú locurile arătate mai sus.

(4) *Chartes Magnin*, *Origines du théâtre moderne*, Introduction, p. XIV.

creștină înclinării ce dovediă mai ales poporul de pe la sate către datinele și deprinderile jocurilor păgâne.

Biserica făcù apel la închipuirea dramatică a apostolilor săi. Se instituîră *ceremonii figurative*, se înmulțiră procesiunile, se creară și se strămutară de la un loc la altul mōștele sfinte mai cu rîvnă decît nicî odată, în fine se întroduse în cultul religios nisce oficii, cari erau adevărate drame, ca: *Praesepe* sau *Ieslea* la Crăciun, ca *Stéua* și *Cei trei Regi* (din care aū eșit *Vicleimul* și *Stéua*); ca *Mormîntul* și *Cele trei Marii* la Pasci, când sfintele femei erau represintate de trei călugări cu capul acoperit cu mantiile lor — *ad similitudinem mulierum*; ca *Înălțarea*, când, une-orî la tîmpla, alte-orî la galeria din afară a bisericeî, se vedeă un preot înfățișând pe Christos înălțându-se la cer.

Ceremonii în adevăr mimice, a căror ortodoxie fu recunoscută printr'o bulă a Papei Inocentiu III. (1)

În vécul X, unele vieți ale sfinților, unele legende monachice, orî fapte de ale pusnicilor erau puse în scene și jucate de călugări pe la răspântiile drumurilor. (2)

În sutele XI și XII, drama eclesiastică ajunge la apogeul său. La dîle mari, ea se desfășură mărétă în bisericî, atît prin bogăția și strălucirea vestmintelor, cît și prin minunatul ajutor ce-î dădură musica și artele plastice.

Adesea, aceste spectacole se sfîrșiau cu reprezentațiuni vesele, cu danțuri comice și sglobii, cari se întindeau din altar, prin naos, până în tinda bisericeî și până chiar peste mormintele de primprejur, dând ast-fel pictorilor idea faimosului *Danț macabru*, danț de femei și de bărbați, în care mórtea făceă să salte ființe de tótă mâna: regine și arhiepiscopi, curtesane și cerșetori. (3)

În suta XIII, drama eclesiastică luase atît avînt și lumea prinsese atîta gust de dînsa, în cît începù să fie jucată și de comunități laice, cari întrebuintau, cu mai mult folos pentru public, limba populară în locul celei latine, întrebuintate de preoți.

Drama, de atunci, nu mai fu exclusiv hieratică, *trubaduri* fiind cei dintâi cari părăsiră ritul eclesiastic, pentru a representă fapte din vieța ómenilor. Unul dintr'înșii, *Adam de la Halle*, reproduse chiar scene populare ale timpului, petrecute în cârciumi între bărbați beți,

(1) *Charles Magnin*, loc. cit., p. XIX.

(2) *Les confréries de la Passion*.

(3) *Charles Magnin*, ibidem, p. XXII.

femei destrămate și bătauși cartofori. Trubadurii sunt ast-fel inițiatorii teatrului modern și părinții comediilor de năravuri. Prin mijlocirea lor, limba vulgară a poporului ajunsese să fie idioma obicnuită a teatrului. (1)

Din Francia, drama religioasă trecu în Germania, și de acolo în totă lumea.

Incetul cu incetul, mirenii înlocuiră însă pe preoți în aceste reprezentațiuni.

Afară de breslele de meseriași și de cetele diacilor judecătorești (2), cari până în vécul XVI jucară, fie în salele municipalităților, fie pe piețele marilor orașe ale Europei (3), se înjghebară trupe de actori, cu cari drama bisericească, comedia și farsa poporală pătrunseră în castelele feudale, în sate și în orașe.

În unele localități țeranii luară chiar obiceiul de a juca ei înșiși misterele sfinte.

De atunci, patimele Mântuitorului se represintă, la câte 4 ani, cu multă pompă și cu un mare simțemint de realism, de către locuitorii satului Oberamergau (Bavaria), și se păstrează datina acésta și în alte sate din Germania.

Așa dar *preoții*, dând jocurilor și datinelor păgânesci formă neprihănită și îmbinare cu temeiurile legii creștine, făuriră *drama religioasă*, căreia musica îi dăruî glas fermecător, mimica însuflețire și fală, artele podôbe scumpe și temple frumoșe.

Unéltă puternică de înriurare, ea aveă să uiméscă vreme îndelun-

(1) *Alphonse Royer*, *Histoire universelle du théâtre*, vol. I, p. 130—139.

(2) *Les confréries des métiers. Les clercs de la basochie.*

(3) În *Beihefte zum Centralblatt für Bibliothekswesen* XV, găsim că *Jesuiții* au fost de la început zeloși cultivatori ai dramei cu subiect religios ori lumesce, începând de la anii 1570—1761 și 1773, în provinciile Ordinului de la Rinul-de-jos și anume: Aachen, Bonn, Düren, Düsseldorf, Emmerich, Essen, Hadamar, Hildesheim, Jülich, Koblenz, Köln, Koesfeld, Meppen, Münster, Münstereifel, Neuss, Osnabrück, Paderborn, Ravenstein (Mission), Siegen și Trier. Aceste drame, cari, după «*Ratio studiorum societatis Jesu*», nu se puteau reprezenta decât rar și numai în limba latină, fură—după trebuința din ce în ce mai urgentă ce se simția de reprezentări teatrale—produse și în limba poporului, nu numai la începutul și sfirșitul anului școlar, ci și în onórea nobililor patroni, la aniversările unor însemnate evenimente, precum și la sêrbătorile bisericesci. Bucățile ce se puneau în scenă (mai multe sute la număr) erau întocmite în mare parte de profesorii de poetică și retorică, cari le produceau în școlă ca modele de cetire clasică sau ca exerciții scrise de stil literar. Pe lângă cele date acum la lumină, mai sunt încă multe altele închise în bibliotecă și archive neputând fi încredințate tiparului fără de o prealabilă învoire a censurei înaltului Ordin.

gată închipuirea credincioșilor, înfățișându-le în icône vîi minunile faptelor lui Isus.

Teatrul se întorcea ast-fel la străvechia formă teocratică, iar scena lui se ridică în Sf. Sofia, în Sancta-Maria-Maggiore, în biserica Sfinților Apostoli din Strassburg, în Sfîntul Petru din Roma, în mănăstirile Corbiei și Castiliei, la Gandersheim și St. Alban.

Cei puternici și cei avuți, *regii* și *nobili*, îi împrumutără strălucirea și fastul, însușindu-și vreme îndelungă dreptul de a se bucura singuri de minunățiile, atât de plăcute, cu care-î desfătă. Ducii Normandiei, ai Bretoniei și Burgundiei, castelanii și alți de însemnătate baroni feudali îi deschiseră cu mîndrie porțile palatelor și castelelor; iar la serbările Regilor Franciei, Angliei și la Curtea Imperatorului Germaniei, glasul ei duios răsună cu mult mai presus decât fanfarele ceremoniilor.

Cei *mulți*, cei ușurei la cap, dar cu inimă bună, cei cari rîd și plîng cu înlesnire și cari, altă dată, în circurile Romei, hotărau, cu o întorsătură de deget, despre viața și mîrtea luptătorilor, *glóta*, care a purtat în triumf de la colțul cel mai depărtat al Siciliei pe Arlechino și pe Pulcinella în trecerea lor *fra gli monti* la cei-lalți fii ai mamei latine, *poporul italian* fu cel dintîiu care, după pribegitele răsunete ale palatelor papale, unde drama își tiră mantia sa de purpură,—din piețele pe cari bufonii, saltimbancii și istrionii își umflau bucele, întetîind hohote cu strîmbăturile și păcălele lor,—suî la început pe podine strîmte de scînduri teatrul poporal, mai pe urmă adăpostit în palate mărețe, la strălucirea cărora comorile geniului omenesc aveau să-și verse cu mîna largă tot cuprinsul!

Cea mai însemnată dramă religioasă din câte a înfăptuit biserica creștină este fără de îndoială cea a *Nascerii lui Isus la Betleem*, care-și trage obârșia din Galia, unde de mult cîntările Crăciunului (les Noëls) se înălțau în limba vulgară, și din temple trecuse ca datină în popor. Introdusă de timpuriu în Germania, trecu de acolo, cu protestanții, în Ungaria și în Transilvania, unde se păstrează și până astăzi.

De la Sașii de dincolo, *jocul Iroșilor* și *Vicleimul* fură aduse la noi cel mult pe la sfîrșitul vîcului trecut, fiind-că nici Cantemir, nici Sulzer nu pomenesc despre dînșii (1), iar Kogălniceanu (2) arată că: «pe

(1) Cantemir scria *Descriptio Moldaviae* la 1716, iar Sulzer scria *Istoria Daciei transalpine* la 1781.

(2) Kogălniceanu, *Revistă pentru istorie, archeologie și filologie*, ed. 1882 t. I' p. 33.

la începutul véculei acestuia, Irođii erau ținuți în mare onóre», deci trebuia să fi fost un obicei cu totul nou.

Vicleimul înfățișează, prin cântări și prin fapte, ca vechile mistere bisericesci, împrejurările ce au urmat după nascerea Domnului și îmbracă la noi, pe lângă caracterul său religios, și unul lumesc, prin dojenile, poveștile și ocările—de multe-ori grosolane — îndreptate asupra relor din societate sau a celor rău nărași dintre omeni.

În cazul întâiu, este o adevărată acțiune teatrală, săvârșită de persoane având caracterul și înfățișarea acelorora între cari s'a desfășurat această dramă în Iudea, cu prilejul nasterii lui Christos.

În al doilea cas, Vicleimul e mai mult un teatru de păpuși, care cu *perdea* sau *fără perdea*, — adică cu sau fără cântar de bună cuviință la gură, — pe lângă povestea uciderii celor 14.000 de prunci, mai spune câte altele multe despre acele vremuri și mai ales despre ale noastre . . . . .

E noptea Crăciunului, zăpada cade în fulgi mărunți, gonită de vînt pe uliți, gerul cel sərbăd la față cată cu lăcomie prin gémuri la focul din vetre, la lumina ce umple casa de bine.

Iată-î cu toți, bătrâni și tineri, împrejurul mesei, ciocnind pahare cu sănătate și cu mulți ani! Bucuria deplină-î cu dînșii, vorbele duiose duc farmecul lor de la unii la alții, iar vinul vioiu bunătatea și dragostea în suflet le pune.

Ce fericiți sunt ei ast-fel, prietenii și rude împreună!

Și vîntul tot suflă afară, și cad mereu fulgi de zăpadă, și-î liniște, căci frigul a strîns pe tot omul pe acasă.

Dar glas subțiratec de cântec s'aude venind din răspântii și o cătă, la port și la umblet ciudată, de vremea rea nebântuită, înainteză purtând un *chivot* luminat, în préjma căruia scilipesc poleele și arme și fel de fel de podóbe.

Acum clarineta (1) își țipă cântecul ei cu putere și, la ferestre, capetele nerăbdătoare să vadă alaiul se zugrăvesc tot mai dese, cu cât el mai aproape pășesc.

Și cei de la masă se scólă grăbiți să nu pėrdă prilejul.

Moșnégul din capăt se ridică și dînsul, privindu-î; ușor își mângăie barba, cu ochii blajini un semn face și . . . . . minune, pe ușa

(1) Este sciut că la Grecii din anticitate corurile dionysiace erau însoțite de nise fluere, în forma clarinetelor de ađi, numite μοναόλος. Încă un semn de apropiere între acele datine și datina noastră a Vicleimului.

deschisă pătrunde mîndrul *Irod* și în urma lui ceta cu *Vicleimul*. (1)

Repede fie-care se duce la locu-î, căci Irod cu ai lui s'aû închinat de trei orî, iar pînă să se așeze după orînduială, unul câte unul prind a trece pe dinaintea ôspeților.

Iată bătrînul *Irod*, cu fruntea încrețită și înegurat la chip, purtând corónă colțorată pe cap, mantie roșie blănită cu alb pe margine, spadă la cósă și peptar de alamă galbenă pe pept.

După dînsul vine *Ofițerul*, sfetnicul lui, îmbrăcat ca soldații romani din vremea lui August;

Apoi *Cei trei Crai* sau *Magi*: Melchior, Baltazar și Gaspar (2), cu mantii lungi în felurite fețe, cu săbii și coróne în patru sau cinci colțuri pe cap;

Pruncul, între 12 14 ani, îmbrăcat cu haină lungă și cu capul gol;

Doi Elini (soldați), cu portul ostașilor romani; ei se așeză la drépta și la stînga lui Irod, ținendu-î pulpana mantalei.

Lângă ușa aû rămas numai: *Paiafa*, în vestmînt strîmt, împetecat ca al Arlechinului, în cap cu o chivără țuguiață, de vîrfurile căreia atárnă o códă de vulpe, în mână cu o bătă, la picióre cu clopoței, și *Moșul*, cu mască de bătrîn cu barbă albă pe obraz, în spate cu o mare cocósă, cu căciula întórsă pe dos. (3)

(1) *Kogălniceanu*, loc. cit., dîndu-și sémă despre *Irođi* sau *Vicleim*, ȑice: «Dascălii și Diacii, întocmai ca în Francia *les clercs de la Basoche*, erau învățatorii, zugravii, cîntăreții și chiar actorii, reprezentând *misterele religióse* ce pretutindenî aû fost începutul teatrului modern și din cari rămășițe ne sunt păstrate încă prin *Irodul* și *Betleemul* nostru, ce, din ȑiua de Crăcinn și pînă la lăsata secului (?), se plimbă pe stradele orașului și se represintă mai cu osebite de cîntăreții de pe la biserici. La începutul încă al acestui secol, *Irođi* erau ȑinuți în onóre mai mare. Fii boerilor celor mai înalți, îmbrăcați în haine de stofe aurite, mergeau la Curtea domnécă și la casele mari boeresci, de jucau scenele religióse.»

(2) În vechile texte latine ei se numesc: *Elemeh*, *Eleor* și *Elav*. Gaspar, deși din Persida, cum ȑice el, e însă negru la față. De la dînsul se vede că s'a luat obiceiul de a se da porecla de *Gaspar* ȑiganilor.

(3) *Paiafa* (Panniculus) și *Moșul* (Pappus) sunt persóne vestite în vechile *Atelane*, comedii satirice din țera Oscilor, pe cari tinerimea romană le întrodusesese în cetate și cari devenise mai tărȑi potrecerea favorită a poporului. Încă un semn de înrudirea *Vicleimului*, sau mai bine a jocului păpușilor (căci ei figuréză de-adreptul într'însul) cu datinele păgănesci. Ômenii aceștia sunt măscăricii cetei, cari se légă de trecetóri pe drum, alérgă după femeî, strâng banii și merg înaintea *Vicleimului*, prefăcându-se că se bat. În prima jumătate a vécului, pe lângă aceste persóne, mai erau un ginere și o mirésă, reprezentând pe Maica Domnului și pe Sfințitul Iosif, înlocuiți aȑi cu un Ture și un Arap, persóne mute,— apoi păpușarul cu lada cu păpuși.

Chivotul vicleimului l'au pus lângă perete, iar băeții cari-l pōrtă, clarinetistul și cei 4 fanarații au rămas afară.

Acuma sunt gata să începă: (1)

Irod (de pe jețul, pe care stă răsturnat, cu mâna pe sabie) întreabă pe ofițer:

Ce vești, de rău orî de bine,
Pot să aflu acum de la tine?

Ofițerul, plecându-se înaintea lui *Irod*, răspunde:

Că s'au prins trei ómenî străinî;
Călări pe cai,
Cari sunt filosofi și Crai
Din părțile Răsăritului
Și merg în țera Nazaretului,
Să se închine lui Christos
Ce se numesce Mesia . . . .

Irod dă poruncă să-i aducă pe câte trei.

Craii se înfățișează, i se închină și cântă:

O, Iróde, Impérate,
Te-a umplut de răutate
Zădărnicia lumescă
Și zavistia domnescă! . . . .

Apoi *Gaspar* iea cuvînt și spune:

Suntem trei Magi călători,
Crai, ca frații iubitori...
Din *Persida* (2) am plecat . . .

călăușiți de o stea, ce s'a ascuns în nori când au ajuns la Ierusalim,
prin care plimbându-se au întrebat:

Unde s'a născut, dicînd,
Un Craiu mare de curînd? . . .

Melchior, la rîndul lui, înaintînd, dice:

Că din prooroci aflînd,
Că se va nasce 'n curînd,
Mare-Impărat pe pămînt,
A plecat, ca să-l găsească,
Să i se 'nchine, să-l slujască!

---

(1) Textul vicleimului și al jocului păpușilor este împrumutat în substanță din volumul «Căntece populare» de *G. Dem. Teodorescu*.

(2) Adecă *Persia*. Prin *Persida* vor înțelege ei țările orientale, de alt-fel.

Balthasar îi mărturisește asemenea, că vine din Persida

Călăuzit de o stea,

Către Mesia, căruia, țice:

Să mă închin și eu,
Ca unuia Dumnezeu!

Irod îi taie vorba mănios :

Pasă la nemernicul,
C'am să-î închin eu capul,
C'un paloș tremurător!

Apoi îi întreabă mai departe. Vorba se înăspresce însă între din-
șiî atât, că *Gaspar*, punând mâna pe sabie, strigă :

Eu țin frinele Crăiei
În părțile Arăpiei:
Craiul Gaspar mă numesc
Și ca unui Craiă vorbesc! . . .

Iar *Irod*, trăgând paloșul, întâmpină dîrz :

Eu sunt Irod Impărat,
Pe cal am încălecat,
Paloș în mân'am luat,
În Vicleem am intrat,
Și din picior când am dat,
Pămîntul s'a cutremurat . . :

(Toți răpăesc din picioare în semn de cutremur)

Paî-spre-șee miî am tăiat:
Până la paî-spre-șee miî,
Tot prunci mărunței, copii,
Împreună cu Christos !! . .

Magii, așdind acestea, aruncă într'un glas tot felul de blesteme și
de rele prevestiri asupra lui Irod, până ce, scos din răbdări, *Irod*
chémă pe *Oșîter* și-î țice :

Iea pe acești trei Magi,
Și în temniță să-î bagî,
Și la muncă să-î ții,
Până or perî de viî . . .

Dar *Gaspar* cade în genuchi și se rógă cerescului Părinte să trimită

Asupra-Impăratului tunet,
Peste-Împărăția lui trăsnet,

Catran, smólnă și puciosă,
Palatul, ca să i-l ardă,
În Christos și el să creadă . . .
Dă peste el ciumă și rîe,
Opt ani să se cate cu leșie
Și să nu se mai lecuască,
Făr' de legea creștinască! . . .

Cei de față se mișcă înfiorați de asemenea gróză, iar *Irod*, spăimîntat, întinde mânele spre dînșii, ȑicînd:

Fraților! să dați ertare
Că am fost în turburare;
Căci în cugete curate,
Acuma vî dau dreptate . . .

Și cîu privire la Isus le spune:

Porniți, mergeți de-l aflați
Și'ntorcînd, mî însciințați,
Să merg să mî 'nchin și eû,
Ca unuia Dumneȑeû! . . .

Cei trei Crai pornesc cîntînd:

O tiranul crud Irod,
Înră 'n blestem de norod,
Nefind el bucuros
De nascerea lui Christos! . . .

Apoi es din casă împreună, iar afară se mai aud cîntînd, ca în depărtare, că aû adus sfîntului Împîrat (lui Isus) daruri cerescî:

Aur, smirnă și tîmîie,
De pomenire să-î fie
La tot nîmul creștinesc
Și în poporul românesc! . . .

Irod, frîmîntat de negre gînduri, 'se preumblă în sus și în jos, cîutînd în fața fie-căruia dintre ai sîi, ca să le cetască — par'că—gîndul; apoi oprindu-se de-odată, poruncesce răstit ofiȑerului să-î aducă:

Un prunc nevinovat,
De șapte ani și mai jos,
Prin el să afle pe Christos . . .

Pîna la întîrcerea ofiȑerului, cei rîmași cîntă: .

Minunea nascerîi lui Isus
În orașul Vitleem

Din fecióra Mariiam,
Din némul lui Avraam,
Din sémînța lui David,
De duhul sfînt zămîlisit . . .

Ofițerul intră cu pruncul, care ingenuchiază în fața lui Irod, punându-și mâinile la pept.

Irod îi grăesce cu blândețe:

O tu, prunc nevinovat,
Care gura-ți la minciuni
Nici c'aî întrebuințat . . .
Sciî tu să-mî spuî cu folos
De Mesia, ȓis Christos?

Pruncul, cu glas molcom, dar nu cu sfială, răspunde:

Sciû mult și de tôte,
Prea Inalte Împërate!

Apoi, după întrebările ce-î pune Irod, el îi povestesc viéta lui Isus pe scurt, sfîrșind cu ochii ridicați la cer, ca uimit de vedenia cea sfîntă:

Vii și morți va judecà,
Iar mare 'mpërăția sa
In veci sfîrșit nu va avé!

Irod: Ba da! Ba da!

Pruncul: Nu va avé!

Irod, supërat: Ba da, îți ȓic!

Pruncul, ridicând mâinile: Nu va avé!

Irod, înfuriat, trage paloșul și ucide pruncul, poruncind Elinilor

Luați dinaintea mea
Pe pruncul cel nerușinat,
Care într'atâta m'a turburat! . . .

Spăimântați, curtenii cîntă:

O, Iróde Împërate,
Te-aû umplut de rëutate
Zădărnicia lumescă
Și zavistia domnescă . . .

Dar *Irod* cade pe genuchî, cu fruntea plecată, ȓicînd:

O Ȑei aî Ȑeilor,
Aî Cărturarilor,
Aî Sadukeilor,
Ș'aî Fariseilor . . . .
. . . . .

Eû prin voi am cređut,
 Că stéua care s'a vėđut
 Pe capul meû s'a oprit
 Şi sceptru mi l'a întărit!
 Dar ea s'a oprit pe capul
 Luî Christos Nazariténul!
 O, Iróde, Iróde,
 Fălosule Impérate!
 Aî ajuns ciuca blestemului,
 Uriciunea pămîntului . . .

Şi sfîrşesce rugând pe ȑeiî luî păgănesci:

. . . . să mă 'ntăriţi
 Şi paloşul să-mî sprijiniţi;
 Ca din sėmînţa jidovėscă
 Vre-un Mesia să nu mai nască!

Iar cėta întrėgă cãntă: *Domnul stătù Craiû în țără!* închinându-se, ca la început, de treî orî înainte a celor aî caseî. Elinî pun jeţul la loc. Irod şi magiî, ridicându-şî în mănî pólele mantiiilor, aduc *chivotul Vicleimului* (1) în mijlocul odăiî; apoi de-oparte şi de alta rótă se fac toţi cotaşî, când păpuşarul se aşeză în dosu-î, aprinde în lăuntru lumina, — tóte împrejuru-î punėndu-le, — ca să începă *jocul păpuşilor*. Meseniî cată unul la altul zîmbind şi-şî spun vorbe de glumă la ureche. *Paiaţa* de-odată sare de la uşă, se plėcă inucalit la tótă lumea, apoi cu capul în sus, cu mijlocul frânt şi cu mănile aduse înainte, grăsesce — subţîând orî trăgănănd glasul:

• Ómenî bunî! Boerî d-vóstre! şi voi mojićilor de lângă mine!
 Daţi ascultare
 La acėstă împrejurare,
 Ce vė va pune în mirare;
 Că noi din ȑiua de Crăciun,
 Când creştinu-î mai bun,

(1) Acest *chivot*, înalt de un metru şi lung de unul şi jumătate, are înfăţişarea unei biserici, făcută din speteze de scânduri lipite cu hărtie unsă cu unt-de-lemn, ca să fie străvezie, şi împodobită cu zugrăveli arătând deosebite vederi din Betleem, şi anume: grădina palatului lui Irod şi parte din piaţa oraşului. În fund se vėd case, iar în grădina palatului stă Irod pe tron, încunjurat de ostaşi. Chivotul se luminėză cu capete de luminări de stearină puse în tuburi de tinichea. Păpuşile jócă, trase de sforî pe de-asupra de păpuşar. *Paiaţa* şi *Moşul Vicleimului* ieaû parte în vorbire; păzitorul întregului cuprins e însă o păpuşă, *Moş Ionică*, cu cojocul şi căciula întorse pe dos, înfăoşare a paznicilor de uliţi, cu băta în mână — ca în vechime la noi — şi precum sunt şi până astăzi *beccii* (strejarii de nópte) la Constantinopole.

Și până la Bobotéză
 Când e lumea mai tréză,
 De la mare și până la mic,
 Pe un ban alb, sau un firfiric,
 În *nouă* perdele o arătăm
 Și o cântăm,
 Ca să fie oglindă sufletului
 Și izbăvire tot răului;
 Iar dacă nu e cu prihană
 O arătăm și de pomană.
 Și dacă oți fi mulțumiți,
 Anî în delungă să trăiți;
 Iar dacă nu, să nu ne dați
 Afară, nici să ne alungați,
 Că nu-s dór păpușile vină
 Că lumea-i de șugubină,
 Nici Baba și Moș Ionică,
 Nici Ghindă, nici Moisilică,
 Orî Turcu și cu Muscalu,
 Ursóica și cu ursaru,
 Nici chiar Paznache și cu Marița,
     Nici bragagiul
     Orî iaurgiul,
 Cari se bat cu cobilița!

Moșul de-odată strigă răstit de la ușă, bătând cu bâta în scânduri:

Ci ca ho! móră stricată,
 Că te ieău boeri de spată
 Și te-aruncă în zăpadă!

Paiața, învîrtindu-se în loc și sunând clopoțeii de la picioare:

Priu! tiu, tiu, tiu, tiu, tiu, tiu!! (1) . . . .
 De acum gluma se îngroșă
 C'a vorbit și Moș Cocóșă!
 Dar d-vóstre ați audît
 Cele ce v'am grăit,
 Și dacă dați ascultare,
 Vreți acéstă împrejurare
 Cu perdea orî fără de perdea!
     Că pe legea mea,

---

(1) Așa strigă și Arlechino în farsele populare din Italia.

E orî cum frumos
Şi lumii de folos!

Priû! tiû, tiû, tiû, tiû, tiû, tiû! (1) . . .

Dar moşnégul din capul mesei îi face semn cu mâna să fio măsurat; aşă că, după două învîrtituri sgomotóse, Paiţa se astîmpără, uşile din faţă ale chivotului (2) se deschid şi *Moş Ionică*, cu un ciomag în mână, cu căciula şi cojocul întórsce pe dos, cse pe piaţa Vicleimului, strigând de două orî: *Bună dîmînce! la Moş Ajun!* De-odată sar *Paiţa* şi *Moşul Vicleimului* şi se ieaú la cértă şi la ocări cu dînsul, până ce şermanul fuge, dicîndu-le: *Nópte bună*, iar ei strigă după dînsul:

Să vii, când te-om chemă noi,
Haimana bătrână ce eşti!

Dar iată, purtându-şi pe umeri cobiliţa cu găleţile, că se ivesce *Iaurtgiul*, cu:

Iaurt! iaurt! rococo! (3)
Iaurt, cainac próspeţ! . . .

Auđindu-l *fala* lui *Moş Ionică*, îi cse înainte, vrënd să cumpere; el însă face glume cu dînsa, corëndu-í pentru «cotul de iaurt» treci paralo mărunte şi să o pupe odată pe frunte!? Decí se icaú la cértă şi fata intră în casă.

Nu trece însă mult şi din depărtare aude el strigând:

Bragă dulce,
Bragă rece!
Hai la bragă rece!
Cine bea de dor îi trece!

Ese decí *Bulgarului* în cale şi începe să-l batjocoréscă, de ce a venit din téra turcéscă la noi cu «poşircă în doniţă», să-í facă marfa lui de rîs?! Dé aici gură, ocări, încăerare, bătaie! *Moş Ionică* alérgă să-í despartă, dar es cu toţi îmbrâncindu-se!

Ah, dar cine vine aşă «foş, foş, cochetă, cochetă, ca o curcă bétă», dice *Paiţa*, zărind pe *cocóna Mariţa*, care decum îl vede îi strigă:

— Bon sor! musiiu Paiaşă! Bon sor!
— Bu jor, Madaramo, bu sor!

(1) Acéstă cuvîntare a *Paiţei*, pe care n'am găsit-o în culegerea d-lui G. Dem. Teodorescu, o sciú de la un bătrân din Focşani, Nicolae Verulescu, fost căpitan al Domnului Tudor, fost vîtaf de aprođi, mort acum câţiva ani călugăr la Dălhăuţi. Imi spuncă că o rostise el însuşi, făcënd pe *Paiţa* în tinereţe.

(2) Ridicat pe două scaune, ca să se pótă bine vedé jocul păpuşilor.

(3) Alusiune la fustele scrobite şi la malacóvele cocónelor, numite *rococo* pe vremea când se purtau.

îi răspunde *Paiața*. Urmăză între dânșii vorbă: dacă a vădută, dacă n'a vădută (*Paiața*) pe *Muscalul* ei, carele încă se ivesce la o răspântie, întindându-î brațele:

Zdrasti, balgogras Marița,
Că a ținut ulița;
Starsti pazarovă?

Scenă comică de dragoste, care se sfârșește cu declarațiunea Rusului: «paidi na pahot!» (1)

Bravo! Bravo! iacă și *Nea Ghindă Vinătorul*,
Care 'mpușcă cu mosorul,

dic *Paiața* și cu *Moșul* (vicleimuluî) de cum se opresce în mijlocul pieței bietul om zăpăcit, cu capul în toate părțile, cătând urma unui epure, pe care l'a luat în gónă. Vaî de dânșul ce-î fac măscăriciî amîndoî, până ce pif! paf! două focuri și culcă epurele la pămînt:

Măă! dar greu măi e gras,
Că-î dă untura pe nas!
De ce nu m'ajutași, mă *Paiață*?
Că-ți dăm și ție o bumbărăță!

dice mirat *Ghindă*, ridicându-l de jos.

Ba! s'o dai lui unchiu-těu
Mămăligarule,

îi răspunde *Paiața*, cam rușinat de păcălélă... și dă să plece, dar *ursarul*, de cum îl vede, îi cântă:

Meșterul de la Cojasca,
Pe linia rudarésca,
A venit cu Vasilca,
Frunușica,
Capăținósa,
Cracanósa,
Foloștinósa,
Sa jóce la Dumneahostra!

Apoi *Țiganu-î* jócă ursóica, care se trântesce de-odată jos, așa că *ursarul* începe a cântă pe *Paiață*:

Impestrîțatule!
Impelițatule!

---

(1) Alusiune reütăciósă la legăturile ce se contractău de către femeile de la noi cu *Muscalii* «călare pe ducă», cum li se diceă,--legături pline de zădărnici și de înșelăciuni prin urmare.

Gargaricitule!
Mi-ai diochiat ursóica!
Mi-ai fisticit Vasilca!

Dar *Moşul* vine şi-i descântă de deochi, ursóica se ridică, vrea să mai jöce, însă Țiganul, vöđënd că nu capătă nimic de la dînşii, plécă cu:

..... Vasilca hacasă,
Că de la hasta casa zugravită
Până la hasta casa varuită,
    Nicî nasturî pe teşilă,
Nicî mamaliga în hasta gură!

Paiaşa şi *Moşul* îl huiduiesc şi-s gata pe bătaie, când .... «marfă! marfă! mărunţuşurî!» dau peste *Ovreiul* cu boccéua plină cu fel de fel de lucruri, care, bun de gură şi slobod la făgăduială, îi rögă să-i dea voe să facă:

Un mititichi
    vânđărichi
Prin bălcui-aista mare,
Că dai la babă doi, trii cotă de stambă!

pe carî tot nu-i dă până la urmă, şi *Moş Ionică* îl iea cu băta la gónă!

Cine-s voinicii, carî, zornăind din pintenî şi bătënd cu paloşul în pămînt, vin din două laturî?

Turcul, cătând încruntat, întrébă pe *Paiaşa*:

Ne akît saer bre,
Saban, saer ocut:
Moscov bre, ioc vöđut?...

Şi *Muscalul* iarăşi:

Sdrasti brat!
Ochiî pe supat:
Cevă căldărî, tingirî de furat?...

Zărind pe ture:

Tureski... ibit... foi... mat!

Turcul îl înjură şi el, apoi trag săbiile, se bat, şi *Muscalul* retéză capul *Turcului*.

Şto! Assan?... ia glumit,
Dar la tine... murit!?

dice mirat Rusul.

«Aşa sunt *Turci*, boerule, mor numai de frica *Muscalului*», îi răspunde *Paiaşa*.

Dar *Moș Ionică* se obidesce amar asupra morții Turcului «în grădina Împăratului» și pornesce după popa Macare, «care dă *rasol* mai tare», să-l îngrope.

Dând să *ésă*, se lovesce în pept cu *popa* (cu epetrahirul de gât) și cu *dascălul* (cu o carte în mână), cari vin împleticindu-se de beți și cântând:

Fóie verde pómă córănă,
Leliță Ioaná!

Acì nu e lucru de glumă însă. Fac cu toții sfat în privirea mortului, căruia prind a-i citi slujba de îngropăciună, chemând pe *Stan Lopătarul*:

Să vie numai decât,
Să-î facă o grópă până la gât.

Apoi aruncă pămînt peste Turc, cântându-i cu toții:

Dumneșu să-l erte
Cu trei póme ferte
Și cu una móle,
Să nu se mai scóle! . . .

Și așa rămâne *Moș Ionică* singur! Atunci, cu glas drăgăstos, se rógă de «*Moșicu* și de *Păețica*» să spună:

Cu respect și cu înțeles,
La boerî și la cocóne,
Că nu mai sunt păpuși
Cu mănuși,
Cu ciobote încălțate,
Aruncate după spate,

și că e numai *Moș Ionică* cu *rěsbăbuica* lui *Ilineuța*, ce vine, de,

Să céră dar
Pentru *bietul păpușar*,
Că de rebegit
A cam răgușit

Și ar vreă să facă gargară de prune tomnatice!....

Deci *Baba* înaintéză cu mâna întinsă, ȓicēnd:

Miluiți-mē, măiculiță,
Cuconași și cuconițe!

Moșu-î spune să céră mai cu inimă și o îndēmnă:

. . . Cere habo, cere,
Că-ȓi trebuie ristic pentru sprincene.

Cere o rublă mai bună,
Pentru brănișorul de lână.
Îți mai trebuie câte un ban,
Ca să-ți cumperi suliman ;
Că eu îl plătesc cu-un zlot,
Și mi-l dai pe-o falcă tot,
Și nu știu cum naiba l'ai dat,
Că și falca ți s'a crăpat! . . .
Cerc, că-ți trebuie, o leiță
Pentru foiță,
Două
Pentru ouă,
Treî
Pentru ardeî,
Patru
Pentru tat'teî,
Cinci
Pentru opinci,
Şese
Pentru o basma de mătase,
Şapte
Pentru o vacă cu lapte,
Opt
Pentru un malaiî copt,
Nouă
Pentru o cloşcă cu ouă,
Dece
Pentru un purcel rece!

Și baba cere mereî, adăogînd sub amenințările și ispita moșului:

Dați babeî, dați,
Vě'ndurați
Și-î dați,
Că de Moșul nu scăpați!

Iar gologaniî, paralele mărunte, baniî bătui sboră din jurul mesei în căciula Moșului, pe cînd băeți ridică din nou chivotul, păpușarul își adună păpușele, Irod cu ai lui, după ce s'au închinat de trei ori, pășesc țanțoși pragul afară, unde, fanaragiiî aprîndînd luminele și clarinetistul reîncepîndu-și cîntecul, pornesc cu *Vicleimul* (1) mai departe!

---

(1) De pe vremea Grecilor se întrodusesse la noi un fel de Vicleim, — mai mult un fel de farsă populară, — numit *Hagi-Iavat*, care, tot ca Vicleimul, jucă prin case,

Fără îndoială, că între *drama Vicleimului*, cu înalte învățături, cu pilde alese, cu adevăruri sfinte, și *jocul păpușilor*, plin de glume sărate, de vioiciune neocolită, de îmboldiri grosolane, nu este nici o legătură și, dacă ele se produc împreună, tot străvechia înrîurire a datinelor *dionysiace* trebuie să fi mijlocit această apropiere, căci într'însele numai sbucniau de-odată: lupta crâncenă a patimelor, despicarea adîncă a tainelor și mișcărilor sufletesci de o parte, cu hohotele veseliei nebune, batjocorirea fără friu și schimonosirea făpturei și năravurilor omenesci de alta. «Moșul» și «Paița» — înfăptuiri vii ale acestor în-sușiri — n'ar găsi alt-fel loc alături de Irod Împăratul, care nici trebuință n'are de dinșii, nici ei, pe vremea celor atunci petrecute la Betleem, nu aveau ființă pe lume.

Ș'apoî această împreună lucrare a «misterului religios» cu «misterul lumesc» consfințește marele adevăr, că teatrul nu pōte fi credinciosă icōnă a lumēi, dacă nu înfiripēză binele, rēul, bucuria și lacrimile tot la un loc.

Teatrul păpușilor e vechiū de cānd lumea.

A fost de ajuns ca un meșter dibaciū să scobēscă în lemn, orī din clisă mōle să facă trup asemenea lui-și, pentru ca poeții, în rīvna lor de însuflețire, să-ī dea cuvīnt, musica și danțul să-ī mlădieze glasul și pașii, iar curcubeul să-l împodobēscă cu strălucirea rașelor sale.

De atunci, tot ce nu se putea arătā prin fapte, nici spune din viū graiū, fu ertat să se înfățișeze și să se rostēscă de către aceste minunate ființe, carī sufēr, cāntă, jōcă, trăesc ca noi și pentru noi, și mai mult decāt orī-cine cinstesc adevērul!

Venite de vreme îndelungată în țērile nōstre, unīi dīc de la Turcī, alții de la Nemți, ele aū fost pānă mai dēunāđi cunoscute sub numele de *Karaghioz-perdē* (1) și aū avut pururea darul de a face pe popor să rīdă și să petrēcă cu nāsdrāvāniile lor. (2)

orī prin localurī publice, scene din viēta de tōte dīlele, fōrte comice, atāt de comice chiar cā împingeaū lucrurile pānă la obscenitate. Actorīi acelor farse īndepīniaū — ca în străvechile atellane și în dramele satirice ale anticității grecescī — rolurile lor cu o lipsă atāt de mare de *decorum* și de *bună-cuviință*, în cāt eraū un adevērat scandal pentru morala publică. *Hagi-Iavatul* a dispărut odată cu īntroducerea teatrului la noi.

(1) *Karaghioz* e ca *Guignol* la Turcī. Originar din Persia, el arată isprāvile lui *Kōcel-Pehlivan* (luptătorul chel), un tip popular în părțile Iranului.

(2) Ōmenīi cei mai īnsemnați aū avut o deosebită slābiciune pentru aceste păpuși: *Platon*, *Aristotel*, *Horățiu*, *Marcu-Aureliu*, *Galien*, *Tertulian* la cei vechi, iar la modernī *Cervantes*, care făcū în păpuși tōte personagiile lui *Don Quichotte*, *Shakespeare*, care mai tōte dramele și le jucă singur pe un teatru de păpuși, *Molière*,

Prin bâlciuri, pe piețe, prin casele mari și mici, își purtau ele rostul gălăgios și înghimpător, așa că nu e mirare când — după pilda celor din Rusia și Polonia, unde până ađi misterul nașcerii Domnului e jucat de păpuși,—s'au lipit de Vicleem și au rămas aceleași în graii și în mișcare.

Jocul păpușilor a fost o petrecere plăcută chiar în palatele Domnitorilor țeri, după spusa unui martor ocular din vremea Fanarioților.

Acestă privește turcescă, pe care Grecii — ca să ne fie nouă pe plac — o numiau *operă* (?), este un fel de joc de *marionete* și se săvârșese ast-fel:

Se face întunec într'o odaie (dacă e noapte atât mai bine), se întinde într'un colț un cercel subțire de pânză, se pune în dosu-i o masă și se luminează acest colț ast-fel închis cu câte-va luminări.

În acest îngust cuprins se așază un singur *céuș*, cu păpuși făcute din mucava, ori din cărți de joc, ale căror mădulare se mișcă prin sfori. Céușul, după aceea ce are de arătat, ia pe fie-ce păpușă la rîndu-i, de o plimbă și o mișcă pe masă, însoțind mișcărilor ei cu vorbe valache, grăcesci, ori adesea turcesci, așa că cei din întunec le văd umbra jucând pe pânză și aud cuvintele, rostite ca de ele însele (1).

Dar ceta Vicleimului găsește venindu-i în drum o altă cetă, purtând mișcătoare de-asupra-i o *stea* cu podobe de zugrăveli și de lumină (2).

---

care-și făcu chipul ca păpușă în rolurile lui Masquarille și al Avarului, *Pope* poetul engles, *Swift* romancierul, aticul scriitor *Hamilton*, ironicul *Voltaire*, marele *Goethe*, care trimitea, împreună cu flori de iasomie, câte o păpușă ca dar începător damelor lui iubite, *Lord Byron* și bătrânul *Béranger*, al cărui cap alb cu plete lungi se vede în fie-ce după amădă în Câmpiile Elisee, la Paris, alături de al copiilor (cari îl priveau cu respect și-l ascultau vorbele cu dragoste), în fața vre-unui teatru de Guignol. Ce să mai ăicem despre *Regina Victoria* a Angliei, care-și păstrează până astăzi, într'un dulap anume, toate păpușele, de când eră mică!

(1) *Sulzer*, loc. cit., pp. 402, 403.

(2) *Stéua* e o instituție curat religioasă a creștinismului, menită a răspândi legenda nașcerii Domnului, și nu are ca Vicleimul amintiri sau legături cu instituțiile asemănătoare păgănesci. Ea porcede de la data nașcerii lui Isus, pe care a prevestit-o și către locul căreia a călăuzit pe cei trei Crai sau Magi.

Făcută în cinci colțuri, din speze de lemn subțire, învelite cu hârtie colorată pe margine, stéua are la mijloc zugrăvite ieslele, în cari, încunjurat de lumină, stă pruncul Isus, având la picioare închinându-i-se pe Magii aducători de aur, smirnă

Eșind încet din întunec, pare că alunecă singură prin văzduh, «călăuza celor trei Crai de la Răsărit», iar cântecul copiilor, ce o însoțesc, răsună duios în depărtare, ca glasul de prevestire al unei neasemănate minuni!

Cine primesce *stéua* frumoasă
și luminosă,
Cu colțuri multe și mărunte,
De la nascerea lui Christos dăruite!

ȋic ei, apropiându-se; iar când fură față în față, Paița sărind înainte răspunse:

—Noi poftim, *stéua* frumoasă
și luminosă,
Și o poftim să ni se închine de trei ori,

căci altmintrelea . . . o fac țandări . . . și ridică bâta amenințătoare, «a să-și întărescă cuvîntul. (1)

— Plecați-vă, mocofanilor, le strigă Moșul, nu vedeți voi pe Irod Impărat, pe Craii de la Răsărit, pe Prunc și pe Ostași? Cine sunteți voi, să treceți cu semeție fără să vă închinați lor?!

— Inchină *stéua*, că daă . . . țipă Paița

Céta cea mică stă la sfat. Ei sunt căți-va, cei-lalți sunt mulți . . . n'aă ce face . . . ș'apoi bâta Paiței ridicată în sus le dă fior. Cu ochi galeși privind decă *stéua* lor cea frumoasă și luminosă, o plécă de trei ori înaintea chivotului cu Vicleimul, pe când cel mai în vîrstă dintre ei ȋice:

Noi suntem cei curați,
Cei curați și luminați . . .
Iată *stéua* v'o închinăm
Dar robă vouă nu ne dăm! . . .

Și dau să trecă pe alături mai departe.

și tămăie.—Pe colțuri sunt chipurile lui Adam și al Evei, primind merul de la șérpe în Paradis, și alte mici scene din Istoria Sfîntă.

Căntecele de stea, culese și prelucrate de Anton Pann, sunt întocmite întru povestirea și lauda nacerii Măntuitorului său cuprind deosebite apologii ale religiei noastre.

(1) Este tot-deauna cértă mare între cei cu *Stéua* și Vicleimul asupra întăietății lor. Cei cu *Stéua* ȋic, că ei trebuie s'o aibă, fiind-că ei represintă instituțiunea religioasă în tótă curăția ei, pe când cei cu Vicleimul pretind că, avënd pe Irod, pe cei trei Crai și pe Prunc cu dînșii, ei sunt mai mari, așa că puterea numărului covîrșind pe cei-lalți, *Stéua* trebuie să li se închine de trei ori, alt-fel sare Paița și o sparge. De multe-ori Vicleimul umblă cu *Stéua* împreună, când vrea ca spectacolul să fie mai bogat și partea religioasă mai dezvoltată decăt cea-laltă. Atunci ordinea spectacolului este: Incepe *Stéua*, apoi vine Vicleimul, fără părțile comune din cântecul Stelei, după acésta la sfîrșit jocul păpușilor.

— Nu așa, băeți, dice atunci Irod, eșind din umbră, voi sunteți călăuza Magilor, voi să mergeți înainte, noi om călcă după voi, că la Vicleim e dat să mERGă Stéua . . . și ce-om câștiga, om împărți . .

— Impărțela Domnilor orî a calicilor, luminate Împărate, întreabă Moșul.

— Impărțelă dréptă, răspunde Irod, și acum cântați cu inimă, ca să v'audă boerii.

Cetele amîndouă s'au împreunat și Stéua se întorce înapoi, pășind în cap, după dînsa Vicleimul, luminat de felinare, la urma tuturor vin păpușarul și clarinetistul, care bucuros că nu-î mai îngheță degetele cîntînd, își aprinde o țigară și umblă cu mânele în busunar.

Iar băeții de la Stea, cu Paiața și cu Moșul, încep din nou psalmul:

Cine primesce Stéua frumósă
Și luminósă,
Cu păpuși,
Cu mînuși,
Cu cioboștele încălțate,
Aruncate după spate!! . . . .

Și așa se duc *frățesce* acum pe ulițe până după meșul nopții și . . . până la Bobotéză.

Însă tóte-s trecétóre:
De e plóie, de e sóre,
De sunt morți, orî de sunt vii,
Tóte per, rămân pustii;
Numai dreptu-ășezămînt,
De-î nărav, de e cuvînt,
E statornic pe pămînt . . . .

vorba cîntecului, căci trecu Crăciunul cu bunătățile lui și iată că flăcăii strunesc *Buhaiul* (1), ca să ureze *an nou* bun, cu fericire și cu sănătate! Iată-î la ferestre hăulind, plesnind din bice și, ca în vremile de altă dată, când omul «*iși dedea cote cu Dumneșei pe fața pămîntului*», reînviînd în suflete amintiri și năzuințe, înfiripînd din belșugul lor de dorințe, o clipă măcar, nouă avînturi și speranțe nouă! . . .

. . . . Hăi! Hăi!
Plugușor cu doi-spre-șce boi!
Hăi! Hăi!

(1) Flăcăii la țeră își durcă în ajunul Sf. Vasile un buhaiu, făcut dintr'o putinică, de fundul căreia lăgă o córdă, care, trecînd printr'o țiplă, imită mugetul boilor. Cu acest instrument umblă ei să colinde plugușorul din casă în casă.

Plesniți măi

Hăi! hăi!

. . . . .

Mâne anul se 'noesce

Plugușorul se pornesce

Și începe-a colindă

Pe la case și-a ură!

Êrna-î grea, omētu-î mare,

Semne bune anul are,

Semne bune de belșug

Pentru brazda de sub plug.

Dómne binecuvintéză

Casa, pe care-o uréză

Plugușorul fără boi,

Plugușorul tras de noi.

Urați flăcăi!

Strigați măi!

Hăi! hăi!

Hăi! hăi!

Tot satul e în picior, în peptul fie-căruia tresare pare că o viață nouă, căci din atâtea urări de bine Românul se mulțumesc și cu îndeplinirea uneia numai: *noroc bun să dea Dumnezeu!* Datină strămoșească (1), care, atunci ca și acum, pământului mănós și cerului milostiv prinóse de mulțumire îi închină și din om în om în poporul roman, popor de plugari ca și noi, sbură frumoasa urare:

Gaudium et laetitia

Sit in hac domo:

Tot filii,

Tot porcelli,

Tot agni! . . . .

Și ziua Sfântului Vasile se ridică la noi purtătoare de daruri, împăciuitoare de inimi și sfătuitoare de bine, precum el însuși, părinte al bisericii creștine, eră dătător de liniște și de pace împrejurii; precum anul nou, copil nevinovat, în întâia zi a vieții sale de veci, se cade să măgulască pe cei nerăbdători, pe cei de-apururea cu gândul către ziua de mâne.

---

(1) Serbările romane *Opalia* în onórea lui Saturn (cerul) și a soției sale Ops (pământul), care dedeau hrană, vreme bună și îmbelșugare omenirii, erau din cea mai adincă anticitate fórté cu evlavie ținute. În timpul lor se făceau urări asemenea cu ale plugușorului nostru, care nu e decât consfințirea unei tradițiuni înălțătoare de inimi și dătătoare de pace și de bune speranțe.

Copii, cu crângi înflorite în mână, cu surîsul pe buze și cu graiul îndulcit de gingașe cuvinte, întâmpină pe fie-care cu sorcova (1) lor, dicându-î:

Sorcova, vesela,	Ca un fir
Să 'nfloriți,	De trandafir;
Să mărgăriți	Tare ca pétra,
Peste vară,	Iute ca săgéta;
Primăvară:	Tare ca ferul,
Ca un păr,	Iute ca oțelul.
Ca un măr,	La anul
	Și la mulți ani!

Și acesta întru vecinicirea tot a unui obicei român, acela de a se felicita la începutul anului (la ei începutul lui Martie al nostru), atingându-se cu o ramură de dafin verde: *ut annare perennareque commode liceat!* (2)

Orașele, satele, țera întregă sunt în sărbătoare!

Cu strigăte de bucurie, cu sunet de clopote, cu bubuit de tunuri îl întâmpină lumea, ca pe un Împărat, nesciind, vai! câte nevoi poate aduce în sân șăgalnicul prunc al vremii.

Iată boerii în butci cu telegari de mare preț, porniți să hiritisască pe Vodă, pe mai marii și mai bătrânii nămului. Iată negustorii, în haine nouă, trecând, după slujba bisericească, la părintele archiereu, să iea blagoslovenie, la staroști, la mai mar-bașa, la toptangii cei bogați, la fruntașii mahalalei, să se sărute frățesce cu dînșii și să-și ureze: ani mulți și fericiți! Iată breslașul cu copiii de mână, ducându-se pe jos, dintr'un capăt al ulițelor la cel-alt, la nașul, la cumătrul, la frate, la nepot, să ciocnescă paharul, ca să le fie de bine! ... Iar séra, iată pe fie-care așezat cu ai lui la masă, mâncând, unii din talere scumpe smălțuite (3), alții din străchină de pământ, *plăcinta cu bilete* și așteptând toți cu aceeași plăcere, cu același neastîmpăr, să-și cunoscă *sorful*, pe care li-l trimite Dumnezeu de anul nou, căci încă pe acea vreme deprinderile erau fără mult încunjur, îndoiala despre tot și obosela grabnică de toate nu avusese prilej să se furișeze între dînșii. Vremuri într'adevăr patriarcale, când cei mari, cei mărunți și cei de jos, ómenii de talent și neghiobii, nu cătau să fie,

(1) Numele *sorcovei* vine de la slavonul *sarok* (patru-deci), număr fatidic al atingerilor ce se face cu ramura împodobită cu hârtie colorată și poleită, betelă și flori artificiale, din care e alcătuită sorcova.

(2) *Macrobius*, Saturn., liber I, cap. XII.

(3) Cele mai multe de majolica, aduse de la Danzig și Bohemia. — *Wolf*, t. 1, p. 263.

bunăoră ca ađi, *tođi de o apă*, nici năzuințele nu le erau cu atât mai neîngrădite cu cât puterile le erau mai slabe și mințile mai întunecate!

Pe noi, cei de acum, propășirea ne-a răpit prea pe neașteptate în vârtejul ei, în cât capetele încă nu-s deplin liniștite de sbuciumul prin care am trecut.

Ideile, simțirile, dorințele sunt amestecate în mințile și în sufletele noastre, hotarele lor despărțitoare încă nu le-am atins și Babilonia în care trăim ne răpesc, de multe-ori, ceea ce face pe om ființă cum-penită: bunul simț.

Năravurile vechi ne par sérbede, podóbele mîndre ale trecutului nu ne mai însuflețesc. Femeilor le e silă să grăiască limba cea dulce a părinților, copiilor nu le mai poți pune stăpânire pe limbă și pe purtare; iar dacă am pășit de hotarul țerii dincolo, cu greu mai găsim ceva plăcut în cuprinsul pămîntului nostru.

La sêrbătorî, la petreceri și la rêsplată cu tođi de una, la lucru la datorie și la rêspondere fie-care în deosebî!

Góna neobosită după avere a împetrit pare că inimile; tot ce nu face vîlvă saú nu dă cástig se ia peste picior, orî nu e înțeles!

Trântoriî, fecioriî de banî gata, cămătarîî îmbogățîi, nemerniciî cari ațin drumurile dór o da norocul peste dînșî, cei împrumutaî cu cei ce împrumută, cei cari vînd ce nu aú cu cei cari cumpêră ce nu pot plăti, minciunoșî, dibaciî cu cei pururea jertfa minciunii, cei ce alêrgă flămânđi după un codru de pâne cu cei ce aruncă sátuî pânea întregă la cânî, tođi vor să trăiască pe aceeași trêptă ca cei mai har-nici, cei mai cinstiți, cei mai deșteptî.

Priviți acum la țêran.

Din ceea ce a moștenit de la tată-sêú el păstrêză tot, fie pămînt, fie obiceiuri. Așà, am găsit neatins graiul nostru la dînsul, isvorul cel limpede de cînturi și de povești tot de la dînsul purcede, și sub acoperîmintul lui adăpostitu-s'a în vremî de restriște comóra nóstră minunată de datine!

Dacă tîrgovețuluî nu-î mai e nimic de ajuns, pe dînsul cu puțin îl împaci. Dacă unora nu le poți sci nici voia nici nevoia, lui cu puțină îngăduire îi cetesci până în adîncul sufletuluî.

Pentru dînsul nu-î nimic mai de preț decăt cuprinsul în care trăesce, căci pe atâta țarină cătă vede cu ochîi póte fi stăpân ca pe bătătura lui, dacă e volnic la muncă. De aci dragostea ce-l légă de pămînt și frica de Dumneđeu în apucăturile lui ca om între ómeni.

Dacă n'a fost atins de stricăciunea orașelor, mai rar îi va arătă

el o altă față decât aceea pe care i-a dăruit-o Dumnezeu; iar în jocurile, în petrecerile și nebuniile lui chiar vei afla, fără tăgadă, mai multă curăție de suflet și o voce bună mai puțin prefăcută decât într'ale noastre.

Iată-îi adunați bătrâni și tineri la *ședători*.

În tindă, lângă vatră, uncheșii, încădîndu-se când pe o parte când pe alta, răscolesc cărbunii aprinși, pe cari înfloresc bôbe de porumb într'o largă tîpsie de aramă.

Ola cu vin trece de la gură la gură, că nimic nu usucă mai lesne gâtul Românului decât vorba, și de cum a înoptat vorbesc ei, vorbesc despre feți frumoși, despre smeî, despre vîrcolaci, despre haiduci, orî despre nevoile lor.

Un pădurar, vestit într'ale vînătoriei, tălnăcesce rostul hăitueleî: cum se prinde ursul în bârlog, cum se alungă epurii pe ghêță, care e mai bună de mâncat dintre lișiță și dropie; iar un vier de lângă dînsul spune băeților, că nu e friptură mai cu gust ca cea de grauri beți de zémă de struguri.

O babă, într'un colț, ghicesce norocul fetelor în palmă; în fund, după grămada de știuleți de porumb, flăcăii se jocă *de-a fețele, de-a inelușul, de-a ața* cu nisce codane, cari se prăpădesc de ris, dându-î rămași.

Rezemată de ușorul ușei, o tîneră nevestă cântă o doină, pe care ciobanul, trântit într'o rîină pe laviță, o prinde—ca din depărtare—cu cavatul.

Se face tăcere, jocurile rêmân neisprăvite și o vëdană, cu ochi ageri, se pune în mijlocul tinerilor, priveghiând să-și ție fie-care mînile acasă, până s'o sfîrși cîntecul.

Un moșnég, cu bărbia în palmă, tâlcuesce visurî copilelor, o mătușă descîntă de *întîlnitură* și de *deochi*, iar în dosul cuptorului stăpâna casei începe un basmu pentru cei cari îi curăță porumbul aruncînd bôbele într'o baniță cu cercuri de fer.

O veselie senină însufletește pe toți la olaltă.

Poveștile, cîntările, snóvele, jocurile și rîsul și glumele, se prelungesc până în adîncul nopții; iar după ce grămada de știuleți a fost curățită, caerele de lână și fusurile aninate în grindă, floricelele și vinul date gata, unul câte unul se ridică, își ia bunda, cojocul, zeghea orî fermentăua pe umeri, și cu nópte bună! mîne cu bine! leliță cumătră, nașo, badeo, vericule, nene! se îndrăptă pe acasă: flăcăii și fetele alergînd și bătîndu-se cu zăpadă, bătrânii mai tîcniți, la pas, pu-fuind din lulea, orî isprăvind vre-o vorbă lăsată la urmă . . .

Și așa trec nopțile cele lungi, așa se undesc dragostele și se fac împerechierile între tineri.

La *ședători* se pun la cale multe și de toate, acolo se aduc și de acolo pornesc veștile de la sat la sat, tocmelile mai cu înlesnire acolo se chibzuesc, iar mamele își pun ochii pe vre-un odor, numai bun pentru copiii lor.

De când se întocmirează măscile pentru teatru, sub cari actorul își putea ascunde chipul și prefăce glasul, îndrăsnéla de a sta în fața publicului și a-i spune adevăruri lui tot mai mult avânt. Când li se dă caracter personal și înfățișare pe cine-vă anume cunoscut, spre a-i aduce slavă sau ocară, însemnătatea măscilor ea uneltă satirică se vedea cu desăvârșire.

Ingrijirea deosebită pentru prinderea asemănării fu dată în dauna cuvântării, iar mișcarea câștigă vioiciune și înțeles mai larg.

Pantomima luă ast-fel locul tragediei.

Lungă vreme domni ea singură pe scena romană și poporul se deprinsese atâta cu dînsa, că nu-i eră de ajuns a o aplauda la teatru, ci o strămută și în viața lui de-acasă. La ospețe, la ceremonii, la petrecerile mari și mici, ea eră aproape nelipsită, lucru de care cu atât mai mult se măguliau musafirii, cu cât însăși religia în ceremoniile sale o întrebuița ca o podobă trebuincioasă a ritului celui atât de pompos și de teatral. .

Deul *Pan*, însoțind-o cu danțul, întocmi petrecerile câmpenesci, în cari fetele și flăcăii jucau purtați de glasul fluerului și cântau în răstimpuri laude ocrotitorului holdelor și turmelor.

Comus, deul al risului și al ospețelor, le strămută de la câmp la mese și la veselii, orînduind ca danțul să nu se încingă decât sub îmboldirea vinului și a cărnurilor fripte, cari pun un grăunte de nebulie în creeri și o scânteie de foc în sânge. (1)

De la ospețe, cu vremea și cu prefacerea năravurilor, danțul trecu la nunți, la praznice, la șerbări de familie, până ce deveni el însuși o șerbătoare, cu atât mai strălucită cu cât felul și numărul danțurilor erau mai de seamă și mai mare.

Zădărnicia bogaților, luxul, capriciul femeilor și ispita tot-deauna caldă a dragostei și a tinereții au făcut din această îndeletnicire, atât de nevinovată la început, desfătarea cea mai pompoasă și mai costisitoare a vremurilor moderne: *balul*.

---

(1) Datină păstrată până la finele vécului XVIII la noi și care în Francia a purtat și poartă numele de *la danse des festins*.

Prin podóbele lui scumpe și bătétóre la ochi, prin vioiciunea, îndrăsnéla și gingășia mișcărilor sale, prin farmecul cu care el încarcă simțurile și ademenesce mintea, balul, pantomimă și comedie tot deodată, are multe însușiri de ale teatrului, fără de a avé și înrîurirea binefăcétóre a acestuia. (1)

La noi, până către sfirșitul vécului trecut, balurile erau necunoscute. Se dice că nisce Comiți și Marchisi, fugari din Francia, s'ar fi cercat să înjgebe petreceri de felul acesta la Curtea lui Vodă Moruzi. Cu venirea oștirilor rusesci de la începutul vécului nostru însă, balurile se înființară statornic, luând tot mai multă întintere, până ce ajunseră a fi adevérate solemnități ale Curților domnesci și ale caselor celor mari.

Înainte vreme, lumea nu aveă prilej să danțeze decât la anume împrejurări: la nunți, la praznice, la lăsături de sec, petrecerile fiind în deobște rari și puțin însuflețite. Așă, bărbații orî se adunau să bea și să mănânce, orî făceau între dinșii *sintrofii*, fumând, vorbind de daraveri și jucând cărți (2), pe când femeile «se inglindiseau», cosînd

(1) *Balul*, originar din Italia (*ballo* = danț; *ballare* = a danța), unde, cu tótă rigórea evului mediú, se practică de țeranî, iar în Sicilia eră obiceiú de a se face chiar *mas-carade* (adecă plimbări de măsci pe uliți sau prin case), a trecut de timpuriú în Francia. Când cădură luptele singulare, *les tournois*, și isprăvile trubadurilor, se introduseră mascaradele, străvestirile, jocurile, mai întâiú în mēdă-qi, apoi de acolo se urcară spre nord, ast-fel că primul bal cunoscut de istoriografi (de Montglave) se dete la Amiens în anul 1385, cu ocasiunea căsătoriei Regelui Carol VI cu Isabela de Bavaria. Un baí vestit fu iarăși cel de la 1500 dat la Milano în onórea lui Carol VIII, unde danțară doi Cardinali: San-Severino și de Narbonne. Caterina de Medicis introduse balurile în serbările oficiale, la Curte. Balurile erau *deschise*, *costumate* sau *mascate*. Primul bal costumat fu cel de la 1397, dat lui Carol VI la «Hôtel de la Reine-Blanche», unde intră ducênd după sine patru gentilomi îmbrăcați ca sēlbateci. Ducele de Orléans, fratele Regelui, apropiă o lumínare de costumul unuia din ei, făcut de călți și smólă, care luă foc, și câte-și patru periră arși de vii. Ludovic XIV dete baluri strălucite la Versailles la 1688 și 1697; iar la 8 Ianuarie 1713 creă balul mascat la Opera din Paris. De atunci balurile mascate deveniră o petrecere favorită a nobililor și se întinseră în tótă lumea. În timpul Carnavalului, măscile și mascaradele cutreeră ulițile în Italia; iar în ultima lui săptămână, măscile merg din casă în casă, intrigând și amusând lumea. Același obiceiú se păstrează în Grecia până astăzi.

(2) Dacă erau din starea de jos jucaú: *conțina*, joc italian, *curelușa*, joc bulgăresc, *mariage*, joc franțusesc, *tablele*, joc turcesc, *țintarul* orî *gici în care*, jocuri romane trecute de la strămoși întocmai la strănepoți.

În clasele mai ridicate, boerii jucaú: *piquet*, *l'hombre*, *tokatille*, jocuri franțusesci răspândite în Europa încă de prin mijlocul veacului XVIII, apoi *trisett*, *langen-puff*, *un-spre-dece și jumătate*, jocuri nemțesci, *otuz-bir* (trente-et-un), joc franțusesc botezat turcesc, *ghiordum*, joc turcesc, *stoss*, joc nemțesc introdus de Ruși la noi, *lan-*

la gherghef și la ciur, jucând jocuri nevinovate, cântând une-orî (1), dar mai ales mănecând dulceațe și prăjituri,

Alt-fel, fie-care stetea pe acasă, aprindea sêra câte o luminare orî două de sêu, punea pe țigance să spună povești, se sfătuiă cu ai lui, mai întindea vre-o «pasiență» și . . . se culcă de cum se înoptă, ca să se scôle de mâncate: că așa eră bine și sănătos».

Când le veniă însă vremea să jôce, «jocurile lor se deosebiau cu totul de ale altor nêmurî. Ei nu jucau doi câte doi sau patru cu patru, ca Francesii orî Leșii, ci mai mulți împreună, făcînd un cerc sau un șir lung.

«Nici nu jucau altă dată bucuroși, decât la ospete. Atunci, jocul se numesce *horă*, când se prind cu toții de mână și jôcă în cerc, mișcându-se după măsură cu pași potriviți, din drépta în stînga; iar când se pun în șir lung, prindîndu-se de mână, așa că atât un capăt cât și cel-lalt să rămână slobod, și fac felurite ocoluri și întorsături, se numesce *danț* (cuvînt leșesc).

«La nunți au datină să jôce, înainte de cununie, în curte sau pe stradă, întocmiți în două șiruri, unul de bărbați și altul de femei. La amîndouă se alege câte un *pristav*, care trebuie să fie om bătrîn și de cinste: acesta pòrtă în mână un bôț vîrgat cu aur sau tras în alte fețe, în capătul de sus al căruia atîrnă o naframă cusută fòrte frumos.

«Când fac întîia mișcare, unul din pristavi trage pe ai sîi din drépta

squenet, joc franțuzesc tot de dînșii adus, *pharao*, *damele*, idem, introduse din Transilvania (*Sulzer*, op. cit., p. 399); apoi mai târziu *baccara* (macca), *préférence*, *whist* și *britsch* (aceste două englesesci). *Biliardul* fu introdus de oficerii ruși în Moldova.

(1) În deobște femeile, cari ședeau mai mult în casă, bine hrănite, bine ținute, bine păzite, sănătose, aveau glasuri frumoase. Cultură musicală aveau fòrte puțină și, dacă cântau cu gust și cu ôre-care dibăcie, eră mai mult un dar firesc decât un rezultat al studiului. Cântau din gură, din tambură, din ghitară, învățate de robii țigani, orî de dascălii greci, meșteri în ale cântecului. Până în vremea lui Caragea-Vodă, nu s'a știut despre *piano* la noi. Atunci, fata unui boer mare, crescută la Viena, unde învățase clavierul, mîritându-se, avu nefericirea să și-l vadă sfărîmat bucățele cu toporul de bărbatu-sêu, gelos că trecătorii se opriau la ferestre să asculte pe novastă-sa cîntînd. Mîlnirea, se țice, că i-a fost atât de cumplită, că biata femeie murî în curînd, lăsînd cu limbă de mòrte să-î facă sieriul din scîndurile clavierului, dar s'a împotrivit popa, țicînd că fusese *vasul necuratului*. — *Ion Ghica*, *Scrisori*.

Une-orî fetele cântau împreună, formînd un fel de cor unison, însă neavînd cunoscînță de armonie. Musica eră exclusiv națională; rari bucăți, ca marșul lui Napoleon, orî vre-o arie grecescă de dragoste, au putut pătrunde în straturile societății femeesci înainte de începutul vécului nostru.

în stânga, iar cel-lalt din stânga în dreapta, așa că șirurile să stea față în față, iar întorcându-se, să stea spate la spate. Și așa se întorc amîndouă șirurile în rotațiuni continue, dar atât de încet, pentru ca să nu se amestece, în cât abia le poți băga de seamă mișcarea.

«Atât într'un șir cât și în cel-lalt, fie-care iea loc după rangul său. Femeile orî fiicele boerilor ieaū loc după rangul bărbatului orî tată-lui lor.

«Locul întâiū îl are însă tot-deauna pristavul, al doilea nunul, al treilea mirele. Asemenea, în șirul femeilor, mai întâiū e pristavul, apoi nuna și după ea mirésa, chiar când ar fi de o stare mai jósă decât cei-lalți. După cununie se amestecă amîndouă șirurile și jócă în cerc, așa că fie-care bărbat să-și aibă femeia la dreapta și tot de-adrepta să aibă fie-care tîner câte o fată de trépta sa.

«Câte odată fac și figurî în horă, schimbând cercul în triumhiū, în pătrat, în forma oului saū altele, după închipuirea și dibăcia pristavului.» (1)

Când mai târđiū Măria Sa Vodă, în cinstea vre-unui General rusesc orî a unui Consul străin, deschideă ușile Curților domnesci, adunând în sala tronului tot ce eră mai nobil, mai bogat și mai frumos în Iași saū în Bucuresci; când deprinși cu portul, cu limba, cu obiceiurile europenesci, boerii nu mai socotiaū ca faptă de rușine orî de necuviință să-și vadă fetele și nevestele în brațele altora jucând,— *balul* se începeă cu *poloneza*, la care luaū parte în șir toți dăntuito-rii doî câte doî. *Menuetul*, cu pașii mărunți, tacticos și țépën, venia după dînsa; apoi urmaū *passe-pied*, cel repede ca un vîrtej, în trei pași, numit *tampeta* (la tempête); *matradu*, danț napoletan, *manimasca*, danț popular italian, *mazurca* leșescă, *tirola* nemțescă, un fel de ciardaș numit *ungurésca* (jucat mai ales de militari, cari băteaū la întorsături din pîntenî), *englesul*, *romana*, un fel de cadril, *skotisch* (écossaise) și în sfîrșit săltăreța *cracovénca* (leșescă). (2) Muscalii ne aduseră *cadrilul* (contradanțul) și *polca*, Nemții *valsul* în doî pași; apoi veniră *galopul*, *polka-mazurca*, *cadrilul lăncerilor* și *cotilionul*.

Numai biata noastră horă, ca o țerancă rătăcită între cocóne mari, steteă sfiósă într'un colț, din care rar, fôrte rar, câte o Domniță bine

(1) *Cantemir*, op. cit., p. 141.

(2) *Nicolae Philemon*, Ciocoii vechi și noi, p. 173, nota 1. — *Teodor Burada*, Almanach musical, 1877, mai pune printre danțurile de salon: *șubeta* și *jocul senatorișii*, introdus pe la 1808 de soția senatorului rus Milasevici, dar care a dispărut la 1816.

însuflețită o luă de mână și o puneă să-și mlădieze gingaș trupul și pașii, întru măgulirea ochilor și a dragostei celor strămoșesci.

După pilda Domnitorului, boerii cei mari și, după a lor, boerii de starea a doua începură treptat să-și deschidă casele, să adune lume, să-și lumineze încăperile (1), să le împodobescă cu oglinzi, cu mobile alese, cu plante, cu flori și să dea baluri strălucite. Chiar și negustorii cei de frunte, călcându-le în urmă, făcură cheltueli — uni în nepotrivire cu starea lor — pentru întruniri de aceste, dintre cari ale lui Ștefan Poppovici, toptangiul de la Hanul-cu-Tei, ale lui Hagi-Moscu și Hagi-Tudorache au rămas de pomină la cei ce le-au apucat.

Intr'adevăr, boerii îmbrăcați cu căcșiri roșii cu meși, papuci sau cisme galbene de meșină, cu botul ascuțit, întors în sus, fără toc; cu anterie de ghermeșit, de citarie, calemcher, cutnie, selimie sau sevaiu; încinși cu șaluri de India, cu fermenenele scurte sau scurteici îmblănite cu pacea de samur, singep ori cacom, pe de-asupra giubea de postav sau biniș, feregea ori contoș cu profiruri de samur de Moscva; baș-boerii cu hamger bătut în petre scumpe la briu, gugiumane de samur în cap, cu fundul roșu ori verde; boerii halea (2) stând în jurul Domnului cu bastone lungi în mâni; Vodă îmbrăcat cu caba-niță (contoș roșu cu găitane și céprazuri de fir), purtând ca Beizadelele gugiuman de samur cu fundul alb (3);

(1) Lumînările erau de cêră făcute la noi ori de stearină amestecată cu cêră și aduse de la *Leopol* din Galiția și chiar din Viena, când balurile se dedeau la Curte; când se dedeau însă în casele particulare, chiar de boeri mari, lumînările erau de sêu. Tocmai pe la 1830 începură și boerii să facă, cu voia înaltă, us de lumînările de cêră. Cele de stearină curată au venit din Austria mai târziu.

Drept aceea se povestescă, în timpul domniei lui Grigorie Vodă Ghica, trecând pe la noi ambasadorul Marchis de Ribeaupierre, Domnitorul îi făcu o primire fălôsă. Intre altele îl pofti și la un *bal public*, dat în onôrea sa. Marchisul se duse la bal, mai mult ca să observe gradul de civilizațiune a societății noastre; dar mășăriile, șalurile și mai ales diamantele ce vedu la damele române îl surprinseră, căci numai diadema, cerceii și *ghiordanul* cocónei Z... M... costaū peste un milion. Din întimplare, Marchisul își aruncă ochii și asupra iluminării salei și vedu, cu destulă surprindere, că eră făcută cu *lumînări de sêu*. A doua zi, venind la Curte și fiind întrebat de Domnitor de a petrecut sau nu bine, Marchisul răspunse că luxul cocónelor noastre este egal cu acela al damelor din St. Petersburg; numai un lucru nu i-a plăcut, dișe el Domnitorului.

— Ce lucru ? întrebă Vodă Ghica.

— Lumînările cele de sêu, al căroră fun strică aerul salei.

— Cât despre acêsta, ai dreptate; dar la noi numai Domnitorul are voe să ardă lumînări de cêră, cei-lalți cată să ardă de sêu.

(2) Adecă în funcțiune, Miniștri ori demnitarî ai Curții.

(3) *Ion Ghica*, Scrisori, ed nouă, p. 501.

Frumusețea și gingășia deosebită a femeilor, al căror port de o rară bogăție le dedea un farmec mai mult: rochiile de mătase de Veneția, de zăbranic franțuresc, de zefir de Țarigrad ori de catifea, în toate fețele, care le subțiau mijlocul, încins cu colane de fir bătute cu perolele ori cu smaragde, având mânecile strâmte și peptii ridicați, încheiându-se cu flori de diamante ori cu fulii de cea mai strălucită apă; cu gâtul acoperit de «semizete» de horbotă de Veneția, de blondă de Olanda, ori puțin desfăcut, prins atunci în ghiordane de rubine și de safire; cercei lungi de mărgăritar și briliante împodobindu-le urechile, iar pe cap femeile măritate purtând fesuri albe de Tripoli, legate împrejur cu sanguliile albe cusute cu mătase și cu fir, ale căror căpătăie se înodau frumos de-o parte, cu flori de diamant, fetele cu capul gol, cu părul împletit în code lăsate pe spate, ori făcute colac pe creștet și împodobite cu flori de grădină (1);

Belșugul fără margine de toate;

(1) *N. Philemon*, Ciocoii vechi și noi.—*Zallony*, Les Phanariotes. Iată, de alt-fel, o mică listă a mărfurilor alese ce se aduceau pe la începutul vécului acestuia pentru îmbrăcăminte femeilor, la noi: *hataia sadea* de Veneția, *hataia florentine*, *camohus* de Veneția cu fir, *camohus sadea*, *catifea* cu aur și *sadea* de Veneția, *sandal cianfes canavêș*, *tafetă*, *atlas vërgat și cu flori*, *hares pungiuc* (?) (*barêges pongés pôte*), fesuri *tunesliș*, *basmale* de Triest, de Francia, de Englitera, *tulpan mose*, *alagea* de Triest, *șal* de Indii, *cicécliș*, *șal boza-fer* cu flori prin colțuri, *gear* de India, *sanguliș*, briuri *caragialar* cusute, *cutniș*, *alagea*, *citarîș* și *gazurî* de Brussa, *suvaiele* de Hale. (Condica vămilor din timpul lui Caragea, No. 121, p. 210.)

După *Miron Costin*, boerii vechi purtau căciuli de piele ori de pâslă, țuguiate, cu vârful îndoit la o parte. Asemenea căciuli purtau și boerii din Muntenia, cu saș fără blană în jurul capului, când erau de pâslă. Portul lor semănă foarte cu al Polonilor: cisme până la genuchi, de piele colorată, cu tocure, pantalonî strâmți, haină scurtă încheiată cu nasturi pe pept, pe de-asupra un fel de contoș cu blană, cu cëprazuri de fir. Femeile purtau rochiile lungi de stofe bogate, pe de-asupra o haină cu mâneci scurte, blănită, iar pe cap vëluri prinse cu ace de petre scumpe și érna căciuli de pâslă subțire, cu blană în jurul frunței, cu flori de diamant pe dinsele.

Sulzer, op. cit., p. 374 seqq., spune că, pe vremea lui (jumătatea a 2-a a vécului XVIII), portul bărbaților și al femeilor eră în țările române, de la cap până la picior, cu totul turcesc. Purtau rochiile lungi (el ăice Juppe), anterie făcute din stofe fine, camelot turcesc saș șal, cu mâneci, o blană cu fața de mătase, cu mâneci scurte, peste cari cădeau alte mâneci largi. Aceste haine la femei erau împodobite cu flori de aur saș de argint și blănite cu blăni scumpe. Apoi, pantalonî largi cădënd până peste pantofii de piele de Cordova. Femeile purtau galenți de lemn, să nu-și murdărescă pantofii umblând după treburile casei; iar la pept rochia le eră deschisă în triunghiș, prin care deschidetură se putea zărî peptul acoperit cu cămăș subțiri de borangic. Pe cap ele purtau un fel de turban turcesc, mai înalt decât al bărbaților, ale căruî căpătăie, în loc să cadă pe spate, erau încolăcite tot în sus, în forma unei pere, iar în vârful lor scoteau părul (saș atârnaș pë fals) împletit în 20—30

Pusderia de țigani robî, cari slujiau aprîpe unul pe fie-care musafir ;
 Musica de atunci, ciudată pentru urechi nedeprinse cu dînsa ;
 Ceremonia grecescă, plină de închinăciuni și de cuvinte măgulitoare ;
 Talimurile felurite, ce se întrebuițau, dîndu-se ceva unui obraz de
 soiū și altele și altele ;... tîte aceste obiceiuri, jumătate orientale și ju-
 mătate europene, făceau pe străini, cari se găsiau trăind ast-fel
 într'o altă lume decât a lor, să rămăe uimiți de cele ce vedeau și
 aușiau !

Și se duse vestea pretutindenî despre ospeția frățescă și traiul cel
 larg al Românilor, așa că toți cei din afară—de-apururea norocoși so-
 sitori la noi—își putură curînd, curînd, răsădi năravurile de vieță
 și apucăturile lor de risipă în grădina nîmului nostru.

De atunci Carnavalul fu lanț neînterupt de veselii. Balurile rîma-

de coți mici, de părea un fel de *panache*. Bărbații purtau fesuri roșii pe capul
 jumătate ras și pe de-asupra o căciulă de blană în patru colțuri ori de postav, numită
șlic, asemenea unei *barete* de popă catolic, sau căciuli rotunde, avînd în față și
 în dos margine puțin ridicate, ca o luntre, făcute de samur sau de hîrșie nîgră. Fe-
 meile nu purtau numai turbane, ci își puneau cîte odată *șlice* de blană de samur sau
 de hîrșie, aduse de vîrf într'o parte, și, ca să nu le cadă din cap, le legaū pe frunte
 cu o legătură de mătase. La ceremonii însă, legătura fiind înlăturată, femeile ste-
 teaū aprîpe nemișcate, ca să nu le cadă șlicile de pe cap. La Pasci și la Crăciun,
 bărbații și femeile își făceau vestminte nouă, dintre cari numai blana ce purtau
 pe de-asupra, cu podôbele ei de aur și de argint, costă de la $\frac{1}{2}$ de pungă pînă la 5
 pungi de bani fie-care (500—5000 franci).

Giuvaerurile lor erau iarăși fôrte numeroase și scumpe. Femeile purtau la gât, pe
 cap, la urechi, pe pept, în degete, petre alese (diamante, mîrgăritare, smaragde și
 mai ales mono-petre), așa că îmbrăcămîntea unei boerîce nu eră mirare să coste
 și 20—30.000 de lei.

În Transilvania, îmbrăcămîntea, deși cam la fel cu cea din țările nîstre, eră însă
 făcută mai din economie și, dacă femeile aveau giuvaeruri, ele erau salbe de gal-
 benî la gât, coraliū sau mărgele ordinare. Cele ce nu aveau putere să aibă așa
 lucruri, purtau salbe de parale, ori chiar de bani falsi. Femeile purtau și ele rochiī
 lungi, cu mâneci scurte, din care eșiau prelungite mînicile subțiri ale cămășei,
 în față și la spate purtând două fășii de stofă de lînă (catrințe, fote), cari aveau
 în partea de jos ciucuri și erau legate împreună cu o curea, sau mai bine cu un
 briū de lînă la încingătoare, așa că vara se vedeă printre ele numai cămașa ; iar érna
 purtau un peptar sau un cojocel fără mâneci. Fetele umblau cu capul gol, cu pîrul
 împletit cunună și împodobit cu cordele și cu flori ; femeile măritate își acoperiaū
 capul cu o inaramă subțire în felurite cute și o înfășuraū împrejurul obrazului.

Țăraniî în Moldova și Muntenia purtau cămăși scurte cu mâneci largi, nădragi
 lungi de postav, o zeghe sau o glugă vara, iar pe vreme de érnă cojoc și sa-
 rică, la cingătoare chimir de pele, de care spînzuraū cuțitul, amnarul și punga ; în
 cap căciulă de ôie albă ori nîgră, vara pălărie de pîslă grósă ; iminei în picióre,
 érna opinci.

Veđi și *Codex Bandinus*, ed. Academiei, p. 135, în acéstă privire.

seră statornice serbări ale lumii bogate, iar cu a doua venire a Muscalilor se înjghebară *balurile mascate* (1), mai întâiu în salónele aristocratice, apoi în *cluburile de danş* ale tinerimii, până ce, momélă plăcută, ajunseră să fie petrecerea tuturor.

Dar iată că se apropie postul cel mare şi o săptămână — *săptămâna nebunilor*— a rămas numai din câşlegi pentru danş şi benche-tuit.

Atunci, pare că sub îmboldirea unui zel nėsdrăvan, sângele mai cu foc se aprinde, minşile mai cu grabă se rătăcesc şi veselía mai uşor atinge culmea nebuniei.

Dacă în oraşe, unde e sgomot, mişcare şi lume multă, nebuniile acestea trec aprópe nebăgate de sémă, la sate ele fac cu atât mai mare vâlvă, cu cât şi apucăturile sunt póte mai grosolane.

Aşa, flăcăii se străvestesc cu pei de dobitóce, orí din ţóle impetigate cu lolóte de cårpe íşi fac strae, apoi cu bice în mână încep să sară, să strige, să alerge, lovind pe orí-cine le ese în cale, aprind focuri de uscăturí, de pae, de curăţituri de prin ogrăđi, împrejurul cărorora jócă, sbéră, cântă cantece obscene; apoi se prefac că sunt beţi, dau peste ómeni, îi îmbrâncesc, trântesc bărbaţilor căciulele în pămînt, smulg femeilor legăturile de pe cap, amintind înşru acesta destrăbălarea Bacchantelor şi nebuniile preoşilor lui Pan (2), ale căror sərbă-

(1) Ele se răspândiră atât de repede în ţeră, în cât mai nu eră oraş care să nu-şi aibă «*clupul*»— cum se dicea — de baluri mascate şi *picnikuri* pentru cele deschise.

În Bucuresci balurile mascate se dedeau: la *Teatrul Naşional*, în sala *Bossel* (ađi dispărută), la *Slătineanu* (ađi dispărută), la *intrarea Cismegiului* (spre Cuibul cu Barză), la *Franzelaru* (lângă Délul Spirei), aprópe de *Sf. Apostoli* (balul slugilor), la *Trei Rose* (al Ungurenilor) şi la *Pomul Verde* (în negustori) al Jidanilor.—G. Dem. *Theodorescu*, *Datine, credinşe, moravuri*, p. 39.

În Iaşi, pe lângă balurile de la *Teatrul Mare*, se mai dedeau în sala lui *Petrea Bacalu*, în *Sărărie*, în *Tătăraşi* şi la hanul lui *Vanghelie*. În *Galaţi*, comunităşile grece, bulgare şi evreesci dedeau baluri frumoşe, iar *Ralli* eră vestit la *Brăila* ca loc de adunare a măscilor şi a dănşuitoşilor. La *Focşani*, «*clupul*» din casele lui *Mihaly*, mai târđiu ale lui *A. Cimbru*, atrăgeă lumea a trei judeşe la balurile ce dedeau în timpul câşlegilor; iar în hanul lui *Pompic* saú al lui *Pastia*, nu se mai ostoaiau jocurile şi petrecerile. La *Craiova* în teatrul lui *Teodorini*, la *Ploesci* în salonul lui *Meedinşeanu* saú la *Dobrică*, la *Buzeu* în otelul *Moldaviei*, la *Giurgiu* în hanul lui *Dumitrache*, şi aşă în tóte oraşele, se danşă cu saú fără mască, în *Carnaval*, ba şi în post câte-odată.

(2) *Bacchanalele* şi *Lupercalele* se serbau aprópe împreună la Roma.

Bacchantele umblau bete, despletite, jumătate góle, pe drumuri, cântând, jucând, plângend adesea înşru slava şeului lor iubit.

Lupercalele aveau caracter cămpenesesc, după întocmirea ce le dedese *Evandru*,

torii cădea în a 15-a zi a calendelor lui Martie, adică 27 Februarie al nostru. (1)

În cea din urmă zi a cășlegilor, feciorii din Transilvania fac în mijlocul ogórelor un om de pae și-i dau foc, crezând că au nimicit ast-fel toate răutățile ce ar pute să jignescă semănăturilor. (2)

Iar a doua zi începe postul, smerenia și rugăciunea, pe cari doar la înjumătățirea praznicului, — când slobod e și după lege să se înfrupte, — le dă la spate Românul, căci până la ziua Invierii primăvara îl frământă din adânc, de i se pare vremea mai lungă...

Când Pascele cu ouă roșii, cu sóre, cu stâlpari, sosesc pentru bucuria celor bine-credincioși, îi vezi gătiți cu haine nouă, după amedă, îndreptându-se pâlcuri, pâlcuri spre livada unde, în sunet de naiu și de viori, *dulapul* (3), ca un uriaș cu brațele întinse, pòrtă prin vădudul tinerile perechi, strigând cât îi iea gura: *oprea la basmă!*

Pe policiórele șubrede se urcă ei rîdend, cu flori în mîni și cu flori la pept, ca din vîrful cel mai ridicat să-și pòtă odată măcar aruncă privirea peste capetele celor atît de mici colo jos, mai departe decît le-o începe zarea!

Și se cobòră apoi pe pajiștea plină de lume, voioși străbat rîndurile, cu aî lor cinstindu-se închină paharul, iar când lăutarii zoresc mē-

șeful Pelasgilor Arcadieni, care colonisase o parte a Lațului și clădise orașul Palantium la pòlele muntelui Aventin. Se începeau cu jertfe aduse la Lupercal (peștera în care se crede că lupóica hrănise pe Romulus și Remus) în onórea lui Pan, apoi preoții lui (Luperci), goi, cu pelea frecată în unt-de-lemn, încinși cu o frânghie pe mijloc, alergau prin oraș, lovind pe cine întilniau cu bice făcute din pelea victimelor. Femeile întindeau brațele, ca să fie lovite, în credința că ast-fel nu vor rămâne sterpe.

(1) *Sulzer*, op. cit., pp. 317—318

(2) *Wilhelm Schmidt*, op. cit., pag. 7, spune că acel om de pae, numit *hodoiță* sau *hopaiță*, e, după afirmarea lui *Schuster* (Wodan, ed. 1855—56, p. 39), un joc a căruia origine se perde în cea mai adîncă antichitate păgână.

În părțile muntóse ale Banatului, în ajunul lăsatului de sec se face *purificarea prin foc*, obicei moștenit de la Romani. În sêra ajunului, se fac focuri la malul rîurilor, peste cari flăcări trebuie să sară de trei ori strigând: *alto more* sau *ali more, more*, ca să fie spălați de ori-ce necurății ale cășlegilor. Pe fetele ce nu s'au măritat până atunci le dau în vilég cu batjocură, ba une-ori și prin tãrbăcělă.

(3) *Dulapul* nu este o invențiune romănescă, ȳice *Wolf*, op. cit., p. 237, ci vine pòte din Rusia, unde asemenea mașine sunt populare.

În Anglia, în Olanda și în Germania se găsesc urme despre acest *Drehschaukel* încă prin vécurile XVI și XVII.—La noi dulapul ține de la Pasci până la Rusalii și e petrecerea cea mai plăcută a tîrgoveților și țeranilor.

sura, de pare că presară jeratec sub tălpi, își pun Românii căciula pe ureche și se aruncă în joc.

Ici, câți-va cu pași sdrumicați și repezi frământă *sêrba* orî *chin-dia*; colo, sburdalnici săltând, flăcăii și fetele se prind și se lasă de mijloc, se rotesc în drépta și în stânga pe loc și bat cu călcâiul pămîntul (1), pe când mai de-o lături, ticnite și line se întind *horile* la umbra salcâmlor înfloriți.

Părechî, părechî — bărbați și femei, — prinși de mîni orî de briu, cu doi pași înainte și trei înapoi, se mișcă încet, încet la olaltă, și ar merge așa până înopțat, dacă n'ar tresări de-odată cântecul aromit, pașii înviorați nu s'ar întezi și întreg ocolul nu s'ar avîntă, răpăind acum *bătuta*. (2)

Înainte vreme eră datină la Iași, ca în Joia după Pasci să se ducă totă lumea să petrecă sub pótele délului Cetățuei, ale cărui cóste umbrite de arbori serviau de preumblare dîlnică nobilimî.

Sub nucî stufoși cu ramurile departe întinse, sub meri înfloriți, sub salcâmi se așează pe érbă verde tineri și bătrâni, își desfaceau legăturile cu merinde, își destupau botele și clondirele cu vin și, la sunetul *scripcarilor* și *muscalagiilor*, dedeau drum slobod desfătării. Scrânciobul de o parte, hora de alta, danțurile săltărețe pretutindenea făceau să dudue pămîntul sub ropotele pașilor și să fluture în vînt plete voinicesci și ștergare străvechi. Mai înainte de asfințitul sórelui, Domnitorul, încunjurat de boeri și de curtenî, sosiă călare, să se bucure de priveliștea veseliei poporului; apoi descălicând, se așeză pe jilț într'un cort, precum se face la Moși în Bucuresci, iar

(1) *Sulzer*, op. cit. p. 413. — Danțul numit *Cătănésca*.

(2) *Hora*, danțul nostru național, este de origină grecescă. Din cea mai înaltă antichitate, *χορεία* a fost danțul mai multora împreună, cari, ținându-se de mîni, forma un cerc și jucau fie după melodia ce cântau singuri din gură, fie după sunetul fluerului, al lirei sau al cembalelor. În *coristica* antică toate danțurile erau însoțite de cântece și se săvîrșiau mai ales în jurul altarelor, pe cari se aduceau jertfe ȝeilor; de aceea cele mai multe dintr'însele erau *rotunde*. Așa eră danțul cel mai însemnat al lor, numit *Gnossianul*, consacrat lui Apolon și Dianeî (sórelui și luneî), mai târziu *corurile* Dionysiace danțau, cîntînd, în jurul altarului lui Bacchus, ditirambul din care aveă să éasă teatrul. De la Greci, ele trecură întocmai la Romani, de unde cu colonizarea Daciei de către Traian și Aurelian s'au strămutat la noi și au ajuns, prefăcîndu-se cu trecerea vremii și schimbarea năravurilor, a se contopi într'un singur *danț circular*, căruia i se păstră numele primitiv de *chora* sau *hora*, întru amintirea obîrșiei sale. În Grecia și până aȝi se danțéază hora și la Megara (capitala Beotiei) poporul jócă, în cele trei ȝile ale Pascelor, o horă anume, care este fôrte aseménată cu aceea a țeranilor noștri de la câmpie. În alte părți ale Greciei moderne se danțéază cu aceleași mészuri ca ale horei nóstre: doi pași inceți

tineretul, fete și băieți, îi aduceau în dar mănunchi de flori și lucruri câmpenesci. Dăma cu Domnițele, cu cocónele și copilele lor, sosite în rădvane și în leftice, trăgeau la schitul Socolei, din pridvorul căruia se uita la această frumoasă petrecere.

Astăzi acest obicei s'a pierdut. (1)

Țărani, cari nu și-au schimbat din moși strămoși nici graiul, nici portul, și-au păstrat neatins și jocurile moștenite de la dînșii.

Hora le este lor petrecere și mângâiere. Mișcarea ei trăgănată și liniștită se împacă bine cu firea duioasă și visătoare a țeranului. Aleanul sufletului și-l află, prindându-se alături de iubită; uitarea nevoilor, din priveliștea pacinică ce-i desfată ochii, o undesce; simțirea plăcută prin trup i-o furnică plăpânda cântare . . . întreaga pornire ce tainic îl mână să calce cu pașii pe aceeași măsură ca toți dimprejurii!..

Cel mai vechiu danț moldovenesc după horă este póte *Hârlăónca* a cărei origine se trage, precum se crede, din împrejurarea dragostei lui Ștefan-cel-Mare cu nevasta unui pescar de la Hârlău, din care s'a născut Petru Rareș. Se joca păreche, câte doi flăcăi și două fete, întorcându-se de mai multe-ori împrejur, ținându-se de mâni față în față și dându-se înapoi. Flăcăii ȑic:

Inainte și 'napoi
Catrino, Catrino, hăi!

Apoi, pornind jocul îndărăt, de unde plecase, adaoga:

C'așa joca pe la noi,
Și 'nainte și 'napoi!

Apoi *Hora gălățencă*, originară negreșit din Galați, se joca de mai mulți bărbați și femei, ținându-se de mână rôtă. La un ocol al danțului intră un bărbat în mijlocul horei și c'o basma prinde de gât pe un

înainte, trei pași repeđi înapoi, cu deosebirea că nu fac danșuitorii un colac, ci rămân în semicerc și cel din capătul din drépta are în mână o basma albă, cu care dă semnul celor-lalți să facă figurile și învirtiturile ce-i trec lui prin cap. În aceste danțuri însă, Grecii se țin de brău.

Sulzer, op. cit., pp. 420—427, recunósce că hora, așa cum se joca la noi, cu melodia ei trăgănată, duioasă, tristă, nu este numai un apanagiú al Românilor Munteni ori Moldoveni, ci că dinsa se găsește la Albanesi și la Slovaci din Transilvania și din alte părți ale Austriei, precum cântecele țiganilor noștri sunt luate de la tóte popórele de primprejur, deși ni le dau ei ca ale noastre proprii.

Trebue însă observat că *Sulzer*, ca și *Rössler*, caută tóte mijlócele pentru a dovedi că suntem Slavi de origine și anume prin femei, precum Slave sunt după dînșii cele mai multe datine, jocuri și cântări de ale noastre.

(1) Acestă sêrbătóre, pe care o sciam de la bêtânul Sdrobicí (ađi rêposat) din Bacău, am găsit-o descrisă și de *T. T. Burada* în *Almanachul musical*, pe 1877, p. 69.

alt jucător, care intră la mijloc; apoi vine altul și altul, până se desfăce rota și danțul se urmăze în doi, pentru a se încheia, ca la început, cu pași săltăreți în horă.

La Vrancea și în Ardél se joca *Arcanaua*, ce se asemăna cu hora de brîu, avînd în frunte un vataf, care ține în mână un beț și bate tactul. Ea se joca tot la un fel în Moldova, Muntenia, Bucovina și Ardél.

Hora alivencilor se joca de bărbați și femei, cari din cînd în cînd se lasă de mîni, fac un pas înainte, bat de trei ori din palme și, dînd un pas înapoi, se prind iarăși rotă.

Jocul Hanguluș (din munții Hanguluș), *Horodincea* Malorusienilor din Bucovina și *Tuțuianca* (Mureșanca) au multă asemănare cu *Arcanaua*, pe cînd *Pristandaua* de la Moldova se joca ca și de brîu, bărbați și femei la un loc.

Pe sub pôle de dugenă este iarăși un danț foarte vechiu, ce se joca pe la țirgușore sau pe la sate de către un bărbat și o femeie, ținînd de capetele unei basmale, pe sub care se învîrtesc din cînd în cînd. Acest joc aduce puțin cu jocul grecesc τὸ περισπῆν.

Rafa e jocul soldaților, ca în chip de horă, bătătorind pasul.

Mai sunt încă o mulțime de alte danțuri, ale căror nume le arată obîrșia și le pot zugrăvi mișcările, precum: *Sërba*, *Căzăcesca* (care se joca mai mult pe vine), *Arnăușesca*, *Huțănăsca* (venită din Galiția), *Corăbieresca* și danțurile țigănesci ca: *Țiitura* sau *Ca la ușa cortuluș*, alcătuiindu-se din sărituri fără nici o rînduială după sunetul cobzei, și *Tananaua*, pe care o joca copiii de țigani, lovindu-și trupul cu piciorole și sărind în loc pe marginea drumuluș, cînd cer milă la trecători.

Zoralia este un fel de bătută, foarte sprintenă și veselă, ai cărei pași sunt adesea însoțiți de un fel de zîzîit prelung al jucătorilor.

Trebuie băgat de seamă, că, în nepotrivire cu țirgoveții, țeranii joca numai afară, pe bătătură, în drumul mare sau în fața cărciumei, dar nici odată în casă. (1)

(1) T. T. Burada, Almanach musical pe 1877, pp. 62—64.

În celelalte provincii locuite de Români, danțurile se asemăna mult cu cele de sus, avînd, după țeri ori după seminiți, nume fie apropiate de poporele cu cari sunt în atingere, fie zămislite din obiceiurile locale predominitoare, ca: *Rusésca*, hora Românilor din Basarabia; *Colomeica*, danțul locuitorilor mazuri din Bucovina; *Ardelénca*, joc special ardelen, care în Transilvania are și alte numiri, după ținuturi: *Abrudénca*, *Someșanca* și altele. În multe părți ea se numește joc de mână și de învîrtit. Se joca de obicei de părechii, bărbați și femei, grupându-se în șir sau în cerc unele lângă altele. *Ardelénca* are două părți: una cu care se începe jocul, mai lină, cu pași anume, făcîndu-se un fel de înaintare în cerc a părechilor, după care

Afară de aceste jocuri, Românul mai are «un altul aproape superstițios, în care jucătorii trebuiesc să fie în număr fără de soț: șapte, nouă, un-spre-dece.

«Ei se numesc *Călușari* și se adună odată într'un an, se îmbracă în vestminte cam ca femeile, pe cap își pun cunună împletită din foi de pelin și din alte flori, vorbesc cu glas subțiratec și, pentru ca să nu fie cunoscuți, își acopăr fața cu o cârpă albă. Toți poartă în mână o sabie gôlă, cu care îndată ar străpunge pe orî-cine ar cuteză să le descopere fața. Acest privilegiu îl au consacrat din vechime, în cât chiar dacă ar face omor, nu pot fi trași înaintea judecătii.

«Conducătorul lor se numește *Starîț*, al doilea e *Primicerul* (Mutul Călușarilor), a căruia sarcină este de a întrebă pe starîț ce joc pot-tesce să se jöce și a spune apoi celor-lalți jucători în ascuns, ca să nu audă poporul numele jocului înainte de a-l vedé cu ochii. Căci au peste una sută de figurî, sărituri și tacturi deosebite, dintre cari unele atât de dibace, în cât cei cari le jöcă pare că nici nu ating pămîntul cu picîóarele, ci că sbórá și se poartă prin aer.

«Călușarii jöcă în zilele de la Înălțare până la Rusaliî (?); în acest timp ei cutreeră tóte satele și orașele, pururea jucând și săltând, și în tot timpul nu se culcă să dórmă într'alt loc decât sub acoperișul bisericilor, căci dacă s'ar culcă într'alt loc i-ar muncî strigóele, saú cum le dic ei: *frumósele*.

«Dacă se întilnesce o cétă de călușari cu alta pe drum, ele trebuie să se bată și céta învinsă se plécă celei-lalte; apoi pun condițiuni de pace, după cari cei învinși trebuiesc să rămână noué anî supuși celor învingétori. De se întimplă ca în lupta acésta să rămână vre-un mort dintr'o parte saú alta, în acest cas nu se încape judecată, nici judecătorul nu urmăresce pe făptuitor.

«Cel care e primit odată într'o cétă de călușari trebuie să rămână noué anî într'insa și în tot anul să fie față la terminul sciut; dacă nu s'ar presentă odată, atunci dic că are bóla cea rea (ducă-se pe pustii) și-l muncesc *frumósele*. (1)

vine partea a doua, repede, cu învîrtituri, bărbatul învîrtind femeia pe sub mână. În timpul jocului, bărbații obicinuesc a strigă saú a chiui versuri poporane, după tactul muziceî. *Mocănésca*, danț în care pașii sunt repeđi și călcăiul bate în res-timpî potrivii pămîntul, se jöcă în tóta partea muntósă locuită de Români și e póte cel mai vechiú danț de caracter pe care-l avem. Adesea i se dicé *Cătănésca*, mai ales în Transilvania, căci soldații par a-l fi danțat cu preferință.

(1) *Frumósele*, în credința poporului, sunt nisce nimfe de aer, cari se înamóreză de flăcăii voinici și frumoși. De aceea, când pe un flăcău îl lovesce vre-o bóla (pa-ralisie saú apoplexie de pildă), se dicé că a căđut jertfa frumóselor pentru nesu-punerea orî răutatea lui.

«Poporul prost crede că acești călușari au darul de a vindeca bólele cronice. Modul lor de vindecare e acesta: aștern la pământ pe bolnav, încep apoi săriturile lor și, la un tact anume al cântării, îl calcă unul după altul de la cap până la călcăie; în urmă îi șoptesc la ureche unele cuvinte anume născocite de dânșii și poruncesc bólei să ăasă din trupul bolnavului. Acesta o repetă de trei ori în trei zile și de multe-ori omul se îndreptă». (1)

Așa erau călușarii acum 200 de ani, când scria Dimitrie Cantemir, și ast-fel au rămas cu puține schimbări încă în Moldova, pe când în Transilvania și în Muntenia ei sunt cu totul alt-fel. Mai întâiu, nu au caracterul religios și ore-cum mistic ce l-au avut după Cantemir, nici formează o corporațiune aparte, trăind după reguli neschimbate și supusă unei discipline pe cât de aspre pe atât și de puțin potrivită cu firea Românului. Înriurirea medievală, — tainică și supertițioasă, — ce se vedește din cele de mai sus, s'a mărginit, pôte, asupra călușarilor moldoveni numai, prin faptul că atingerea cu catolicismul feudal a fost mai ăasă și mai puternică în acea parte a țerilor noastre, pe când dincoce contactul cu Turcii, cu Grecii ori cu Bulgarii a fost mai simțitor.

Acum călușarii, ca și la sfârșitul vécului trecut, sunt șapte, nouă, un-spre-dece sau doi-spre-dece flăcăi, îmbrăcați cu ițari albi strimți, cămăși albe până de-asupra genuchilor, legați cu basmale mari roșii după gât și peste umeri, cu ciomege lungi în mână, zurgălăi la glesna opincii, încinși cu chimir de pele bătut cu ținte și nasturi de metal și pe cap cu pălărie mică, rotundă, négră, cu cordele (multicolore) și cu flori sau pene. Ei se adună în cétă sub ascultarea unui *Vătaf* și sunt însoțiți de un om mascat, *Mutul Călușarilor*, umblând ast-fel pe ulițele tîrgurilor, prin sate, dănțuind, pe când lăutarii ăic din gură cântece de dor și de veselie.

Ei sunt via întrupare la noi a străvechei corporațiunii instituite de Regele Numa Pompiliu pentru paza celor două-spre-dece scuturi (*ancillae*), dintre cari unul, al lui Marte, fusese cădut din cer, și cari erau protegitóarele cetății și simbolul puterii și tăriei milităresci ale Romanilor.

Acești *Salii*, numiți *Pallatini*, fiind-că la început îndeplineau cultul lor în *Palatul* regelui, erau preoți ai lui Marte Gradivus, aleși printre fiii Patricianilor cari aveau încă pe părinții lor în viétă (*patrinos & matrinos*). La 1 Martie al fie-căruí an, ei cutreerau orașul, săltând, jucând și cântând laude ăeului lor, din care pricină lumea îi și numi *Salii* (săltători).

(1) *Cantemir*, *Descriptio Moldaviae* (1716), ed. Academiei Române, p. 142.—Veđi și *Ioan Eliade*, *Curierul românesc*, 1843, No. 41.

Căpetenia lor se chemă *praesul, magister Saliorum* sau *vates* (vătaful de ađi); iar poesiile lor răsboinice se numiau *astamenta* sau *axamenta*.

Regele *Tullus Hostilius* institui și el o corporațiune de *Salii* în onórea ăeului *Janus*, cari, după locul unde li se clădise templul (colina Quirinalului), fură numiți, spre a se deosebî de cei dintâi, *Salii Colini*, apoi *Coli-Salii*, din care, cu prefacerea cuvintelor, vine negreșit numele lor actual de *Călușari*.

Imbrăcămintea acestor *Coli-Salii* se compunea dintr'o tunică scurtă brodată (ađi cămașa cusută cu flori a călușarilor), strînsă la mijloc cu un briu milităresc de bronz (cingulum), sau purtând o zea (pectorale) pe pept (ađi chimirul cu ținte și nasturi de metal); pe de asupra o mantie de purpură (trabea, ađi basmalele roșii de pe grumajii și umerii călușarilor); în picioare purtau sandale (ađi opinci), pe cap o căciuliță țuguiață (ađi pălării mici cu cordele), pe cóspsa stângă o spadă scurtă petrecută cu o curea peste umărul drept și în mîna dréptă o lance (ađi ciomagul).

Serbările lui *Janus* (*Agonalia*) se țineaă după unii la 9 sau 13 Ianuarie (ale noastre), după alții la 21 Aprilie și la 21 Maiu, póte chiar la amîndouă datele. Călușarii noștri aă ales luna cea din urmă, căci ei dinainte de *Rusali* își încep jocurile.

Danțul celor din Transilvania, de unde cu mici schimbări a trecut în Muntenia, este *cu cîntare* sau *fără cîntare*.

Când este *fără cîntare*, mutului, a căruia mască are în deobște cioc de barză sau de dobitoc sêlbatec (ca în Brezaea și Țurca), îi este dat să se lege de ómenî și mai ales să sperie femeile, plescăind cu ciocul orî clănțanind fâlcile după tactul muziceî, cu o sfóră ascunsă sub haine.

Sprijiniți în ciomag și făcênd mișcări și sărituri cu adevărat vrednice de mirare (1), jócă ei atunci, fie-care în deosebî; apoi trosnind din degete, bat pămîntul când cu vîrful, când cu călcăiul piciorului

(1) Pentru a se dovedi cât de greu e acest danț, începătoriî trebuie să se bage într'un butoiu, pentru a prinde bine măsura sărituriî ce vor face în aer și care nu se cade să fie mai largă decăt o gură de butoiu desfumat. Se ăice chiar că dascălul își cunoște levii bunî de joc și de săltări, numai după partea trupului ce rămâne afară.

Wilhelm Schmidt, op. cit., p. 13, crede mai lesne că acéstă înfundare în butoiu a ucenicilor călușari, pentru a-i deprinde cu măsura pașilor și rotunjimea săriturilor, este un basmu, pe care el nu l'a putut dovedi. Totuși există o credință generală, că adecă numai prin puternica mijlocire a diavolului, pe care o capetă fie-care dănțuitor, se póte jucă jocul acesta.

și în pași mărunți se pórta la drépta, la stânga, înainte, înapoi, ba une-orî se lasă și pe vine, desghinându-se.

Dacă este *cu cântare*, atunci călușarii se fac rôtă fără să-și dea mânilor, sprijiniți pe bătele lor, fac sărituri pe loc împrejur, dau din mână și din picioare, se mlădiează și se rotesc, cu așa repeđiciune și măestrie, în cât din mișcarea tuturoră se pôte prea bine desluși credința celor vechi, că «jocul lor ar imită adevă învîrtirea stelelor în jurul sórelui său al lunei».

Pe când se face danțul acesta, flăcăii cîntă versuri de vitejie sau de dragoste, și în Transilvania se înfige pe bățatură, în mijlocul lor, o flamură, așa că fie-care dănuitor se repede să o smulgă, sfîrșindu-și cîntarea cu refrenul: *pe ea! pe ea!* Se ăice că acest obicei ar aminti serbarea anuală a răpirii Sabinelor, care eră în mare cinste la Români. (1)

Când vor să câștige mai mult, călușarii jăcă și cu fetele din sat, pe cari le aleg dintre privitori. Atunci este datina ca fata, după joc, să dea flăcăului ei câți-va bani de parale, căci dacă fuge din danț fără să-i dea nimic, atunci cei-lalți tovarăși ai flăcăului îl pun într'o pătură și-l aruncă de câte-va orî în aer, ca să-și bată joc de dînsul că e nevoiaș. (2)

Damaschin Bojinca (3), vorbind despre jocul *Coli-Saliilor români*, ne arată origina *călușarilor* noștri.

«*Coli-Salii* aceștia, ăice el, și până ađi se mai țin prin Ardél și prin Banat și se chéamă *călușari*, iar peste ei mai mare, după a căruí orînduială jăcă și fac tóte, este unul care se numesce *vătaf*, adevă *vates*.

«Jăcă la Rusalií tótă săptămăna, umblănd prin sate, și precum *Coli-Salii* vechilor Români eraú preoți și slujiaú unei dumneđeiri, așa și *călușarii* Romănilor de acum cred că este o putere care-i ajută în săltare și privesce neadormit la jocurile lor; ba încă și aceea cred, că cel ce nu scie jucă bine acela cade amețit la pămînt, semn că nu e plăcut acelei puteri, și pe loc ese dintre călușari. Incă și un *sbicer* este, cel ce, când cei-lalți saltă, neîncetat îi încunjură pocnind cu sbiciul, de care toți se feresc: acesta însemnéză dóră puterea nemărginită a Romanilor, de care, ca de sunetul sbiciului, se feriau alte némuri.

(1) *Wilhelm Schmidt*, op. cit. p. 13.—*Curierul român*, 1843, No. 41.

(2) Obiceiul acesta este fôrte comun între Romăni din Ardél și, când eram copil, mi-aduc aminte că un guvernor din partea locului ne învățase jocul acesta, destul de primejdios. În viéta și aventurile lui Don Quichotte, așa ceva se întîmplă lui Sancho Pansa, când nu are cu ce plăti la cărciumă o cheltuială făcută.

(3) *Anticile Romanilor*, Buda 1832.

De mirare este, cu adevărat, ținerea vechilor datine la Români, cum și una acésta se putu păstră de atâtea mi de ani până acum.»

Nu credință deșartă dar, ci datină de la strămoșii săi moștenită este jucarea călușarilor românesce.

Românul plugar s'a îngrijit tot-deauna de starea cerului și n'a lăsat mijloc, socotit prielnic, pe care să nu-l întrebuințeze pentru a-î întorce folosul asupra ogorului lui. Căci dacă nu plouă la legatul bobului, ese spicul sec; dacă nu e căldură când dă în copt, grâul se face sbîrcioc; de e prea multă umezélă, îl năpădesce málura; dacă e prea cald și e vînt, se culcă și se pălesce; așa că, din plóie la căldură, de la umezélă la vînt, stă el cu inima sărită, căci e grea povara îndoelei și-și cunoște el nimienicirea față de puterile fără ocărmuire omenéscă ale firii.

Și cu tóte aceste, îndrăsnet și mai cu sémă fatalist, încă se încumetă a cercă adîncul cu degetul și a nădăjdui împlinirea chiar a celor mai nėsdrăvane dorințe.

Tóte ca tóte, *plóia* însă e cea dintâi mană, pe care o cere el lui Dumnezeu, și pentru ca să o aibă la îndemână nu cruță nici rugăciuni, nici farmece, nici chiar lupta cu stihiiile nevédute și nepipăite!

Și nu e colț de pămînt românesc, pe care să nu găsim întrupate aceste năzuințe, fie în datine moștenite de la cei vechi, fie în pilde împrumutate de la vecini.

Așa, «vara, când din pricina secetei, e primejdie să nu se facă bucate, țeranii moldoveni ieaú o fetiță, care n'a împlinit dece ani, și o îmbracă cu cămașă de frunze de copaci și de plante și așa, urmată de alte copile și băeți de vîrsta ei, umblă cîntînd și săltînd pe la vecini și, orî încotro ar merge, bătrînele le es în cale și le udă, turnîndu-le apă rece pe cap. Cîntecul lor, cu acest prilej, este cam următorul: «*Papalugo*, sui-te la cer și-î deschide porțile, și-î trimite ploile, «ca să créscă grînele, secarele și meiul și málaiul.» (1)

În Muntenia, *a treia joí* după Pasci e ziua *Paparudelor*. Tinerele țigance își împletesc cununii de bozii pe cap, se împestrîțéză cu panglice roșii, cu salbe de firfirci, și merg să jóce din casă în easă.

O țigancă mai în vîrstă cîntă din gură, pe o arie de danț monotonă, pe tonuri scurte, stacate și repeđi, un șir de invocațiuni ca acestea:

(1) *Cantemir*, op. cit., (1716), ed. Acad. Rom., p. 155.- *Sulzer*, op., cit. t. II, p. 32.

Paparudă, rudă,
Vino de te udă,
Ca să cadă ploile
Cu gălețile,
Să dea porumbiștile
Cât gardurile,
Și să crească spicele
Cât vrăbiile,
Să sporască grânele

Să umple pătulele!...
Paparudele!...
Să deschidă cerurile,
Să pornască ploile,
Și să ferescă holdele
De toate mălurile,
Să gonescă tăciunele
Din toate ogórele!...
Paparudele!

După ritmul cântecului, două sau mai multe paparude jacă săltând, bătând din palme, plesnind din degete, imitând sunetul *castanietelor* spaniole și strigând una după alta: *ha! ha! ha!*

Pe când jacă, stăpâna casei iea o cană cu lapte, cel mai des însă o gălétă ori o cofă cu apă, și o aruncă pe dinsele, udându-le de sus până jos. Zărind-o *paparudele*, se prefac că fug; une-ori fug de-a binele . . . dar tot sunt ajunse din urmă și udate, căci dacă es dintr'o bătătură fără de a fi udate, stăpânul ei n'are parte de grâne în vara aceea.

Drept răsplata jocului și a urărilor de fericire, li se dă câte un ban de parale, un găvan de griu, de malaiu, de făină, fasole, un caier de lână sau o rochie veche. Și așa purced din casă în casă, până ce colindă tot satul, ori în orașe totă mahalaua. (1)

În Transilvania, obiceiul se păstrează întocmai ca în Muntenia, dându-li-se numele de *Papalugă*, ca în Moldova. (2)

Rămășițe din cele mai vechi datine romane, ele ne amintesc serbările și procesiunile numite *Robigalia*, așezate de Regele Numa Pompiliu în onórea ștei *Robigo*, care apără, după credințele de atunci, grîul de *mălură* (3), aducând plóia la vreme și făgăduind prin urmare rod și belșug.

Serbările acestea se ținea în a VII-a ți a calendelor lui Maiu, adecă la 25 Aprilie al nostru, când o procesiune de fete și de băeți îmbrăcați în alb, urmând pe Flaminiul robigal, eșiă din cetate, ducând în dumbrava «anticei Robigo» jertfe și prinósele laudelor ce i se înălțau, pentru a face să crească grânele până ce vor fi bune de secerat. (4)

(1) *G. Dem. Teodorescu*, Credințe, datine și moravuri, pp. 128, 129.

(2) *W. Schimdt*, op. cit., p. 17.

(3) *Robigo* sau *rubigo* latinesce e rugină (mălura grîului), pe care Romani, făcând o șteitate, o rugau «să ferescă recolta de atingerea fioróselor ei mîni», țiece Ovidiu.

(4) *Ovidii Fastorum* lib. I, p. 556.

Și la noi se întocmesc procesiuni religioase când e mare secetă. Preoțimea scote iconele la câmp și face rugăciuni, adesea urmate de ploă. În Moldova se scot moștele Sfintei Paraschiva din Iași, ori se aduce icona făcătoare de minuni de la schitul Adam. În București sunt moștele Sfintului Dimitrie, la Curtea-de-Argheș acele ale Sfintei Filoftea, cari au adus une-ori plôia.

Intîmplare sau cunoșcere mai dinainte a schimbării de vreme dore, popii au știut să înrădăcineze în multe suflete credința că rugăciunile lor pompoase au avut și au puterea de a alcătuî, a aduna și a încărcă o cătățime îndestulătoare de nori cu umezélă, pentru a produce plôia cea binefăcătoare holdelor arse de sóre.

În Transilvania, dacă nici rugile preoților, nici papalugele nu aduc plôie, apoi se aruncă vina pe vre-o vrăjitoare, «care și din mormînt pôte face rău omenirii». Drept aceea, în unele locuri se duce lumea la mormîntul ei, sapă o gropiță în dreptul capului și tórănă într'însa apă, până o umple. În alte părți, lucrul e mai crâncen, căci mai au și credința că vrăjitoria pôte, ca strigoii, suga sângele ómenilor și mai ales al rudelor ei prin somn. Așă dar o desgrópă, îi taie capul, îi împunge de mai multe-ori inima cu o țépă, o pune pe foc de se face cenușă, și apoi o presară pe grópa în care aruncă trupul ciuntit. Și poporul se ia după roșéta obrazului și după sângele care curge încă din capul tăiat ori din inima înțepată a mórtei, ca să recunóscă că în adevăr acel cadavru a fost al unei vrăjitoare.

De alt-fel, asemenea proceduri se întrebuintează și în alte împrejurări. Așă, de pildă, la Beclean, în districtul Făgărașului, dacă e cine-va învinovătit după mórte de bólă de vite, se scólă cu mic cu mare toț de se duc la mormîntul lui și-l amenință, cu cele mai gróznice jurăminte, să arate prin vre-un semn dacă bănuiala ce se aduce împotriva lui e adevărată. Dacă, firesce, semnul nu se arată, mortul e desgropat și împuns cu o furcă în două-spre-șee părți deosebite ale trupului; apoi, după ce i se umple gura cu usturoi, îl pun iar la loc, dar cu fața în jos în sicri. (1)

Și dar, au curs ploile la vreme, holdele s'au îmbrăcat cât cuprinde vędul cu spice pline de rod, ce se poleesc, mlădiându-se la sóre. Atunci fetele din satele vecine se adună, aleg pe cea mai frumoasă și mai voinică dintre dînsele și, dându-i nume de *Drăgaică* (2), se duc cu ea

(1) *W. Schmidt*, op. cit., pp. 17, 18.

(2) *Drăgaica*, cuvînt slavonesc ce însemnăză prea iubită,—augmentativ din *dragă*. Ađi, sub numele de *Drăgaică* se face un mare tîrg de vite la Buzéu, care începe la mijlocul lui Iunie și ține șee zile.

în frunte, printre semănături. Acolo fac o cunună de spice împletite, i-o pun pe cap, o mai împodobesc cu mulțime de cârpe colorate și-i agață de mâni cheile grânarelor lor.

Așa gătită, Drăgaica, cu mâinile întinse și cu cârpele în bătaia vîntului, ca cum ar sbură, se întorce de la câmp acasă și, săltând și cântând, colindă satele tuturor fetelor cari o însoțesc și cari în cântecele lor o numesc *surată* și *prea iubită* (drăgaică).

Fetele țăranilor din Moldova năzuesc foarte mult la această cinste, deși cântecul lor spune că fata alăsă Drăgaică nu se poate mărită decât *după trei ani*. (1)

Datina acesta este tot romană.

Drăgaica amintesc pe deita *Ceres*, pe care, sub numele de *Dimitir*, Grecii antici o adora în strălucitele *Thesmophorii* și în *Misterele eleusine*.

Ca și Drăgaica, *Ceres* purtă pe cap o cunună de spice de grâu și, la serbările ei, i se purtă cu alai mare statua peste câmpii de către feciore — cari nu se puteau mărită (2)—și numai după această ceremonie eră ertat să se începă secerișul.

În traiul lor, tîrgoveții au parte adesea de lucruri, pe cari sătenii de pildă nici pot să și le închipuiască, la tîrg trăgînd tot ce e arătos, tot sgomotul purcedînd de la dînsul și nădrăvniile, cum s'ar dice, în sînul lui aflîndu-și de obște sălașul.

De aceea și firea lor e deosebită. Unii au limba ascuțită, mișcările îndrăsnețe, ochii neastîmpărați; alții au graiul molcom, privirea cercetătoare, pornirea trupescă ticnită, deși cu toții, nici se mînie, nici se sperie aproape de nimic!

Tîrgovețu-î mai fluturatec, țăranul pare că mai așezat . . . Și totuși, ia veți-î pe amîndoi la Moși, căscînd gura și rîdînd împrejurul *Geamalei*. (3)

(1) *Cantemir*, op. cit., p. 154.

(2) Se vede că de acolo s'a perpetuat în cântecul Drăgaiceii, că ea *nu se poate mărită* decât după trei ani. Rigórea s'a îndulcit cu vremea.

(3) După descripțiunea ce mi-a făcut Principele Ion Ghica despre dînsa, *Geamala* eră înaltă de 2—3 metri ori stînjenî și umflată ca un enorm malacoff, de alt-fel cu dibăcie întocmit. Impresiunea, îmi dicea el, eră adevărat înfiorătoare, mai ales când omul din lăuntru începea să cînte și să vorbească. Eră spaima copiilor, cărora le-o înfățișau mamele ca pe un fel de Joimăriță, ca să-i astîmpere. Ea se arată pe ulițe și prin bălciuri la vremea Moșilor și eră, împreună cu călușarii, unul dintre spectacolele cele mai plăcute tîrgoveților. Principele Ion Ghica nu a putut să-mi spue, dacă se

Și cum să nu o casce, când namila asta de păpușă, cu un cap cât o baniță, are două obraze de gém orî de oglindă, trupul îi e făcut din cercuri de butie lipite cu hârtie, cu pânză roșie, cu tot felul de lolôțe de cârpe, de panglici și de pîr de cal, pîrtă cămașă cu altițe, fotă, șorț, bete cusute cu fluturi și cu arniciu roșu, iar în cele patru mîni câte două de fie-ce obraz — ține un baston și un mănunchiu de flori!

Cum să nu rîdă, când *Geamala* (1), purtată de omul ascuns în lăuntrul ei, se mișcă, saltă, jîcă, vorbește, își plécă mutra de-asupra privitorilor, atingîndu-î cu bêtul orî cu florile, după împrejurări, cîntă *de lume*, spune păcăleli, orî după felul și chipul fie-căruia, îl ia peste picior!

Copiii fug speriați, muerile se dau înlături clătind capul, iar babele își fac cruce pe-ascuns, ca de frica necuratului.

Numai tîrgovețul, fudul că-î pricepe rostul și graiul, se ține gae după dînsa. Lui îi placē zefleméua, și glumelor, cu cât sunt mai sarate, cu atîta mai mare hohot le răspunde.

Țeranul, sfios, nu cum-va să fie prostit înaintea atîtor fețe străine de așa *dănănae*, se întorce mai bucuros la ulcica lui cu vin părăsită sub umbrar și la scârțaitul viorii țiganului, care până într'amurg îi va scutura pôte chinirul și-l va culcă sdrobit de frămîntarea jocului, dar . . . fericit!

Fie mari ca *Geamala*, fie mici ca cele de la Vicleim, orî de la Caraghioz-perdē, asemenea păpuși, cu vorbe și mișcări deșănțate, sunt obraze ale teatrului oriental, aduse la noi, nu atît de înrîurirea turcēscă, cât de pohoiul — îndelung domnitor pe pămîntul nostru — al Grecilor fanarioți, cari, împrumutând orî împrăștiînd obiceiuri ne mai potrivite ființei și geniului rasei lor, făceau până și din îndeletnicirile vieței prilejuri de lingușire și de umilință către stăpânii cei darnici de fală și de putere!

Rēmășițe, fără îndoială, ale danțurilor bacchice orî ale măscăricilor atellanî, căci tôte acolo își află obîrșia, însușirile și întruparea lor

---

arătă și prin sate. În cărți n'am găsit nimic despre dînsa, afară de o lucrare asupra Bucureștilor a rēposatului Locot-Colonel Papasoglu, în care am vēdut cu mirare, că ea eră simbol al deitei Isis din Egipt, pe care o slăvise Romanii până la credința idolatriei (!). Și presupune că de acolo aū și rēmas în stema țerii nōstre sōrele și luna, adecă Osiris și Isis (?!).

(1) *Geamala* e cuvînt turcesc, ce însemnăză *uriaz*. Ea a venit la noi probabil de la Turci. La Constantinopole am vēdut asemenea păpuși — mai mici însă — în nopțile Bairamului, la *At-meidan* la Stambul, jucând, cîntând, ba unele chiar ghicind și în palmă.

invederéză însă înapoiarea și lipsa de simț artistic a păturilor de noróde aprópe barbare din carî eșiau, precum și slăbiciunea, dacă nu lipsa de voință, din parte-ne, de a preface potrivit firii noastre caracterul acestor jocuri publice, ce aveau menire să înfățișeze și să înrîurască póte o categorie destul de însemnată a năravurilor românesce. Póte chiar din pricina asta *Geamala* a dispărut curînd, căci eră în mijlocul nostru o *arătare străină* și de deprinderile și de înțelesul obștei.

De alt-fel cârdurile păpușarilor, ale caraghiozilor, ale măscăricilor și ale soitariilor au făcut, mai mult de 100 de ani, parte de drept din alaiurile și palaturile domnesce și au fost de multe-orî singurele în stare de a aprinde o scânteie de veselie în atmosfera lor greóie și mohorîtă de patime urícíose și de fără-de-legi!

Așă, *Paul Strasburg*, ambasadorul Regelui Suediei Gustav Adolf, trecînd prin Bucuresci la Constantinopole la 1632, e primit cu mare pompă de Domnul țerii Radu Leon și la plecare e însoțit o bucată de drum de către Principe, cu o excortă de 1.000 de călăreți și 600 de pedestrași.

«De amîndouă părțile, scrie *Strasburg* Suveranului său, mergeau magnații și boerii țerii, pe cai arăbesci, îmbrăcați în vestminte strălucítóre. Pe lângă Principe erau lăutarî și un cor de musicanți, *qui carmina valachica pleno gutture cantabant*, apoi *măscărici* și *comedianți*.» (1)

La Curțile Domnilor fanarioți, când boerii și cucónele se adunau să petrécă, récéla primirii și sfiala — adesea prefăcută, — ce cuprindeau pe toți în fața lui Vodă, i-ar fi făcut să móră de urît, dacă *soitarii* și *lăutarî* nu-i mai desmorțiau din când în când cu glumele și cu cântecele lor.

Intr'un colț de sofă, pururea cu ciubucul în gură, sta Hospodarul. Principesa, soția lui, în cel-lalt colț. Ridicați ast-fel de la pămînt — ca pe o scenă — și în mijlocul unei mulțimi de perine bogate, ei primiau pe fie-care, fără ca un zimbet să le trădeze mulțumirea ori printr'un semn bine-voitor să-l salute de bună-venire.

Boerii și soțiile lor sărutau pe rînd mîna lui Vodă și pe a Dómnai, apoi, după rang, se așeau pe treptele sofalei, ori pe lavițele de lângă pereți.

Boerii cei mari — dacă li se dedea voe — își păstrau gugiunanele pe cap, pe când cei de starea a doua steteau cu capul descoperit. De alt-fel, aceștia nu puteau nici vorbi, nici jucă, nici face vre-o mișcare,

(1) Scrisorile Patriarchului *Kyrilos Constantinopoleos*, p. 288.

pe când numai boerii cei mari vorbeau și jucau,—ci ca stâlpi în jurul odăii priviau numai. Afară de aceste rare minute, tăcerea se întindea asupra tuturor, nimeni neavând destulă îndrăsnică să se uite de-adreptul la Domnitor, nici să schimbe — decât la ureche — cuvinte, precum nici Domnul însuși nu ridică glasul decât atunci când voia să asmuță pe *măscăriciul*, care se răsfăța tot-deauna în mijlocul adunării, ori să cheme pe *țigani* înăuntru.

Țiganii intrau cu instrumentele gata și începeau numai decât să cânte hora. Femeile se prindeau toate în joc cu tineri și cu bătrâni și, după ce învățau danțul ca o jumătate de cés înaintea Mărilor Lor, se întorceau iar la locuri și iar tăcerea și vorba încetă se preurmu ca înainte. (1)

Se împărțeau atunci șerbetură de Tarigrad, cafele ce umpleau casa de miros și dulceturi cu apă rece, apoi jocul se luă din nou și așa de trei patru ori, până să Domnitorul, obosit de-a privi, se sculă să plece, să dacă eră cu *kef* și ținea să arate cui-va *caifetul* Curții lui, chemă pe *céușul soitarilor* și-i porunceă să le jöce teatru.

Indată șese voinici, cu nădragi albi sau roșii, largi și lungi, după portul turcesc, cu bastöne învelite cu argint în mâni și cu căciuli rotunde de blană pe cap, se plecau adînc, ducîndu-și mâna la frunte în semn de grabnică îndeplinire a voei stăpînului și . . . după un moment, întorcîndu-se, cel mai bun de gură ținea mai întăiu o cuvîntare, apoi începeau teatrul.

Imbrăcați cu uniforma ruptă a vre-unui desertor austriac, cu nis-cai-va sdrențe vechi de haine străine ori pămîntene, sau chiar femeesci, când o femeie trebuia să fie în scenă (rol jucat tot de un mustăcios céuș), ei vorbeau românesce, turcesce și grecesce, fără să se fi pregătit dinainte. Dialogul eră plin de glume prea mult sărate, de obscenități, de satirisări îndreptate — după cum ghiciau ei voia stăpînului — împotiva cutăruia boer sau cutărei împrejurări anume. Noroc dör că, pentru onörea națiunii române, aceste bine meșteșugite comedii se reprezentau rar, nu ținea mult, nici prea făceau pe lume să ridă și mai cu sémă nu erau așternute pe hărtie. (2)

Acești soitari domnesci mergeau în alaiuri, doi înaintea Beizadelor și patru înaintea Domnului, purtând căciuli mari de blană de tigră și cödă de vulpe atârnată. În fața căciulei aveau oglindă, purtau pistöle la briu și toporașe în mână. Ei mergeau pe jos, strămbându-se

(1) *Sulzer*, op. cit., t. III, pp. 337—338.

(2) *Ibidem*, t. II, p. 401.

și rîdînd în hohote către privitori, ca să dispue bine lumea, să fie veselă când va trece Vodă. (1)

Domnii greci aveau la Curțile lor *pehlivanî* arapi și hindii, aduși din Turcia (2), cari, asemenea vechilor gladiatorî, se luptau—fără arme—între dînșii, făceau feluri de nădrăvăniî și de jocuri minunate și nevădute locurilor noastre. Unii de pildă săriau în vîzduh, cu capetele în jos, peste opt bivoli puși în rînd, alții călcau cu iuțelă pe o fâșie de tulpă înținsă fără de a se cufundă, orî aruncau căciulî în sus, cari atîngînd pămîntul se prefăceau în feluri de căciulî deosebite. (3)

Domnii erau geloși de a ave pe cei mai vestiți și mai voinici *pehlivanî* (4), ca să-i pîtă arătă înaltelor obraze ce conăceau din când în când în capitalele lor și să le fie la nevoie bunî apărători de primejdii.

Obiceiul se întinse de la Domnii la boerii cei mari, cari începură să aibă *măscărici* sau, cum li se dicea, *nebunî* curților lor, dintre cari trei mai cu sîmă au fost foarte cunoscuți pe la începutul vîcului. Aceștia sunt:

Prințipul Zamfir, amicul intim și nedeșlipit al Banului Pană Filipescu. Odinioară bogasier cu prăvălia lângă Bărăție, mai pe urmă dîndu-se singur de fiu din florî al Mariei Teresia și prin urmare frate vitrig cu Iosif II și Leopold ai Austriei. La mîrtea Împăratului Iosif se lepădase, după cum spunea, de tron, trecîndu-l fratelui său mai mic, numai și numai din dragostea Filipescului, pe care nu se îndură să-l lase singur. Mai mult bătrîn decît tînăr, gros, alb și rumen la față, cu mustățile rase, purta pantalonî de nankin, galbeni, cu capac, băgați în cisme unguresci cu pîtenî, jiletcă vîrgată, frac cafeniu cu bumbi de metal cu pajură împăratăscă, legătură de gât roșie de pambriu, în care îi intră bărbia cu totul, pînă la gură, lăsînd să ăsa de o palmă două colțuri ascuțite de guler scrobît. Din buzunarele jiletcei atârnau de-o parte și de alta, zornîind, două lanțuri grîse cu chei și peceti mulțime.

Sgabercea, fît-frumos din curtea Dudescului, spân, cu trei fire de barbă, slab și sfrejit numai pelea și osul de dînsul, sgărcit și bondoc, mititel ca un copil, dar elegant la îmbrăcăminte, încins cu taclit, și purtînd cîsornic cu lanț la brîu.

(1) *Loc-Colonel Papazoglu*, Istoria Bucurescilor.

(2) *Letopisițele țării Moldovei*: Condica de obiceiuri vechi domnesci a Logofetului Gheorgachi, t. III, p. 338.

(3) *Al. Odobescu*, Dîmna Chiajna, ed. V, p. 82.

(4) *Letopisițele țării Moldovei și Valachiei*: Condica de obiceiuri vechi domnesci a Logofetului Gheorgachi, t. III, p. 333.

Manea, protegiatul Banului Dimitrache Ghica, care, cu toate că lumea îi dicea Manea nebunul, nu râdea nici odată. Umblă pe ulițe strigând în gura mare: «Toți boerii să moră, mă! numai Manea să rămână, mă!!» Dacă îi dicea cine-va ceva, aruncă cu petre. Cu toate acestea, el era milos și darnic, tot ce avea dedea la săraci. Dacă-i dăruia cine-va o haină bună, el se ducea la croitor sau la cojocar și o schimbă pe haine grose mitocănesci, pe care le împărția pe la săraci, păstrând pentru dînsul pe cea mai proastă; uneori rămânea numai cu cămașa. Nimeni nu scia de unde era, nici de unde venise. Manea era foarte discret și cinstit. Când Banul Ghica voia să ajute pe vre-un sărac, chema pe Manea și lui îi încredința ceea ce voia să-i trimită, căci scia că el nu se va atinge de o lescă. (1)

În timpuri din urmă, cine n'a auzit despre *Dună*, măscăriciul caselor boeresci, ori despre *Popa Ciupelnișenu*, de *Bărbucică* și de faimosul *Chimiță*, nebunul din amor, după care se ținea copiii drăce pe ulițe, căci se purta îmbrăcat în stofă de mobilă și avea o biciușcă lungă cu care mergea apărându-se de trecători. Inebunise sormanul, fiindcă i se pusese în cap că era omul cel mai frumos din București.

Dintre toate spectacolele publice, nici unele nu au putut fi, negreșit, mai fălăse decât *alaiurile domnesci*, atât prin desfășurarea puterii militare, cât și prin bogăția și frumusețea odórelor și vestmintelor, cu care, din vechime, s'au împodobit Domni, boerii și curtenii.

Așa, Vasilie Lupu se dice că purta numai la mantă nasturi în preț de 100.000 de galbeni și, când purcedea să călătorască prin țară, *alaiul* lui era atât de mareț cât nu se mai pôte altul.

3.000 de călăreți și 2.000 de pedestrași îi mergeau înainte, iar dînsul, încunjurat de boeri în haine de mătase, pe cai *falerași* (2), pășia călare între 50 de arcași și 100 de ieniceri. Doi *stapedari* (3) steteau lângă Vodă, ținând unul mîna dreaptă, altul mîna stîngă pe falera calului, iar alți 20 mergeau pe amîndouă laturile. Ei erau îmbrăcați în purpură, cu căciuli țuguiate împodobite cu stele de argint poleite sau cu semi-lune dese. Oștirea cea-laltă, de 10 — 12.000 de ómeni, venia în urmă.

(1) *Ion Ghica*, Scrisori către Alecsandri, ed. nouă, 1887, p. 502 și urm.

(2) Împodobit cu șea și valtrap de mare preț, după moda turcască.

(3) *Stapedari* erau pași ai grajdurilor domnesci, cari aveau grijă de curățenia *falerei* domnesci și ținea scara lui Vodă ca să se urce pe cal.

(4) *Codex Bandinus*, ed. Acad. Rom., pp. 144 și 146.

Palatul și ceremonialul din lăuntrul palatului acestui Domn erau tot atât de strălucite ca și pompa ce o desfășură el în afară.

Alcătuït din două mari zidiri, una lungă de 80 de pași și largă de 30, care eră loc de întîlnire al celor ce aveau afaceri sau dregătorii la Curte, alta de 40 de pași lungă și largă de 30, în care se aflaî cămările și sala de mîncare a Domnitorului, îmbrăcate în tapete aurite și unde nu puteau pătrunde decât boerii cei mari, căpeteniile oștilor și episcopiî, palatul avea două curți păzite de oșteni, căci la ușile lui Vodă strejuiau chiar boerii cu slugile și robiî lor. Când se ducea la paraclisul aflător în întăia curte, Domnul eră însoțit de ostași și de curtenî. Arcașii ocupaî *atriul* din afară, iar boerii se înșiruiau de-alungul palatului în drumul lui. Trei Postelniceî, cu bastóne de argint poleite, mergeau înainte, unul dintre Spătarî purtă sceptrul, altul gladiul de amîndouă laturile lui Vodă, al treilea Spătar urmă cu spada. Înainte de Postelniceî pășiau ușierii Curții. Când trecea Vodă, toți se închinau cu mînila la pept, plecând fórte adînc capetele. Când mergea la biserică în oraș, oștirea se punea în linie și el trecea prin mijloc însoțit de boeri și de 50 de arcași. (1) Clerul în haine scumpe îi eșia înainte cu evanghelia și crucea.

Curțile domnescî ale lui Petru Șchiopul (1560) se înălțau în Bucurescî pe povîrnișul malului stîng al Dîmboviței, printre bătrâne tulpine de salcii, închise într'un larg pătrat de înalte și țepene ziduri, cari pe de o parte se afundaî în apă, proptite cu largi căpriori de pîtră, iar de celelalte trei părți, încunjurate cu șanțuri adînci, își arătau pe din afară numai întinsa lor față netencuită și clădită cu straturî de cărămiđi și de bolovanî.

La mijlocul păretelui din fața casei se afla pórta cu gang boltit, pe de-asupra căreia se înălță un turn pătrat cu ferestruie de meterez; iar dinaintea porții eră o podișcă, care prin mijlocul unui scripete se lăsă pe de-asupra șanțului și se ridică la vremi de primejdie. Alte patru foișóre cu temelii întărite apărau colțurile întinsei împrejmuirî.

Pe din lăuntrul curții, nisce lungi șiruri de clădiri cu tinde arcuite stău rezemate de acei înalți pări și slujiau de locuințe copiilor de casă, strejilor și slujitorilor domnescî; apoi tot în rînd cu acestea veniau grajdurile, hambarele și șoprurile cu tóte tacămurile de drum sub îngrijirea Comișilor și a Șătrarilor. Mai în lăturile caselor domnescî, în cari răspundeau printr'o tindă de scânduri, erau *beceriile* sau cuinile și cuptóarele pităriei; în sus, mai pe dél, din dosul bisericeî, jignița cu tótă zaheréua, și în sfîrșit de-alungul zidului ce se întindea

(1) *Codex Bandinus*, ed. Acad. Rom., pp. 130, 140.—*Cantemir*, op. cit., pp. 96, 100.

pe malul gârlei se adăpostiau saielele cu vite și zalhanaua Curții domnesci.

Drept în mijlocul ogrăzii, de-a stânga bisericeii lui Mircea, se aflau casele domnesci, clădire mare, pătrată, ridicată, cu ziduri late în pôle și fără tencuială, purtând pe de-asupra lor un coviltir cu cêrdac înalt și întins, un adevărat munte de șindilă. Catul de jos al caselor abia avea pe ici pe colea o creștătură, pe unde să intre aerul în beciurile boltite; de o parte numai, în fundul unei tinde întunecose, se vedea gârliciul povîrnit al pivniței, cu porțile-î de zăbrele; cu toate acestea, ferestrele catului de sus, mititele, lunguețe și întărite cu vergele de fer și cu oblone ce se trăgeau în chepeng (toc), erau cu mult înălțate de la pămînt, ast-fel în cât păretele rămânea gol și neted mai pînă sub strășină.

În dreptul porții și de-asupra cător-va trepte de pîtră, se afla ușa, cu două canaturî de stejar căptușite cu tinichele și legate cu drugî de fer; acea ușă se deschidea pe o scară de pîtră închisă între doi pîreți și drêptă, care ducea într'un pridvor, al căruî acoperiș sta rezemat pe stâlpi ciopliți din bardă și de-alungul căruia se întindea o laviță învelită cu rogojină și cu zăblae. Pe urmă venia o tindă întunecosă, în care dedeau ușile deosebitelor încăperi, din cari unele lungi și înguste, cu o mică ferestruie în fund, locaș de odihnă pentru nôpte, purtau numele de *chiliî*, altele mai întinse și mai luminate erau *salele* de adunare, *cămările* feluritelor dregătorii și *odăile* de cămărași ori de obște a curtenilor.

Dincolo de tindă se deschidea o sală largă, al căruî tavan de grindî se sprijinia pe câte două șiruri de stâlpi scobiți în glafuri și cu flori și al căruî fund, eșit mai afară din păretele casei, ca un pridvor rotund cu parmaclic, era cu totul deschis. Acastă sală pardosită cu lespezi, loc de ospete și de danț în zilele căldurose ale verei, se numia *horă* și slujia în tot-deauna ca loc de adăstare pentru cei ce voiau să intre la chiliile nêmului domnesc, sau în sala Spătăriei, unde era scaunul lui Vodă, sau în sacnasiul cu gêmlic înaintat pe grindî, care era obișnuita ședere a Dómeii și a femeilor sale.

Toate aceste încăperi, precum și deosebitele *băsci* sau cămări boltite, purtând o culă rotunjită pe de-asupra, în care se aflau de-arîndul paraclisul, hasnaua sau comóra și patul domnesc, răspundea toate în *horă*, prin nisce uși, cu tocuri de pîtră înalte și înguste aduse sus în îndoit perghel și de-asupra cărora se vedea săpat într'o firidă vulturul țerii.

Printr'acea sală se făcea totă slujba dinăuntru a familiei domnesci,

pe acolo putea cine-va să întâlnească, trecând dintr'o odaie într'alta, pe Domn sau pe oricare altul dintre ai săi. (1)

Ospețele Domnitorilor erau iarăși foarte mărețe și ceremonia săvârșirii lor dovedea strălucirea și bogăția Curților noastre, gelose de a imita fastul celor mai vestite Curți de pe vremi.

Așa, la zile de mari solemnități, «masa se pune în Divanul cel mic din palat (un fel de sală de primire). Sunetul tobelor și al trompetelor dau semn pentru aducerea bucatelor. *Stolniceii* (servitorii meselor domnești), cu Vătaful și Stolnicul al doilea le aduc din bucătărie și le dau *Mareluî Stolnic* (2), pentru a le pune pe masă. Domnul sosind în sală, *Metropolitul* dă rugăciunea pentru masă și bine-cuvînteză bucatele, iar *Medelnicerul cel mare* (3) dă Domnului apa de spălat pe mâni, după care se așează la locul său și toți ceilalți își ieaș scaunele după ranguri. Sfetnicii și boerii cei mari stau primprejur, slujind.

«După ce *Marele Stolnic* gustă din bucate și când Domnul începea să mănânce, se trăgeau tunuri și răsună musica, atât cea turcescă cât și cea moldovenescă. Băutura cea dintâi o aduce *Marele Paharnic*, turnând vin dintr'un vas mai mare într'un vas mai mic și dându-l Domnului, după ce l'a gustat el întâi: ceea ce în limba Moldovenilor se dăce *credință*. Atunci *Metropolitul*, *Episcopii* și toți boerii se scoldă în picioare și se închină la Domn când bea.

«Boerii cei mari stau la masă până la al treilea pahar; după aceea *Spătarul cel mare* dă spada Domnului *spătarului al doilea*, *Paharnicul al doilea* servește cu paharele și toți ceilalți boeri de clasa a doua ieaș slujba boerilor celor mari. Vodă, în semn de mulțumire, dă fie-căruia câte un blid de bucate de pe masă; iar ei, sărutându-i mâna, îl ieaș și-l duc în cea mai apropiată odaie, unde se pune masa pentru dînșii. Aceeași cinstire cu blidul de bucate o face Vodă și boerilor mai mici, ca bulucbașii și căpitani, observându-se tot aceeași

---

(1) *Al. Odobescu*, *Domna Chiajna*, ed. V. pp. 69—74. Descripțiunea minunată ce face Odobescu despre acest palat mi-a dat îndemn s'o așez aci, nu atât ca un document istoric, ci mai mult ca o pildă vie despre arhitectura și lăuntrica orînduială a palaturilor sau mai bine a locuințelor mai de seamă de prin vremea aceea în țară la noi.

(2) *Marele Stolnic* sta în fruntea boerilor mari, avea privegherea bucătăriilor și a ómenilor din serviciul lor la Curte. El gustă mai întâi bucatele și sta la ospetele mari până la paharul al treilea. Peste alte venituri ce avea, i se dedea îndestularea de la Curte.

(3) La ospetele solemne dedea de spălat Domnitorului și era plătit cu veniturile isprăvniciei județului Ștefănesci.

ceremonie la dînșii ca la boerii mari. Aceștia, după ce au mâncat, se întorc la masa Domnului, unde își ieaă iar slujba.

«Masa fiind pusă în lung, *Armașii* cu busduganele lor stau la capetul ei ca garda Domnului.

«După ce au băut cu toții vre-o câte-va pahare de vin . . . mai beau iarăși câte un pahar mare, drept mulțumire pentru harul și îndurarea lui Dumnezeu, al doilea îl beau în sănătatea Împăratului, fără de a arăta vre-un nume, iar pe al treilea *Metropolitul* îl închină cu câte-va cuvinte în sănătatea lui Vodă, la numele căruia toți boerii se scólă, punându-se după ranguri la rînd în mijlocul salei Divanului. După rugăciune, *Metropolitul* face cruce în fața Domnului și-i dă binecuvîntarea, iar când pune Domnul paharul la gură, se slobod tôte tunurile dimprejur și tôte muzicele răsună. La acest pahar, numai singur Vodă bea; după dînsul bea *Metropolitul* dintr'un pahar de argint, ca de o sută de dramuri, stînd la locul lui, în picioare. Boerii cei-lalți deșertă paharele ce li se dau, apoi merg de sărută mîna Domnitorului, ținută de către *Marele Postelnic* de subsuori, și se întorc la loc. După aceea se bea în sănătatea Dómnăi, a fiilor și a fiicelor ei și pentru alții mulți, precum se întîmplă la asemenea prilejuri, când capetele sunt înferbîntate. Domnii n'au datină să se scóle de la masă mai înainte de aprinsul lumînărilor, pe cari după ce *Marele Medelnicer* le așeză pe masă, toți óspeții se scólă în picioare și se închină către Domn, și când pune el șervetul pe masă, e semn că ospetul s'a isprăvit.

«Atunci *Marele Postelnic* dă o lovitură în pămînt cu bătul lui de argint, pe care îl pórta în mână, și la acest semn toți câți pot să se scóle trebuie să se ridice de-odată în sus, cei cari nu pot singuri sunt ridicați de alții. *Medelnicerul mare* aduce iar apă de spălat pe mîni, Vodă se spală, își face trei cruci, când *Metropolitul* rostesc rugăciunea de scularea de la masă, apoi cu capul descoperit își iea séra bună de la toți și ese.

«După masă, muzica domnăscă petrece pe boeri până la casele lor, iar a doua ți se adună cu toții în sala de audiență și, sărutând mîna Domnului, îi mulțumesc pentru cîntea ce au avut și se rógă de ertare pentru greșalele ce póte au făcut din beție.» (1)

Aceste pompe, împrumutate de la Împărații Bizantini și de la Regii Poloniei, se păstrară cu puține deosebiri la Domnitorii noștri pămîntenți și, numai după venirea Domnilor greci, luară cu totul forma și ca-

(1) *Cantemir*, op. cit., pp 101-103.

racterul turcesc. (1) De atunci până târziu în vécul de față, numele dregătorilor Curții, orînduiala alaiurilor, ceremonialul din lăuntrul palaturilor domnesci, locuințele, îmbrăcămintea, îndeletnicirile familiilor domnesci, ale curtenilor, precum și ale boerilor țerii fură aprópe icóna micșorată a celor ce se petreceau în aceleași împrejurări în capitala Imperiului otoman, la Curtea Sultanului său în palaturile celor mari și puternici de la Stambul. (2)

În adevăr, iată cum descrie un martur ocular palatul Principei Grigorie Ghica:

«Palatul, în care locuesce ađi (1775) Domnul Moldovei, e un vechiú castel (aflător în Belic), care a slujit de grajduri și spital Rușilor în vremea războiului.

«Principele i-a spoit numai pereții cu var și a lipit cu hârtie albă ferestrele stricate. Camerele sunt fórte mari, însă fără mobile, afară dór de odaia de culcare a Înălțimii sale. Gospodăria e așa de bine făcută în cât, la masa chiar a lui Vodă, nu se schimbă șervetele de cât la două săptămâni și paharele de vin sunt știrbe și cu picidrele stricate. Când însă Principele vrea să-și desfășure fala și bogățiile — de pildă la ăiua lui, — atunci mesele sunt acoperite de porțelan și de argintării. Ceea ce este ciudat la acești despoți ai Moldovei și Valachiei e deprinderea ce au de a-și strînge tóte bogățiile: banî, giu-

(1) Sulzer, op. cit., t. III, p. 334 și urm. — *Cantemir*, op. cit., pp. 40—63.

(2) V. A. Urechîă în *Istoria Românilor* (1774—1786) ne dá, la pp. 568—571, o amănunțită deslușire despre alaiul cu care Alexandru Ipsilante a intrat în Bucuresci la 3 Februarie 1775. — Acolo vedem mergend înaintea Domnului pe *Baş-Beslêga* cu *neferi* sêi de pildă, pe *deli*, *tufecii* și *odobasi* lor, pe *Iurucbaerac*, *Ciohodari*, *Schemeni-Agassi* cu *Divan-Efendissi*, pe *Orta-cusac* cu *Tabla-başa*, pe *Iamaci* lui *Saraci-başa*, pe *Icioglandar*, pe *Hasahirlîi* împăratesci, pe *Deli-başa*, pe *Giuler-Agassi*, pe *Baş-Ciohodar* și *Tufecci-başa*, iar după Domn *Sangeacul* împăratesc, *Cafegi-başa*, *Ici-Ciohodar*, *edecli* și *mehterhanéua*!!

S'ar crede omul mai mult în țera turcescă, decât în capitala pămîntului românesc, cetind asemenea posnașe nume și posnașe obiceiuri! . . . Același alaiú a întrebuințat Michaiú Vodă Suțu, când a primit în Bucuresci *Hatîșerful* din Februarie 1784, alaiú pe care însuși istoricul (V. A. Urechîă) îl numesce *marele alaiú*, în citata sa lucrare, pp. 548—551. — Veđi și N. *Philemon*, *Ciocoli vechi și noi*, pp. 345 — 346, *alaiul* pe vremea lui Caragea.

Unde mai erau pe atunci *dorobanți*, *vînători de plaiú* și de *Olt*, cu lungi sinețe, *roșiori* și *verđiori* purtând mintene roșii și verđi? unde *plăeși*, *seimeni*, *aprozi*, *ferentarii* cu lănci poleite la vîrf și mănere, *vătași*, *armășei*, *lipcani*, *panduri*, *copi de casă*, *Spătar*, *Bani*, *Vornici* și toți *veliți boeri* ai lui Mateiú-Basarab, ai lui Vasilie Lupu, ai lui Ștefan-cel-Mare, ai lui Michaiú-Vitezul? Amin-tirea ca și vitejia lor perise din mintea tuturor mari și mici în fața stărpiturilor, caraghiozilor și veneticilor ce ne copleșise țera, sufletul și mintea!

vaeruri, vestminte și mobile scumpe, în lădăi sau cufere de drum, ca și cum ar fi gata să pornescă în fie-ce minut. De alt-fel, nu fără pricină fac ei acésta, căci sunt amenințați neîncetat să fie orî detronați cu sila, orî ridicați fără veste de Turci, orî asasinați; așa că luând asemenea precauțiuni, familiile lor pot cel puțin scăpa ceva din lucrurile și averea ce au.» (1)

Palatul din Bucuresci al lui Vodă Caragea, după arderea Curților domnesci din délul Spirei (1813), «eră compus dintr'un șir de case cu două rînduri, ce începeau din Podul Mogoșoei și se termina în dinaintea caselor Generalului Herescu, pe ulița școlei. Ca zidărie, eră o grămădire de material în care se vedeau mai multe ordine de arhitectură, imitate în ceea ce aveau mai grosolan și mai neregulat. Fațada din Podul Mogoșoei aveă un balcon în formă de chiosc turcesc, mobilat cu divanuri și lavițe de catifea roșie, în care Principele își luă adesea caféua și fumă ciubucul privind la trecători.

«In partea despre Momolo, eră un șir de odăi ca chiliile călugăresci, în cari ședeau *idiclii*, *neferi* și *iccioglanii* domnesci. Fundul curților despre Herescu eră pentru grajduri, unde se ținea armăsarii de Missir și Arabia, iar în fața Podului Mogoșoei eră un zid simplu, care închideă în întregul său marele pătrat ce compunea reședința, având intrarea principală printr'o pörtă numită: *Pașa Capussi*.

«Palatul domnesc pe atunci eră un centru unde se adună tot ce aveau Bucurescii mai inteligent, dar și mai leneș și mai depravat tot de odată. El eră plin de boeri și de *calemgi* de tot felul, dintre cari Fanarioții se deosebiau prin cochetăria umbletului lor, prin desele complimente și *temenele* ce făceau și mai cu sémă prin eleganța vestmintelor, tăiate după ultima modă venită din Fanar.

«Interiorul curții presintă vederi o priveliște foarte curioasă și variată: mai întâiu, vizitii lui Vodă preumblau armăsarii, îmbrăcați cu *cioltare* cusute cu sîrmă de aur, pe dinaintea caretelor și butcilor boeresci și a unui șir de odăi, în cari *tufecii*, *arnăuți* și *satîrași* își curățiau armele, șuerând printre dinți vre-o arie albanesă. In lăuntru și afară din pörtă, o adunătură de popor din clasele de jos căscă gura la învîrtelele și strîmbăturile *pehlivanilor* și *măscăricilor* domnesci. Simigiții cu tablele lor sferice puse pe cap și cu tripodele de lemn la subțioră, împreună cu bragagiți și salepgiți arnăuți, făceau contrast cu alunarii și cu șerbetgiți din Fanar, cari purtau pe cap fesuri mici cu funte stufoase de ibrișim și cămăși de borangic subțire . . . In fundul

(1) Jean Cara (fost secretar al lui Vodă Gr. Ghica) Histoire de la Moldavie et de la Valachie, Paris 1781, p. 184.

curții diferite grupe de *masalagii* și de *pungași*, jucând unii în *nuci*, alții *iasie* și *tură*, alții la *o para cincă* și *stos* pe despuiate. Acești tâlhari, în mare parte Fanarioți scăpați din închisorile Stambulului, jefuiați liberi, în Curtea domnească, pe oameni fără experiență și creduli.» (1)

Musica a fost tot-deauna tovarășa duiosă și dădătoare de însuflețire a vieții Românului. Glasul ei molcom și dulce i-a înseninat aleanul sufletului, viersul ei șăgalnic și sprinten i-a aprins scântia veseliei în sânge.

De la palatul domnesc până la coliba păstorului a răsunat ea, — credincioasă mișcărilor inimii, — în vremi de dragoste și de nevoi. De aceea și este, fără ocoliri meșteșugite de forme, fără îmbinări felurite de tonuri, naiva expresiune a unor simțeminte naive, deși pline de doruri, de amărăciune și de izbucniri, când și când sgomotoase, ale trecătorilor bucurii. Și din gură, din frunză, din fluer, a făcut să răsunе Românul văile munților, poenele codrilor și largul câmpiilor, sub îmboldirea farmecului din pept, precum în vremi de cumpănă le-a umplut el de glasul buciului (2), chemând pe ostași la luptă și la isbândă.

Din vechime *surlarii*, *corniști* și *toboșarii* au pășit în fruntea oștei, iar pe Domnii pămînteni *trîmbițași*, *flautiști*, *pauceri* (țimbalisti), *fluerarii* și *cîntăreți* din *liră* i-au însoțit la alaiuri. (3)

De alt-fel, la Curțile noastre domnesce au fost tot-deauna două soiuri de muzică: cea *pămîntenă* (lăutarii țigani) și cea *străină* (europenă și turcescă (mehterhane și tubulhane), cari cântau fie-care în deosebii sau toate împreună, după împrejurări,

Așa, la mesele domnesce date la praznice însemnate, *musica* eră ne-lipsită, *musica* vocală și instrumentală, care dese-oră eră însoțită și de lovituri de tunuri, pentru mai mare cinste. Sunetul tobelor și al trîmbițelor dedeau semn pentru aducerea bucatelor, iar când Domnul începea să mînce, se trăgea cu tunurile și răsună *musica*, atît cea turcescă cît și cea moldovenescă (4), căci de altfel «se și cade Domnului să aibă la masa sa multe feluri de tobe, de viori și de surle de veselie.» (5)

(1) *N. Philemon*, Ciocoi vechi și noi, pp. 27—29.

(2) *Kogălniceanu*, Letopisițe, t. 1, p. 127: «iar buciul serviă a da semn de războiu» țice cronicarul *Nicolae Costin*.

(3) *Codex Bandinus*, ed. Acad. Rom., p. 144, cu prilejul descrierii ce face despre serbarea Bobotezei la Iași în vremea lui Vasile Lupu Voevod.

(4) *Cantemir*, op., cit. p. 101.

(5) *Hasdeu*, Archiva Ist. a României, t. 1, Documentul No. 311: Povața dată de Neagoe Basarab fiului său Teodosie despre rînduiala Curții domnesce.

Când Metropolitul se sculă, pe la mijlocul mesei, să închine în sănătatea lui Vodă, se sculau cu dînsul toți oșpeții și, îndată se dedeau tunurile, *musica nemțescă, lăutariii țigani și tubulhanéua turcască* începeau să cânte, pe când cei patru diaconii de la spatele Metropolitului, cu dascălii lor, diceau în cor o rugăciune destul de lungă. (1)

Acastă datină își trăgea obirșia de la obiceiurile celor mai vechi Domni ai țării. Așa, la mesele Voevoților Basarabii și Mușatinii se cântă și se glumiă mult. Cântecul:

Ștefan, Ștefan, Domn cel mare,
Sémén pe lume nu are

se cântă într'un glas de către mesenii de-odată. Măscăricii își făceau mendrele, dicînd lui Vodă «măi vere». Curțile domnesci erau pline de *cimpoiași* și oșpețele țineau câte două-spre-dece césuri în șir. (2)

Diaconul Paul de Aleppo scrie, că la prînzul Țarului numai cântăreții cântau imnuri, dar fără fluere, fără tobe și fără alte instrumente musicale, ca la Beii Moldovei și Valachiei (3); iar Logofétul Gheorgachi, în *Condica lui de obiceiuri vechi și nouă ale Prea Înălțaților Domni*, însemnă că, în ajunul Crăciunului, cum și la Bobotéză, se făcea masă domnască la Spătărie, ședînd Metropolitul cu Episcopii și boerii și pe cine mai poroncea Domnul și din cei mazîli (fără slujbe), însă masă fără caftane și fără dvorélă (fără ceremonie), cu cântări bisericesci, mehterhanea și cu țigani. (4)

La Sf. Vasile iarăși, după ce Domnul eșia din biserica cea mare cu toți boerii, după sfîrșitul slujbei de séră, mergînd Domnul la Spătărie, mergea și Metropolitul cu archiereii și cu toți boerii, de ședeau în Spătărie, la rînduială, și li se dedea *tuturor* câte un pahar de vutcă, cofeturi și cafea. Însă întăiu Domnul, când ridică paharul la gură, îndată se făcea *șanlic* de slobođirea a tóte tunurile, cu focul mărunt și cu mehterhanea; după mehterhanea, țiganii obicînuți, ce cântă la masa Domnului, făceau și ei o *dicétură* de un scopos. . . . După acésta, dacă înseră, mergea mehterhanéua de făcea un *nubet* și despre Dómnă și la Beizadele, apoi la Metropolitul și la toți veliții boeri cu boerii, luându-și mehterbași și cei împreună cu el bacșișul cel obicînit. (5)

Mehterhanéua pare a fi fost musica stabului domnesc, întocmită

(1) *Sulzer*, op. cit., t. III, cap. 5, p. 334.

(2) *M. Eminescu*, Prefață la «Palavre și anecdote» de E. Baican, 1832.

(3) *Hasdeu*, *Archiva Ist. a României*, 1865, t. I, partea 2-a, p. 111.

(4) *Kogălniceanu*, *Letopisițe: Condica de orînduiele a Logofétului Gheorgachi*, t. III, p. 310.

(5) *Ibidem*, p. 314.

numai din Turci, sub ascultarea unui *mehterbaşa* (capelmaister), având ca instrumente: şese *chindii* sau tobe îmbrăcate în roşu, *gémparale* (cimbale, tésuri) (1) şi un fel de *hautbois* imperfect, cu sunetul foarte ascuţit şi ţipător. (2)

Tubulhanéua eră musica turcăscă militară, pusă sub ascultarea unui *islam-céuş* (tambur-major), care purtă un toiag lung îmbrăcat cu argint şi cu o mulţime de *hasdrame* (atârnatări) pe dînsul. (3) Instrumentul ei de căpetenie eră *tumbelechiul*: un fel de timpan întrebuiţat foarte mult în vechime la muzicele otomane. Erau mai multe soiuri de sunare cu acest instrument; cel mai obicînit însă, care se întrebuiţă în vremea Domnilor greci la noi, eră acesta: fie-care artist aveă două *tumbelechiuri*, unul acordat în *sol*, cel-lalt în *do* (cheia de bas), pe cari le loviă cu ciocanul după ore-carî regule, şi formă acompaniamentul melodiilor puse în executare.

Aceste amîndouă bande de muzică turcăscă cântău după împrejurări: *nubeturi* (cântece vesele, marşuri), *pestrefuri* (4) (preludii, uverturi), *manele* (cântece melancolice şi de amor). Fondul acestor două muzici fiind însă toba sau timpanul, sunt înţelese cuvintele Românului: *bate mehterhaneaua*, când ea cântă în Curtea domnăscă, la césul prînzului, ori la vre-un alaiú, la vre-o căftănire de boer mare şi la praznicele împăratăscî.

Musica europénă, sau mai bine nemţescă, menită ca de la Curtea domnăscă să împrăştie gustul şi dragostea armoniei şi clasicităţii printre boerii noştri, n'a avut nici odată mare căutare, dacă trebuie să credem ce se scrie despre dînsa: «În toate zilele la masa Domnului trebuie să cânte muzica, fie turcăscă, fie mai rar cea nemţescă, numai dacă acesta din urmă îi place Principelui, lucru ce o singură dată l'am văzut la Curtea celui de astăzi, care trebuie să şi fi lincenţiat muzica nemţescă. Firea fluturatică şi uşurică a Grecilor nu-şi pôte afla, o jumătate de

(1) *Loc-Colonel Papazoglu*, Istoria Bucureştilor. — La alaiuri, mehterhanéua, ca şi tubulhanéua, mergeă călare, iar tobele ei se numiau *chindii* din pricina vremii când sunau prînzul în Curtea domnăscă, *chindie* numindu-se timpul zilei de la amedă la apusul sórelui.

(2) *N. Philemon*, Ciocoi vechi şi noi, p. 30.

(3) *Locot-Colonel Papazoglu*, op. cit.

(4) *Letopisişele Ţării Moldovei*, t. III, pp. 332, 333: Mai pe urmă au venit şi mehterbaşul Paşei, cu toţi mehterii săi, la Curtea Domnului, de i-a dis un *nubet* . . . şi vrînd Paşa ca să audă şi pe mehterbaşa Domnului ce meşteşug are, a dis Domnul ca să poruncăscă lui mehterbaşa să dică un *pestref*, şi începînd mehterbaşu şi dicînd un scopos ca acela, au fost foarte plăcut Paşei (Lucituiulun Paşa) meşteşugul şi dicătura lui . . . »

an măcar, mulțumire într'o distrațiune ore-care. Ei n'aũ nicĩ răbda-rea sã privescã la un danț deplin, nicĩ sã asculte pãnã la sfĩrșit o simfonie cãntatã de musicanții noștri. Cu mirare am auđit adesea, și mi-a părut rěu de bieții ómenĩ, cum în mijlocul unui adagio aũ fost opriti, trebuind sã începã un allegro sau vre-un danț unguresc, fãrã sã li se lase vreme sã ia instrumentele trebuincioase, ca waldhornul sau basonul, pentru acẽsta, siliți decĩ a le executã bunãorã pe harpã!» (1)

Rěmãneau decĩ *lãutariũ*, *țiganiũ*, cum îi numiã și-i numescø și astãđi tótã lumea, carĩ, dãruiți de naturã cu o minunatã pricepere a muziceĩ, nu numai a muziceĩ naționale, ci a orĩ-cãreĩ alta le-ar atinge auđul, aũ putut, din vremile cele mai vechĩ, sã *incãnte*,—cuvĩntul nu e prea pretențios,—nenumẽratele generațiuni de ómenĩ ce i-aũ ascultat.

Scriitorii cei mai cu vađã, cãlětorii de înalte trepte și chiar Suverani, carĩ aũ avut prilejul de a-ĩ auđi, aũ admirat iscusința, talentul și dibãcia lãutarilor de la noi.

Țiganiĩ aũ sarcina de a le gãdilã urechile cu viori, chitãri și cu un fluer cu opt țevi, în care suflã ei, trecẽdu-l mereũ mereũ pe dinaintea gurii (2); cãci sunt cu deosebire fõrte îndemãnateci pentru muzicã și cu viõra și cu cobza și cu naiul (muscalul). Intru acẽsta ei întrec pe orĩ-care altã națiune și chiar pe Persĩ, precum a mãrturisit însuși Hanul, fratele Șahului Persiei, care, trimis la Napoleon Bonaparte ca ambasador și întorcẽdu-se din Francia prin Țera-Romãnescã în anul 1810, s'a minunat de talentul lãutarilor țigani și mai virtos de muscalagiĩ. Ei cãntã și din gurã de minune și, fãrã a avẽ vre-o învẽțãturã ore-care sistematicã, compun și cãntece fõrte dulci, cã și musicanții Europeĩ îi admirã. (3)

În Iași, pe la începutul vėcului, tótã muzica se încheiã în taraful lui *Barbu Lãutaru* și al lui *Angheluță*, iar la Botoșani, erã al lui *Nãstase*. Barbu erã însã cel mai vestit. El fãceã desfãtarea boerilor la mese și la petreceri, el dedea tãrcõle mahalalelor cu tinerii carĩ voiaũ sã-și cãnte patima dragostei cãtre vre-o afroditã. Alecsandri a fãcut dintr'ĩnsul un tip ce va rěmãnẽ viitorimiĩ. Cãntecele lui de lume, ca: *Ajungã-ți puiule,—Lunã, lunã, mult ești plinã!—Iatã flõrea vieței mele,—Sõrta mea ticãlõsã,—Veđĩ nemilostivo, veđĩ!—Dacã strig, cine m'aude?* și altele multe, bãgaũ vãpãĩ în inimĩ tinere și bẽtrâne; iar *horile* și *danșurile de salon*, pe carĩ le meșteșugia el, ar fi deș-

(1) *Sulzer*, op. cit., t. III, cap. 5, p. 339.

(2) *Carra*, Histoire de la Moldavie et de la Valachie, 1781, p. 159.

(3) *Dionisie Photino*, Istoria generalã a Daciei, t. II, p. 239.

teptat și pe un mort, — povestea Medelnicerului Drăghici, pe care l'am cunoscut la V. Alecsandri.

La 1813, cu prilejul venirii Împăratului Alexandru I la Chișinău, Postelnicul Dumitrache Plaghino și Postelnicul Costache Pantazoglu, trimiși din partea țării să-l salute, luară cu dînșii cele trei tarafuri de lăutari din Moldova, cari cântară ast-fel la un bal dat în onórea Țarului de către boerii din Basarabia. (1)

Lăutarii făceau parte de drept din alaiurile domnesci încă din vécul trecut. (2)

Faimosul pianist Franz Liszt, care dedea concerte în Iași la 1847, având prilej de a auđi pe Barbu cu banda lui, se entusiasmă într'atât de talentul cu care el cântase mai ales aria: «*Tu-mă ȑiceai odată*», că l'a luat în brațe și l'a sărutat, apoi a închinat paharul cu dînsul, proclamându-l musicant genial!

În Valachia, pe vremea lui Caragea, erau numai două muzici europene: una a lui Niculescu în Bucuresci și alta a lui Chrisoscoleu la Buzău. Fie-care dintre muzicanții acestor două bande trebuia să cânte cu naiul pe lângă un alt instrument, de pildă: vióra, viola, violoncelul și chiar contrabasul, tobe mari și mici, numai capel-maistrul eră apărat de acéstă datorie, el cântând numai din viórá și arătând celor-lalți tactul și nuanțele. (3)

Lăutarii cei mai vestiți din Bucuresci au fost: *Dumitrache Ochă-Albi*, *Drăgan*, *Marinică*, *Andreiaș* feciorul lui Puiu, *Radu Ciolac* (muscalagiul), fratele lui Drăgan și tata lui *Dinicu Ciolac* de astăđi, cel care a făcut furor la Expozițiunea din Paris de la 1889.

Dintre cei mai tineri sunt: *Pădurénu*, care a avut atâta succes la Petersburg și a cântat de mai multe-oră înainte Țarului Alexandru III, *Năstase Ochă-Albi*; iar *Gheorghe Dinicu* și frate-său *Dumitru Dinicu*, amîndoi profesori la Conservatoriul din Bucuresci, sunt unul compozitor distins de bucăți naționale, altul violoncelist printre cei eminenți astăđi în Europa.

Din numărul acestor ilustrațiuni nu trebuiesc uitați și lăutarii din provincie, ca vestitul *Dobrică* din Ploesci, *Stănică* (lăutarul Polcovnicului Solomon) din Craiova, *Andreiú Moldovénu*, *Paltan* viorarul și *Ionică* din Focșani, *Sinică* din Pétra, *Bârléză* din Brăila și mai

(1) *T. T. Burada*, Almanach musical pe 1876, pp. 74, 75.

(2) *V. A. Urechia*, Ist. Românilor, 1794—1786, p. 589.

(3) *N. Philemon*, op. cit., p. 172 în notă.

ales cobzarul *Petre Crețu Șolcan* (1), un adevărat rapsod național.

Pe lângă acești maestri ai cobzei, ai viorii, ai naiului, eșiți în mare parte dintre foștii robii ai caselor boeresci, mai erau în Bucuresci și în Iași diletanți cu mult talent, cari au lăsat un nume bun după dînșii.

Așa Vornicul *Teodor Burada* cânta minunat din chitară, dedea chiar lecțiuni și compusese pe la 1831 o gramatică sașă școlă, cu pilde de arii, de danțuri, de cântece, pentru acest atât de ingrat instrument. După dînsul cei mai distinși chitariști ai Moldovei au fost: *Ioan Cartu*, *Leonard Bancherul*, *Colonelul Cosinski*, *Papazoglu-Zinénu*. D-na *Elena G. Asachi* a fost o măestră chitaristă și cântăreță, eleva celebrului tenor Donzelli, precum și pianistă pasionată. Fiica sa *Hermiona Asachi*, mai târziu soția lui Edgard Quinet, și *Săftica Paladi* cântau bine cu harpa.

Vornicul *Iordache Bucșenescu*, Banul *Iancu Peristeli*, Vornicul *Alecu Pășcanu*, Spătarul *Nicolae Carp* și alții învățase să cânte cu *kemanul* (un fel de vioră cu 7 corde) de la lăutarii *Arif Aga* și *Nicolae Burcașu*.

Paharnicul *Vasile Urechiă* din Botoșani era cel mai meșter executant din *canon* (instrument ca cimbală unghurească de ață, cu corde de mațe de pesce, în număr de 72, cu care se cântă cu amîndouă mâinile, avînd la degetul arătător un degetar fără fund, iar între degetar și deget o limbuță de bagă, cu care se atinge cordele); iar Căminarul *Grigorie Avram* și Paharnicul *Tóder*, grămăticul lui Andronache Drăghici, erau vestiți cu *manelele*, *samaelele* și *tacsimurile* lor după moda turcească.

Printre cântăreții din gură, erau negreșit cei dintâi psalți de la biserică, între cari Spătarul *Iancu Malaxa*, venit cu Michail Vodă Suțu la 1819, întrecea pe toți și ca psalt și ca cântăreț (hanendé) de lume. Se dice că la un prînd dat de Vornicul Iordache Drăghici curtenilor lui Suțu, când Malaxa începu să cânte jalnica elegie: *χορὸς μὲ πικρὸν φαρμάκην*, nevasta Postelnicului Dumitrache Plaghino atât a fost de mișcată, că a leșinat. Cântecul fusese compus la Țarigrad cu prilejul morții unei nepoțe a acestei atât de simțitoare Postelnicese. De câte-ori cânta acest Malaxa la petrecerile boerilor, era acompaniat de către *Grigorie Avram* din tambură și de *Andrie Vizanti* din *neiū* (un fel de fluer de trestie

---

(1) De la acest *Crețu Șolcan* a putut culege d-l *G. Dem. Teodorescu* cele mai însemnate balade și legende naționale, publicate în importanta sa colecțiune. Câte-va din cele mai frumoase au fost de curînd traduse (1896) în versuri franceze de un distins filo-român, d-l *Jules Brun*, și publicate în meritoasă sa lucrare: *Le Roman-cero roumain*.

cu 7 găuri, din care se cântă ținându-l pe buze ca un *caval*) și se dice că nu eră nimic mai armonios decât glasul cântărețului însoțit de acele instrumente. (1)

În Bucuresci, cel mai bun cântăreț din gură, care cunosea și armonia și piano, a fost pe la începutul véculei *Anton Pann*; pe lângă dînsul stetea *Petrache Nănescu* și fiul dascălului *Chiosea* de la Udricani, cari împreună erau veselia grădinilor lui Deșliu, lui Pană Breslea și a lui Giafer și fără de cari fii de boeri mari, ca Iancu al Raliții Moruzóei, Bărbucică al Tiții Văcărescăi, frații Bărcănesci, Costache Faca și alți tineri, nu puteau petrece.

Nănescu, care cânta bine și din vióră, compunea cântecele lăutarilor din Scaune, dintre cari cele mai vestite erau pe atunci:

Ah! iubito cale bună,
Dar te rog nu mă uită . . .

Rața ici, rața colea,
Rața pasce papura . . . .

Ardă-ți rochița pe tine
Cum arde inima în mine! . . .

Pétră de-ai fi, te-ai desface
Și la mine te-ai întorce! . . .

Inima mea multe are
Culese după 'ntimplare . . .

Ah! amor, amoraș,
Vedé-te-aș călugăraș . . .

Cine în amor nu crede,
N'ar mai călca érbă verde!

Nicolae Alexandrescu, tot elevul dascălului *Chiosea*, avea așa de frumos glas, că de cum l'a auđit Grigorie Ghica l'a luat la el în casă și-l plimbă nóptea în butcă dinainte, de-î cânta cântece de lume. Când Grigorie Ghica s'a făcut Domn, Alexandrescu a ajuns Cafegi-bașa.

Tot din șcôla de la Udricani aú eșit pe atunci cei mai buni psalți, precum: *Chiru* de la Biserica Enei, *Dumitrache Bondoliu*, tata răposatului Vlădică Calistrat, *Unghiurliu* de la Sărindar și *Petre Efesiu*, care mai târđiú ajunse cântăreț în strana dréptă la Patriarchie.

Unul însă, care pe lângă toți cântăreții aceștia însuși multe daruri ale minții, eră om cu carte pe acea vreme și avea adînci cunoscințe musicale, eră *Nicolae Philemon*, care, cu o memorie neîntrecută, de cum corifeii literaturii, Iancu Văcărescu, Eliad, Gr. Alexandrescu ori Anton Pann, făceau o poesie, a doua ți o recită din loc în loc, cânta pe din afară și fôrte bine ariile tuturor operelor ce se jucau în teatrul de la Momolo, fu corist în trupa Madamei Karl și mai pe urmă cântă cu flautul în orchestră sub direcțiunea lui Papa Nicola, fu gazetar, critic de teatru, foiletonist și scrise póte unicul roman de nă-

(1) *T. T. Burada*, Almanach musical pe 1877, pp. 80—87.—*Recensiuni verbale* de la V. Alecsandri, Ion Ghica, D. Craeti, Costache Strat, Episcopul Melchisedec.

ravuri de pe vremea lui Caragea,—*Ciocoli vechi și noi*,— ce avem în literatura noastră până acum. (1)

Dintre tinerii generațiunii următoare, cel mai talentat a fost fără îndoială *Nicolae Iatropulo*, care cântă minunat din chitară și vioră; iar d-ra *Eufrosina Vlasto*, mai târziu *Eufrosina Popescu*, soția Colonelului Popescu, Adjutant domnesc, a avut strălucite succese în străinătate ca primadonă, sub numele împrumutat de *Marcolini*, după ce debutase la 1832 pe scena teatrului Societății filarmonice, ca elevă a școlii de declamațiune înființate de Câmpineanu, Eliad și Aristia.

Pe scenele teatrelor celor mari de operă din Europa și din America au căpătat apoi, în zilele noastre, un renume de *stele* printre cântărețe: *Elena Theodorini*, fiica actorului Theodorini, și d-na *Har-tular* (sub numele împrumutat de *Darclée*), fiica moșierului Haricli din București.

Din înalta societate puține femei, cât de distinse prin spirit și de bine crescute au fost ele, forte puține s'au dedat la studiul muzicii și la desăvârșita cunoștință a vre-unui instrument musical în deosebi.

Dacă este adevărat că *Voichița*, fiica lui Radu-cel-Frumos și soția lui Stefan-cel-Mare, pe lângă gingășia rostului și frumuseța chipului, era mult iubitore de cântări; că Domnița *Roxandra*, fiica lui Petru Rareș, învățase muzica, de era o desfătare pentru cei ce o asculta; că fiicele lui Constantin Brâncovănu, cu «dascăli iscusiți din Nemție deprinsese meșteșugul cântării cu harpa»,—aceste plăcute îndeletniciri au fost puțin câte puțin date părăsirii, lăsându-se țiganilor din casă, dascălilor de biserică, Greci și Români, arta cântării vocale sau instrumentale.

Abia la începutul vechiului nostru găsim pe *Domnița Ralu*, fiica cea mică a lui Vodă Caragea, însuflețită de dragostea muzicii, cunoscând și pricepând pe compozitorii clasici și dând ea însăși cea mai bună pildă la noi despre această nobilă pasiune, înființând la Cișmeua Roșie cel dintâi salon, în care se adunau boerii și cucónele ca să petrecă serile de érnă cu danțuri și cu cântări. (2)

În Moldova, casa Rosnovanului, casele Sturdzescilor și ale Cantacuzinilor erau iubitore și ocrotitoare ale artelor frumoase și câte-va din odraslele lor s'au distins, fie personal, fie prin stăruința și ajutoarele ce n'au cruțat, întru înflorirea acestora în capitala țării.

(1) *Ion Ghica*, Scrisori, ediție nouă, 1887, pp. 55—63.

(2) *N. Philemon*, op. cit., p. 195.

În Bucuresci găsim mai târziu pe *Principesa Alexandrina Ion Ghica*, născută Mavros, cultivând cu pasiune musica și pe *Principesa Elena Al. Bibescu*, născută Epurănu, făcându-și o reputațiune europenă cu jocul ei într'adevăr maestru și strălucit pe piano.

La țărani, cimpoiul, fluerul, cavalul, cobza și vióra sunt instrumentele ce-î desfată, mai cu osebire la danțuri, petreceri și ospețe. Lăutarii de la sat nu cântă decât din viori, din cobze și foarte rar din naiu, dar cu atâta numai, ei, cunoscând pare că vraja de a mișcă, de a învioră, de a da brânci veseliei, fac, cu mărginita lor fantasmă și cu meșteșugul lor aprópe începătornic, mai mult pentru plăcerea țăranelui decât n'ar pute face o bandă din cele mai iscusite de lăutari de la oraș.

Cimpoiul îl întrebuințază mai mult locuitorii muntenii, iar fluerul și cavalul sunt tovarășii nedespărțiți ai păstorilor.

Prin țeva acesta ușurică de palten cu șese găuri, a făcut Românul să treacă totă melancolia sufletului, totă poezia câmpiilor, toate răsunețele tainice ori neînțelese ale țării. Fluerul nu este numai un instrument musical pentru dînsul, ci un confident, un prieten, de multe ori martorul unei vieți de lupte și de visuri, ce nu pot lua înfiripare decât legănându-se pe aripă de vînturi, ori măgulind depărtările cu graiul lor tremurător, ca și cum s'ar teme că-și ieau sborul în lume!

Isprăvile de putere și de vitejie au fost de-apururea semnele cele mai bine prețuite ale *bărbăției* la Români. Ele fac parte din chiar firea lui mîndră și îndrăsnită și n'au așteptat tocmai prilejul ca să se dea în vilég.

Dacă are un cal frumos și arme bune, Moldovenul crede că nimeni nu mai e ca el și s'ar bate chiar cu Dumnezeu el însuși. Toți în de obște sunt foarte îndrăzneți și mult înclinați a începe cîrta, dar îndată se liniștesc și se împacă cu cel protivnic. Țărani, când se cîrtă, nu prea vin la arme, ci cu băte, cu ciomege și cu pumnii astupă gura vrăjmașului.

Toți sunt glumeți foarte și veseli și inima o au pe limbă. Dintre arme, arcul îl sciă Moldovenii întinde foarte bine și se pricepe a purta și sulița; dar totuși cu sabia au făcut mai multă trebă. Pușcă poartă numai vînătorii, pentru că dic că nu este lucru cinstit a o întrebuința împotriva dușmanului, neputînd cu dînsa cunoște nici arta nici virtutea răsboiului.

Laudă deosebită merită și nu se poate prețui destul ospitalitatea lor către străini și călători! Căci nici odată nu lasă pe oște fără gazdă și demâncare și-l țin trei zile împreună cu calul său, fără să-î cêră ceva. Pe cel ce vine la ei îl primesc cu bucurie și cu față voiósă, ca și când ar fi fratele orî consângénul lor. Sunt uniî cariî așteptă până la ora a 9-a din zi (oră turcêscă) și, ca să nu mănânce singuri, trimit slugile pe strade, poruncindu-le a chemă la masă pe orî-ce călător ar vedé. (1)

Moldoveniî și Munteniî sunt în de obște voiniciî și călăria este îndelnicirea lor cea mai plăcută. De aceea, când e vreme frumoasă — primăvara sau vara — tineriî se dedau călări la jocul *giretuluiî*. (2) Acest joc, de origine arabă (djerid), se săvîrșesce între doi călăreți, cariî aruncă unul într'altul un bêt de alun, lung de un metru, apărându-se de lovituri cu paveze de păsle petrecute pe brațul stâng. Meșteșugul jocului stă în ridicarea *djeriduluiî* din fuga cailor, de jos, cu un fel de sulită (cu cîrlig în vîrf) ce pòrtă la briu. Dintr'acêsta călărețiî pot de multe-orî să-și facă rănî la pept și la picióre. (3)

Un alt joc, care se aseménă cu acesta, este al *halcaleiî* (cerc de fer).

A treia sau a patra zi după Pasci, a fost vechiî obiceiî de eșî Domnul afară, cu tot alaiul de slujitorime și cu tótă boerimea, mariî și miciî, la *halca*, orî în șesul Bahluiului, orî la Copoî, scoțendu-se toți caiî domnesci. Și ședênd Domnul la saivan și boeriî pe scaune, pe cine rînduiă Domnul încălecă pe cal domnesc și se sloboziă cu sulita asupra halcalei (cariî sulite sunt aduse din țera unгурêscă, acolo se fac într'adins pentru acêstă trébă), cu diceturi de mehterhanea, și care luă halcaua în repeđiciunea calului veniă de se închină Domnului și-î sărută mâna și póla. Și celor mai mari boeri li se dăruia de către Domn câte-o lastră sau canavêt (4) cu fir și un postav, celor mai de jos postajiî și atlaze, iar celor mai mici postajiî. Fie-căruia se da darul Domnului după cinstea sa, petrecênd în acea zi și cu alte chipuri de glume pentru bucuria sêrbătoriî. (5)

Tot în Moldova, a doua zi de Pasci, a fost obiceiî de se udă cu apă și se trăgeă la vâi cu apă uniî pe alțiî, și mai în tóte breslele eră acêstă obiceiuință, până la vremea domniei lui Antiohie Vodă (care obiceiî până acum la Țera-Românêscă se păzesce și se și urmêză

(1) *Cantemir*, op. cit., pp. 136, 137, 140.

(2) *Carra.*, op. cit., p. 187.

(3) *Lt-Colonel Papazoglu*, Istoria Bucurescilor.

(4) *Lastră*, un fel de țesătură de mătase. *Canavêt*, materie de lână vârgată.

(5) *Letopisișe*, t. III, pp. 321, 322.

a doua ȕi de Bobotéză, în ȕiua de Sf. Ioan). Şi cum s'a purtat cu-vîntul din bătrîni, că boerii şi Domnului îndrăsniaŭ a ȕice că-l vor trage în vale şi pe acei ce-î trăgeaŭ la vale ca să le tórne cofa cu apă în cap, ei se împăcaŭ cu trăgătorii: unii dându-le vedre de vin, alţii pasce şi ouă. Şi mai vîrtos femeile se adunaŭ la un loc câte două-ȕeci, trei-ȕeci şi trăgeaŭ la vale pe bărbaţi. Iară din ȕilele lui Antiohie Vodă, din pricinele trasului în vale aŭ născut gâlcevî fórte mari şi s'aŭ şi omorît câţi-va ómenî. Şi atunci, din poruncă domnescă, s'aŭ tăiat, ca nici decum obiceiul acesta să nu mai fie (măcar că femeile aşà óre-şi-ce tot îl mai ţin). (1)

În ȕiua de Sf. Gheorghe, dacă eră câmpul încheiat cu érbă, saŭ şi mai pe urmă, cu puţine ȕile, după vreme, eră obiceiŭ şi în purtarea de grijă a lui Vel Comis *ca să scótă caiŭ domnescî la ciair*.

Intr'acéstă ȕi, făcendu-se gătire, chémă Domnul pe Vel Comis şi-l îmbracă cu caftan şi, eşind de la Domn cu caftanul îmbrăcat şi primindu-şi în cap şi şlicul lui cel de sobol, merge la grajdul domnesc şi de acolo se pornesc caii, după cum îi orînduesce Vel Comisu, în privéla Domnului, a Dómnei, a Beizadelelor şi a tótă boerimea, petrecendu-i prin maidanul cel mare al curţii, despre cămară, orî din năuntrul curţii. Şi înainte este un stég de Arnăuţi cu zapcii lor, după dînşii două stéguri de Seimeni, pe de o parte şi pe de alta în şirég, şi printre dînşii înainte se aduc telegarii; pe urma telegarilor, sacabaşi, apoi Vel Armaş, g. Armaş şi Suruc-bairactar în mijloc; după dînşii trîmbişaşi domnescî, sârmaciul novodnicilor, răsunând în trîmbişă şi în surlă. După aceştia, povadnicii, apoi armăsarii, ţinendu-se de comisei şi de seimeni, ce se rînduesc de Hatman, fiind înşelaţi atât telegarii, povadnicii, cât şi armăsarii, cu cele obiceiuite ale lor ȕoliturî, felurî de felurî.

După armăsarii, zapcii Curţii, ai Hatmanului şi ai Agăi, ai părţii slujitorescî, împodobiţi, apoi v. Comis şi g. Comis. Şi pe urma lor Vel Comisul călare pe calul împărătesc ce se chémă *tablabaşi*, îmbrăcat în caftan, fiind calul împodobit cu podóbele cele mai alese, legat calul şi cu *taftă neramzie* peste branche.

Pe lângă Comis, Seidbaşi şi alţi Seidî şi Comişî şi Ciohodari, cum poruncesce Domnul, cum şi slugile Comisului, tóte împodobite, şi pe lângă dînsul şi mehterhanéua, ȕicënd pe urma lui. Şi când ajunge Vel Comis în dreptul Domnului, unde este, se închină către Domn, apoi ese cu tótă rînduiala acésta pe din sus de Sf. Nicolae şi pe la vamă

---

(1) Letopiseşte, t. III, p. 321.

și, ajungând la ciai, unde și corturi sunt întinse, așeză Comisul caii Domnului pe rînduială.

Are obiceiul Vel Comisu de face și masă mare la o sîmă de boeri poftiți de dînsul. (1)

În *Istoria Imperiului Otoman* de Hamer se pôte vedea o ceremonie asemenea acesteia, care a fost împrumutată de Domniile grecești aprîpe întocmai de la Turci.

În Țera-Românescă, caii lui Vodă erau dați la ciai a doua zi după sîrbătorea Sf. Împărați Constantin și Elena, pentru 40 de zile. Ciaiul domnesc era pe cîmpia de la Colentina și Băneasa. Acolo, caii duși de Seidi, sub privigherea Marelui Comis, împodobiți cu valtrapuri și cioltare cusute cu aur, treceau pe dinaintea lui Vodă, care sta sub un umbrar de frunze și de flori încunjurat de boerimea țerii. Lăutarii le cântau, soitarii făceau ghiduși, și bîuturi rîcoritoare se împărțiau de către copiii de casă, sub ascultarea Marelui Paharnic. (2)

Tinerimea se mai îndeletnicia și cu călăria (3), precum boerii și cucónele obișnuiau preumblarea în trăsuri cu arcurile poleite pe cîmpiile Herestraului, unde era un turn vechiu făcut mîra de vînt, ori la Băneasa și la Colentina, unde se făceau tratamente cu dulceta, șerbeturî, cafele între boeri și chiar — une-ori — între Domnitor și protipendadă. *Podul Mogoșoei* și *Podul Tîrgului-de-afară* erau ulițele cele mai de căpetenie pentru aceste preumblări ale boerimii.

Mesele și petrecerile le făceau boerii între dînșii, adunîndu-se cu nemurî, cu prieteni, cînd la unii, cînd la alții. Rar se întîmplă să se desfăteze ast-fel pe la grădină, nevoind a da norodului prilej să-și vadă și să-și judece cu asprime dacă ar face vre-o necuviință la chef. De aceea, și cînd se hotărau să mănânce pe erbă verde, mergeau — în Bucuresci — la via Brîncovenului din Dêlul Spirei, la grădina lui Belu de lângă Văcăresci, la grădina lui Scufa; iar în Iași se înfunda prin viile ori grădinile de la Socola, de la Repedeu, de la Copou, cari erau într'adevăr foarte frumoase și așezate pe dîluri în pozițiuni minunate ca priveliște și ca aer curat.

Cei din clasa de mijloc: negustori, meseriași, se adunau cu ai lor, în Bucuresci, la grădinele Cișmegiului, la Barbă-Lată, la Breslea, la

(1) *Letopisițe*: Condica de obiceiuri vechi a Logofetului Gheorghachi, ed. 1874, t. III, p. 323.

(2) *Loc.-Colonel Papazoglu*, *Istoria Bucurescilor*.

(3) *Carra*, op. cit., p. 160, dice: «Un Grec à cheval, les étrières hauts et les genoux en triangle, branlant la tête comme un magot de plâtre, s' imagine être le personnage le plus imposant et le plus respectable .

Giafer, orî la livada Deșliului, pe câmpul Cotrocenilor și la Crângul lui Hagi Ilie de la Moși; în Iași, pe valea Bahluiului, la Cetățue, la mănăstirea Frumosa, în satul Buciumului, în livada Rosnovanului, orî la Tătărași.

Acolo fie-care *isnaf* își întindea masa la pămînt, bea și mîncă cu copiii și rudele lui; apoi sub îndemnul cântecelor de dor orî de joc, ce le trăgeau lăutarii, învîrtiau hora, băteau căzăcesca, se frămîntau, înviorați de musică, până ce, făcându-li-se iar fîome, se așeau din nou la masă și, încălziți mai mult decît trebuie, turnau vin în ișlicile, în căciulele bărbaților și în condurii femeilor și cu glume, cu hazuri de tot felul, se îndemneau la bătură și la nebunii.

Dacă-i prididea somnul, se lungiau cât-va la umbră cu mînile căpătîu și dormiau ca nisce fericiți; apoi către sêră, după ce-și neteziau giubelele, își îndreptau tacliturile și-și trimiteau slugile înainte cu blidele și ploscele gîole, se întorceau cu copiii de mîna, orî sprîjinindu-se unii pe alții, pe la casele lor.

Cînd eră vre-o sêrbătoare domnescă și norodul se adună, bunăoră ca astăzi la părădi și la luminații, să se veselască în cinstea celor mari, după bătură, strigăt, danțuri cu cîntări de cimpóie, de cobuze muntenesci, orî de dible, sêra, înainte vreme, se aprindeau prin piețe focuri mari de pae și dicea tubulhanéua de jucă prostimea, slujitorii slobođiau în mijlocul glótei câte o vulpe cu códa muiată în păcură aprinsă, de fugea lumea în cotro putea și muerile speriate se îmbrînciau și alergau țipînd, iar bărbații, rîdînd cu hohote, trăgeau focuri de pistóle și desfundaui la buți cu vin!

O adevêrată scenă dionysiacă, prin spiritul și făptuirea ei, eră iarăși *Sêrbătórea zalhanalelor* la Cîmpulung.

Pe *rîul Tîrgului*, în parțea despre Flămânda, se aflaui altă dată mulțimi de zalhanale, ce făceau mare negoț de pei, de óse, de sêuri, cu țera ungurêscă. Vitele mari veniau la tăiere pe la începutul verei și până după Sf. Maria cea mare se sfîrșia tăiatul și carnea alêsă eră pusă la uscat pentru pastramă. Oilor și caprelor le venia rîndul după ziua Crucii și, de cum se gătiau la tăiere și se deosebiau cîrnurile, începea sêrbătórea zalhanalelor.

Sureccii se adunau cu bacii, paznicii, casapii și cei-lalți lucrători de la scaune și chibzuiau între dînșii asupra bacilor cari aduseseră vitele cele mai mari și mai grase, vitele cari dăduse firesce mai mult câștig.

Bacii, ast-fel deosebiți, erau câte unul puși într'o cărucioră cu două róte, în cap cu o pereche de córne mari, de cari se atârna un prapor,

ce-î cădea peste obraz, cu trupul învelit într'o pele de bou, de bivol, și în jurul gâtului atârinate pei de oie și de capră.

Alaiul, în frunte cu un taraf de lăutarî, se întocmia: din lucrătorî jucând, chiuind și cântând cântece obscene, după cari veniaû cărucioarele cu bacii duși în triumf, trase de alți lucrătorî. În urmă veniaû cei-lalți lucrătorî cu plosce de vin în mîni, cu pastramă, cari se opriaû de făceaû cinste trecătorilor, mâncaû, apoi porniaû mai departe, până ce străbăteaû orașul și eșiaû la dél pe poiană, unde se întindea bătura și mîncarea de-a volna. La aceste sîrbătorî se făcea și vîndarea faimoselor arșice de capre (sólbe), atât de scumpe — pe atunci — copiilor, cari se țineaû crangă după alaiû.

Cîntecele lucrătorilor, cu acest prilej, aveaû, cu expresiuni adesea obscene, cu asemînări triviale, un fond de observațiune adîncă cu privire la viața și la împărechiarea vitelor—și ale fie-cărora în deosebi — între dînsule.

Așa de pildă, un cîntec slăvia firea violentă, dar pudică și cavalerescă a bivoului, care numai după ce 7—8 zile se gudurâ pe lângă bivoliță, nu avea apropiere cu dînsa decît nóptea, în locuri retrase, ca să nu fie vîdut de nimenea.

De aci drôia de păcălituri, de comparațiuni fără frîu și de glume asupra flăcăilor, mai puțin cuminți decît bivoliî, ce sbucniă dintr'însii, se pôte cu ușurință închipui, zugrăvinduse ast-fel icóna pôte cea mai ciudată a unor năravuri ađi pierdute, din nefericire pentru originalitatea apucăturilor de cari suntem însuflețiți.

La țeră, Românul, dîrz și voinic cum l'a lăsat Dumneđu, își încercă puterile la *trîntă* și la *luptă dréptă*, apucându-se cu brațe vînjóse de mijloc, opintindu-se, smuncindu-se, învîrtindu-se în tóte felurile, până ce unul dovedesce și, isbind pe protivnic cu umerii de pămînt, îl culcă pe spate dinainte-î. (1)

Pe pajiștea verde și netedă, flăcăii sprinteni, cu capul și peptul deschis, se ieaû la întrecere cu fuga, orî încălecând pe deșălate calul, îl alungă alături de alți călăreți, până ce se perd ca nălucile în zare. Cine-î dat rămas dă și de bîut, cine-î biruitor are drept să se prindă frate de cruce (2) cu cine o voi și, pentru multă vreme, în sat nimeni

(1) *Al. Odobescu*, Dómna Chiajna, p. 160.

(2) *Wilhelm Schmidt*, Das Jahr und seine Tage, p. 6, ȓice: «In unele locuri flăcâi și fetele aleg ȓiua Sf. Tóder, ca să se lege în prietenie. Drept aceea spînzurâ de un copac o pită,— ca simbol al belșugului și al rodniciei,— pită făcută într'adins pentru acêsta, apoi se prind de mîna și jócă hora de mai multe-orî împrejur, apoi își împart bucășile între dînșii și le mînîncă (valea Hațegului).» Acest obiceiû, care

nu vorbește mai tare decât dînsul; iar cînd vine vremea să mîergă la ôste, cu capul sus și inima voiôsă se duc cei fruntași, numai «mă-măligarii», așa se numesc fricoșii, nesăbuiții, nătângii se codesc orî dau dosul, tînjind după vatră.

«Căci însușirea acestui popor, din care politica militară ar puté trage mari folóse, dice un scriitor trăit printre noi, este cea de a da buni soldați și bine disciplinați. Impăratul (Austriei) a făcut încercarea acésta cu isbîndă și cu deplină mulțumire, căci are mai multe regimente de Valachî în oștirile sale și acești Valachî fac exercițiile cu o îndemănare și o ușurință într'adevăr vrednică de mirare.» (1)

Cuvintele aceste, rostite din pragul vécului, în mijlocul celei mai furtunóse sbuciumări de patime și de ideî, aũ fost o fericită proorocie despre vîrteuta némului nostru, care, oțelit în luptele și restriștea trecutului, a pășit la cucerirea neatárnării, adevărind viitorimii că:

Din vultur, vultur nasce! Din stejar, stejar răsare!

---

se află la Sêrbî și la Morlacî, se practică și în India între aceia cari se *prind frați*, cu îndatorirea de a-și da unul altuia, fie chiar străini, sprijin și ajutor.—(Mayer, Lexicon, Myth, 1, p. 42).

Tot în ziua de Sf. Tóder este și pînă ađi obiceiũ în județul Romanați de a se face *încurarea* cailor, numită și *alergarea de cai*. Toți cei cari aũ cai în comună es cu dînșii la loc deschis și încep a se întrece în fugă. Cine ajunge întâiũ saũ mai de grabă la țintă, acela câștigă rămășagul: vin, cînste orî parale. Acéstă datină dá poporului grijă de a-și ținé caii cît se póte de bine peste érnă, ca primăvara să-i apuce sănătoși și voinici pentru încurare.

(1) *Carra*, op. cit, pp. 189, 190.

